

Phisiolo
gus de
caladrio di
cit. qd tot
albus sit.
Cuius par
interior fe

Can do r ca

v 19 19 unu

moris. caliginem aufert ab oculi.

Natura etiam caladri talis esse
dicitur. ut si ad infirmum homi
nem aliquoties adducatur. utrum
infirmus mori aut uiuere debeat.
astantes certos reddat. Si enim
faciem infirmi hominis respicit.
nec oculos auertit. s; infirmi faci
em diligenter considerat. signum
e qd uiuat. Si autem oculos auer
tat a facie infirmi hominis. sig
num e mortis. Et caladrium intel
ligimus xpm. qui uenit in mun
dum. ut saluum faceret genus

fuit. que etiam diabolium latuit.
Venit xpc in mundum. ut sal
uum faceret genus humanu.
Faciem suam auertit. a iudeis.
gentiles respexit. Iniquitates
nrās sustinuit. et qui peccatum
non fecerat. in ligno crucis pecca
ta nra portauit. S; et cotidie p
dictus caladri infirmitates nrās
uisitat. mentem p confessionem
considerat. et eos sanat. quib; gra
tiam penitendi pstat. Ab illis
u faciem auertit. quoz cor impe
nitens nouit. Istos respicit. sed
illos in quos faciem intendit.
sanos reddat.

De fe
mice.

Resur Recto

Renye
ara
hic au

humanum. Qu
coloris. quia ab
immunis. Cui
femoris. tergit
ritatem caligini

Over vogels

Een middeleeuws handschrift uit de Duinenabdij

Grootseminarie Brugge, ms. 89/54

Bronnen in context 6

ao generis intel
g pars femoris. est incarnatio
saluatoris. Interior siquidem
et occulta incarnatio saluatoris

gentos ultra annos uiuens.
dum se uiderit semisse. collecti
aromatum uirgulis. rogam si

BRU
GGE

Grootseminarie Ten Duinen

COLOFON

Titel

Over vogels: een middeleeuws handschrift uit de Duinenabdij
(Grootseminarie Brugge, ms. 89/54)

Auteurs

Rémy Cordonnier
Martine De Reu
Albert Derolez
Kurt Priem
Ludo Vandamme
Marc Van Uytfanghe
Annelies Vogels

Nederlandse vertaling tekst Rémy Cordonnier

Irene Smets

Jaar van uitgave

2022

Verantwoordelijk uitgever

Colin Beheydt, algemeen directeur Stad en OCMW Brugge
Burg 12, 8000 Brugge

Wettelijk depot

D/2022/0546/6

Dit werk is gelicenseerd onder een Creative Commons Naamsvermelding-NietCommercieel-GeenAfgeleideWerken 3.0 Unported licentie. Bezoek <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0> om een kopie te zien van de licentie.

Omslagillustratie

De caladio (Over de caladrius) en *De fenice* (Over de feniks) (Grootseminarie Brugge, ms. 89/54, fol. 77v).

Inhoud

Voorwoord	4
Inleiding	5
Het handschrift: een introductie <i>Kurt Priem</i>	6
De auteur en zijn publiek <i>Martine De Reu</i>	9
Van klassiek naar middeleeuws Latijn <i>Marc Van Uytfanghe</i>	13
Iconografie: de miniaturen in het handschrift <i>Annelies Vogels</i>	19
‘Over vogels’ en het moraliserend bestiarium <i>Rémy Cordonnier</i>	24
Over het schrift: de kopiist aan het werk <i>Albert Derolez</i>	35
Een Duinenhandschrift in de bibliotheek van cisterciënzerabdij Ten Duinen (1130–1796) <i>Ludo Vandamme</i>	38
Vertaling	43
Literatuurlijst	95

Voorwoord

De teksten in deze publicatie kwamen tot stand binnen het project Historische Bronnen Brugge. Dit project zorgde tussen 2003 en 2014 voor de digitalisering van dertien belangrijke historische documenten uit de collecties van het Stadsarchief Brugge, Openbare Bibliotheek Brugge, Musea Brugge, het Grootseminarie Brugge en het Rijksarchief te Brugge. De coördinatie was in handen van Erfgoedcel Brugge.

Bij elke bron schreven onderzoekers en conservatoren artikelen die de inhoudelijke, vormelijke of codicologische aspecten van het document uitdiepen of de ontstaanscontext schetsen. Voor sommige bronnen werd een teksteditie of vertaling bezorgd of werden regesten opgesteld.

De bronnen, artikelen en tekstedities waren aanvankelijk beschikbaar op *historischebronnenbrugge.be*. In 2018 kregen ze een nieuwe thuis op het portaal *erfgoedbrugge.be*. Deze digitale publicatie zorgt ervoor dat de teksten op langere termijn beschikbaar blijven voor onderzoekers en geïnteresseerden.

De teksten in deze publicatie werden oorspronkelijk gepubliceerd in 2008. De teksten en bibliografische verwijzingen zijn naar aanleiding van deze nieuwe digitale publicatie niet geactualiseerd.

Inleiding

‘Over vogels’ is een tekst van Hugo de Folieto en steekt hier in een handschrift uit de 12de eeuw. Het manuscript kwam wellicht tot stand in het scriptorium van Ten Duinen in Koksijde en bleef eeuwenlang bezit van deze cisterciënzerabdij.

Op het eerste gezicht lijkt het alsof Hugo de Folieto, een geestelijke uit Noord-Frankrijk, een encyclopedie van het vogelrijk heeft samengesteld. In verschillende hoofdstukjes bespreekt hij talrijke vogels. Elk hoofdstukje wordt voorafgegaan door een kleine miniatuur met de afbeelding van de besproken vogel. Maar al vlug wordt duidelijk dat Hugo vooral een moraliserende tekst heeft geschreven. De kenmerken van elke vogel vormen immers de aanleiding om mensen een spiegel voor te houden.

‘Over vogels’ was vooral in Hugo’s eigen tijd populair. Vandaag zijn er nog steeds 96 manuscripten bewaard waarin deze tekst werd gekopieerd. Vaak gaat het, zoals in dit exemplaar, om een verzamelhandschrift waarin ook andere verwante teksten zijn opgenomen. Eén derde van deze 96 exemplaren behoorde ooit toe aan een cisterciënzerabdij, waar de tekst circuleerde in de middens van de minder geschoolde lekenbroeders. Dit verklaart ook de aanwezigheid van sprekende miniaturen.

Dit manuscript telt 156 perkamenten folio’s die gepagineerd zijn. Vooraan bevinden zich twee perkamenten schutbladen. De lederen band op eiken borden is grotendeels oorspronkelijk, maar draagt sporen van later herstel. Het achterplat met de laatste tien folio’s is tegenwoordig afgebroken van de rest van het manuscript. De afmetingen van het handschrift zijn 26,5 × 23 cm.

Het handschrift: een introductie

Kurt Priem

MATERIËLE BESCHRIJVING

Dit manuscript – tegenwoordig nr. 89/54 in het Archief van het Brugse Grootseminarie – telt 156 perkamenten folio's, die gepagineerd zijn. Vooraan bevinden zich twee perkamenten schutbladen, waarvan het eerste (met een eigendomsmerk van de Duinenabdij uit 1618) tegen het binnenplat van de band kleeft. Op het tweede schutblad staat de inhoudstafel in tweevoud. Het handschrift meet 26,5 × 23 cm. De tekst is verdeeld over twee kolommen en telt telkens 30 regels. De lederen band op eiken borden is grotendeels oorspronkelijk, maar draagt sporen van later herstel. Het achterplat met de laatste tien folio's is tegenwoordig afgebroken van de rest van het manuscript. Het handschrift was oorspronkelijk een kettingboek, maar een titelschild ontbreekt. Het handschrift is geschreven rond 1200 en is afkomstig uit de cisterciënzerabdij Ten Duinen in Koksijde. Het is niet uitgesloten dat dit manuscript in de abdij zelf werd geschreven en verlucht. Opvallend is het karakteristieke foliëringssysteem, waarbij de folio's genummerd werden met de hulp van rode letters en tekens. Deze 'Duinenfoliëring' begint op de achterkant van het tweede schutblad met een kleine letter b (het eerste folio met de letter a is dus verdwenen). Zodra het alfabet uitgeput is, worden de letters telkens gecombineerd met streepjes of punten. Het typische Duinenkruisje prijkt zowel vooraan (p. 1) als achteraan (p. 312) het manuscript.

SPIRITUELE TEKST

Het handschrift bevat diverse spirituele teksten, die afkomstig zijn van twee auteurs. In het eerste deel zijn vijf geschriften van Hugo de Folieto (†ca.1172) samengebracht, in het tweede 36 preken van Achardus van Sint-Victor (†1171). Deze auteurs waren zowel tijd- als ordegenoten. Beiden behoorden immers tot de orde van de reguliere kanunniken van Sint-Augustinus, die vanaf de 12de eeuw een snelle groei kende en de regel van Augustinus van Hippo (354–430) volgde. In Brugge was deze orde tot aan de Franse tijd vertegenwoordigd door de Eekhoutabdij. Vanuit de abdij van Sint-Victor in Parijs ontstond een aparte congregatie van augustijner koorheren, de victorijnen, waartoe naast Achardus ook Hugo van Sint-Victor (†1141) behoorde. De geschriften van Hugo van

Folieto werden dikwijls toegeschreven aan zijn naamgenoot in Sint-Victor, onder meer in enkele vroege edities en ook in de 19de-eeuwse *Patrologia Latina* van J.P. Migne. Van Hugo de Folieto bevat ons handschrift vijf geschriften:

1. De medicina animae (p. 1–26);
2. De bestiis (p. 27–87);
3. De rota religionis (p. 87–99);
4. De rota simulationis (p. 99–114);
5. De pastoribus et ovibus (p. 114–142).

Hier bespreken we enkel het tweede geschrift, dat vooral gekend is als *De volucris* of *De avibus*. Deze tekst is in het Duinenhandschrift juist geïdentificeerd als een geschrift ‘magistri hugonis prioris s[an]c[t]i laurentii’ (p. 27 – zie ook de inhoudstafel op het tweede schutblad). De preken van Achardus in ons handschrift (p. 142–321) zijn weergegeven zonder verdere indeling en behandelen zowel kerkelijke als bijbelse thema’s. De eerste drie sermoenen, resp. over de bekoring van Christus in de woestijn (p. 142–178), Allerheiligen (p. 178–199) en het feest van de kerkwijding (p. 199–231) vallen op door hun grotere lengte. De overige preken beslaan doorgaans slechts enkel folio’s. Tussen p. 302 en 303 zijn ook enkele fragmenten van rekeningen bewaard.

HANDSCHRIFFTELIJKE OVERLEVERING

De tekst van *De avibus* is niet erg lang – in ons handschrift beslaat hij maar een zestigtal pagina’s – en is dan ook altijd overgeleverd in combinatie met andere geschriften van Hugo de Folieto en/of andere auteurs. Momenteel kennen we 96 handschriften waarin deze tekst voorkomt. Acht ervan (waaronder het Duinenmanuscript) dateren van de late 12de eeuw, terwijl de meeste andere stammen uit de 13de eeuw, en enkele uit de 14de of 15de eeuw. In zowat twee derden van deze handschriften zijn illustraties aangebracht (of is er plaats voor voorzien). In 1992 verzorgde Willene B. Clark een inventaris van alle gekende manuscripten met dit geschrift én een wetenschappelijke teksteditie met Engelse vertaling. Op basis van de gelijkenissen tussen de overgeleverde tekst en illustraties onderscheidt Clark vijf groepen van manuscripten, die wellicht teruggaan op twee – verloren – modelhandschriften (zie de *stemma codicum* of stamboom van de handschriften). Elke groep is genoemd naar de locatie of herkomst van het oudste of meest karakteristieke handschrift. Twee groepen, resp. aangeduid als de Heiligenkreuz- en de Parijse groep, zijn onderling nauw verwant en stammen af van het verloren model A. Het handschrift uit de cisterciënzerabdij van Heiligenkreuz (bij Wenen) vormt de standaardtekst voor de editie van Clark. Twee andere groepen, die ook veel met elkaar gemeen hebben en teruggaan op een model B, worden resp. aangeduid als de Duinengroep en de Sint-Maartensgroep. Deze laatste groep is genoemd naar een handschrift uit de gelijknamige benedictijnenabdij in Doornik dat bewaard wordt in de Koninklijke Bibliotheek in Brussel. Tenslotte onderscheidt Clark nog een vijfde groep handschriften, de Aberdeen-

groep, waarvan de tekst zou teruggaan op een model dat verwant is met het Duinenmanuscript. De Duinengroep, die genoemd is naar ons handschrift, telt negen manuscripten, waarvan er vier oorspronkelijk behoorden aan cisterciënzerabdijen (onder meer de Waalse abdijen van Aulne en Le Jardin). Eén handschrift uit 1469 was bestemd voor de dominicanen in Bamberg, en van de andere manuscripten is de aanvankelijke herkomst onbekend. Drie handschriften uit deze groep zijn ofwel rechtstreeks gekopieerd van het Duinenmanuscript (met name het rijk geïllustreerde, vroeg 13de-eeuwse handschrift uit Clairmarais, een dochterabdij van Ten Duinen bij Saint-Omer) ofwel van een ander handschrift uit dezelfde invloedssfeer (in casu het handschrift uit Bamberg en een vroeg 13de-eeuws manuscript dat nu berust in Sint-Petersburg). De andere vijf handschriften staan verder af van het Duinenmanuscript, dat wellicht het oudste en in elk geval het meest betrouwbare handschrift is van deze groep.

De auteur en zijn publiek

Martine De Reu

EEN GEESTELIJKE UIT NOORD-FRANKRIJK

De avibus werd geschreven door Hugo de Folieto. Deze auteur werd in de buurt van Amiens geboren rond 1100 in een bescheiden adellijke familie, die de benedictijnerabdij van Corbie als leenheer had. Rond zijn twintigste 'bekeerde' hij zich en trad in te Saint-Laurent-au-Bois te Heilly (eveneens in de buurt van Amiens). Deze religieuze gemeenschap was kort daarvoor, tussen 1104 en 1115, gesticht door de eremijt Olricus (Oury). Het ontstaan van deze nieuwe communautiteit past in de eremitische beweging van de 12de eeuw, toen vele spirituele leiders volgelingen rondom zich verzamelden om samen een godvruchtig en ascetisch leven te leiden. Dikwijls betrof het spontane stichtingen, waarbij men in de eerste plaats het enthousiasme hoger inschatte dan organisatievormen. Volgens Hugo de Folieto leefden de eerste leden van zijn klooster zeer sober, maar legden ze geen gelofte van gehoorzaamheid af aan de spirituele leider, noch een gelofte waardoor ze zich voor hun hele leven verbonden aan het klooster. Handenarbeid vormde de enige bron van inkomsten. Het spreekt vanzelf dat vele van dergelijke gemeenschappen geen lang leven beschoren was. Slechts door de bescherming van invloedrijke clerici en leken en door de acceptatie van organisatievormen konden dergelijke kernen van religieus leven hun stichter overleven.

Olricus verzamelde zijn volgelingen op een terrein dat toebehoorde aan de abdij van Corbie. De stichting werd officieel erkend door Godfried, bisschop van Amiens (1104–1115) en ontving giften van graaf Thibaut van Heilly. Zoals gebruikelijk leidden de officiële erkenning en de begunstiging met giften tot institutionalisering. De jonge gemeenschap nam de regel van Augustinus aan en de leden leefden als kanunniken. Dit betekent dat zij een gemeenschappelijk godgewijd leven leidden, maar tevens openstonden voor de spirituele noden van leken in hun omgeving. De priorij bestond uit kanunniken en conversen (lekenbroeders en lekenzusters). Deze laatsten kregen een meer beperkte religieuze opleiding en werden vooral ingezet voor de landbouwactiviteiten en voor het gasthuis dat verbonden was aan de priorij.

BLOEIENDE GEMEENSCHAP

In 1132 was de gemeenschap van Saint-Laurent-au-Bois in die mate gegroeid dat overgegaan kon worden tot de stichting van een afhankelijk klooster: Saint-Nicolas de Regny. Hugo de Folieto werd aangesteld als de eerste prior van deze nieuwe stichting. Zijn faam groeide gestaag en zo gebeurde het dat hij in 1149 vanuit de abdij Saint-Denis (bij Reims) het verzoek ontving om er abt te worden. Hij wees deze uitnodiging evenwel af, daar hij, naar eigen zeggen, de armoede van Saint-Laurent verkoos boven de rijkdom van Saint-Denis. Na het overlijden van Olicus (1153) werd Hugo de Folieto de tweede prior van het moederhuis, Saint-Laurent-au-Bois. Hij vervulde deze functie tot aan zijn dood, 7 september 1172/3. Hugo de Folieto wordt beschouwd als een goede administrator, die de wereldlijke goederen van de priorijen tegenover andere instellingen verdedigde. Hij deed dit onder meer door een cartularium samen te stellen, waarin hij alle oorkonden van Saint-Laurent-au-Bois verzamelde. Daarnaast probeerde hij eveneens de levenswijze van de communiteit vast te leggen in een *coutumier*, dat vandaag verloren is. Naast deze eerder 'praktische' geschriften is Hugo de Folieto eveneens de auteur van diverse moraaltheologische traktaten, waaronder *De claustro animae* en *De avibus* de meest bekende en verspreide zijn. Uit het aantal bewaarde exemplaren van zijn teksten kan men afleiden dat de kanunnik in de middel-eeuwen een gewaardeerde auteur was.

'EENVOUDIGE DINGEN OVER SUBTIELE ZAKEN'

In zijn geschriften is Hugo de Folieto in de eerste plaats een spirituele leidsman en geen geleerde professor. Hij gaat niet in op de grote heilswaarheden of theologische debatten, maar probeert via allegorieën zijn toehoorders te 'stichten'. Zijn publiek bestaat in de eerste plaats uit mede-kanunniken; *De avibus* is evenwel opgedragen aan een lekenbroeder, met name aan Rainerus, een voormalige ridder, die waarschijnlijk op latere leeftijd toetrad tot de orde. In diverse orden werden speciale inspanningen gedaan om deze groep van conversen op een aangepaste wijze te instrueren in het christelijke geloof en gedrag. Zo schrijft Hugo de Folieto in de proloog van *De avibus*:

Daar ik voor de ongeletterde moet schrijven (bedoeld worden hier mensen die geen Latijn kennen zoals bv. lekenbroeders en lekenzusters), mag de vlijtige lezer zich niet verwonderen dat ik, ter stichting van de ongeletterde, eenvoudige dingen zeg over subtiele zaken.

Bovendien werd het traktaat door talloze miniaturen verlucht, want, schrijft opnieuw Hugo de Folieto:

Wat het schrift (of de Schrift) betekent voor de geleerden, betekent het beeld voor de eenvoudigen van geest.

Ook de cisterciënzerorde, een gretige afnemer van handschriften met de *De avibus*-tekst, besteedde speciale aandacht aan de instructie van lekenbroeders. Zo vermeldt Isaac de Stella dat de preken heel eenvoudig moeten zijn op belangrijke feestdagen, wanneer ook de lekenbroeders, die normaal op buitenhoven werken, de plechtige misviering bijwonen. Het is niet uitgesloten dat op deze momenten preken geheel of gedeeltelijk in de volkstaal uitgesproken werden.

Ook in de periode voor ca. 1100 besteedde men aandacht aan de religieuze instructie van leken, maar vanaf de 12de eeuw worden duidelijk op een meer systematische wijze diverse handboeken en verzamelingen ontwikkeld om efficiënter voor bepaalde doelgroepen te preken, waaronder de *illiterati*, de ongeletterden. In het cisterciënzermilieu zien we aldus de opkomst van exempla-verzamelingen. Exempla zijn korte verhaaltjes die een uiteenzetting of een aansporing in een preek op een eenvoudige, vaak grappige, manier illustreren. Deze verhaaltjes zorgen ervoor dat de aandacht niet verslapt tijdens de preek en aldus de boodschap beter wordt overgebracht en uiteindelijk ook beter gememoriseerd. De bekendste exemplaverzameling ontstaan in het cisterciënzermilieu was deze van Caesarius van Heisterbach (ca. 1180–ca. 1240/45). Uiteraard werden exempla reeds occasioneel vroeger gebruikt, wij vinden ze o.m. terug in de preken van Gregorius de Grote (ca. 540 – 604).

NAAR DE NATUUR

In *De avibus* wordt een ander procédé toegepast om de christelijke leer op een aangepaste wijze toegankelijk te maken voor de ongeletterden. In dit werk wordt uit natuurfenomenen geput om via gelijkenissen christelijke waarden en normen mee te geven. Niet minder dan 27 vogels, twee bomen en twee winden moeten aan de lekenbroeders de geheugensteunen bieden om de christelijke aansporingen beter te memoriseren.

Dat *De avibus* in de eerste plaats moraal-didactisch van aard is, blijkt uit de bronnen waaruit Hugo de Folieto putte. Net zoals voor de preken is de belangrijkste bron uiteraard de bijbel (slechts vijf vogels komen niet voor in de bijbel) en daarna de kerkvaders zoals Gregorius de Grote (*Moralia in Job* en *Homilia in evangelia*), Cassiodorus (*Expositio psalmorum*), Hieronymus (*Commentarii in Matthaëum*), Ambrosius (*Hexameron*) en Beda Venerabilis (*In Tobiam*). Pas in laatste instantie komen ontleningen uit de *Etymologiae* van Isidorus van Sevilla en uit Hrabanus Maurus (*De natura rerum*) voor.

Een passage uit een sermoen van Mauritius van Sint-Victor (tweede helft 12de eeuw) illustreert duidelijk de inhoudelijke en intentionele verwantschap tussen preken en het traktaat *De avibus*. In het begin van zijn sermoen voor Onze-Lieve-Heer-Hemelvaart schrijft de kanunnik:

Er wordt gezegd dat de gier, omdat hij hoog in de ijle lucht vliegt, een lijk beneden van verre ziet liggen en hij duikt er in snelle vaart naar toe. De gier verbeeldt aldus Christus [...]

Dezelfde beeldspraak vinden we enige decennia eerder terug bij Hugo de Folieto onder cap. 43 dat over de gier handelt. In beide gevallen dient de specifieke wijze waarop de gier op zijn prooi jaagt, als aanknopingspunt om op een eenvoudige wijze te illustreren hoe Christus de mensheid redt.

De aanpak van Hugo de Folieto kreeg navolging, o.m. bij de mendicantenorden. Deze 'nieuwe' orden, die het nog meer dan de reguliere kanunniken als hun taak beschouwden om leken te onderwijzen in het christelijke geloof, zetten de traditie om *materia praedicabilis* overzichtelijk te verzamelen verder. Zo stelde de franciscaan Marcus van Orvieto in de late 13de eeuw de *Liber de moralitatibus* samen. Dit was een gemoraliseerde encyclopedie specifiek voor predikanten geredigeerd. Deze vonden hier niet enkel allegorieën voor vogels, maar konden tevens inspiratie putten uit het voorkomen en de aard van planten, vissen, zoogdieren, stenen enz.

Van klassiek naar middeleeuws Latijn

Marc Van Uytfanghe

WORDING VAN HET MIDDELEEUWS LATIJN

Geleerden als Hugo de Folieto schreven zoals die van nu in een supranationale taal. Vandaag is dat het Engels, toen vervulde het Latijn die rol. Het Latijn van de middeleeuwen is wel gedeeltelijk anders dan het klassiek Latijn. Om dit te begrijpen, moeten we even een aantal feiten uit de rijke geschiedenis van de taal van Rome opfrissen.

Het Latijn was oorspronkelijk niets meer dan één van de Italische dialecten, dat nl. van de *Latini* die Rome en omgeving (*Latium*) bewoonden. Alleen door het wapengekletter van de imperialistische Romeinen heeft het Italië en een deel van de wereld veroverd. Bestaande talen (Keltisch, Iberisch, Punisch, enz.) moesten er op de duur voor wijken in het Westen, maar in het Oosten kon het Latijn niet op tegen het prestigieuze Grieks. In contrast met de relatieve 'vrijheid' van het Oudlatijn (dat van Plautus bv.) heeft zich sinds (het midden van) de eerste eeuw vóór Christus binnen het geschreven Latijn een gekunstelde, aristocratische literatuur ontwikkeld (ons bekend uit schrijvers als Caesar, Livius, Horatius, Vergilius, e.a.). Dit klassiek Latijn maskeert grotendeels de omgangstaal (het zogeheten 'Volkslatijn', waarvan wij in het begin van de keizertijd wel een glimp opvangen in de grafschriften, de graffiti van Pompei en Herculaneum, en bij Petronius).

In de vroege keizertijd en vooral in de late oudheid (vanaf ca. 200 na Chr.) is het Latijn onderhevig geweest aan veranderingen. Na de inlijving van Dacië (± het huidige Roemenië) in 107 bereikt het *imperium Romanum* zijn grootste omvang. Het Latijn werd dus wereldtaal. Dit statuut en de groeiende invloed van het christendom hebben mede die veranderingen bepaald. Het christendom had zich aanvankelijk ook in het Westen bij Griekstaligen verspreid (Paulus schreef zijn brief aan de Romeinen in het Grieks!). In Rome zal het nog tot in de 4de eeuw duren eer de liturgie volledig gelatiniseerd wordt (zelfs nu nog zijn er Griekse relictten, met name het *Kyrie eleison* van de mis).

De invloed van het christendom op het Latijn is zowel vernieuwend als democratiserend gebleken. Vernieuwend, omdat talrijke Griekse leenwoorden in dit oudchristelijk Latijn gemeengoed zijn geworden (bv. *apostolus*, *baptismus*, *ecclesia*, *evangelium*, *presbyter*, *schisma*) en anderzijds bestaande Latijnse woorden betekenissen hebben bijgekregen (bv. *gratia*, nu ook ‘genade’, *resurgere*, nu ook ‘verrijzen’). Democratiserend, omdat de christelijke auteurs, haaks op de antieke retoriek en haar cultus van het fraaie woord, graag de *sermo simplex* of *humilis* hanteerden, om ook door de eenvoudigen begrepen te worden. Al hebben de grote (ook klassiek gevormde) kerkvaders van de 4de/begin 5de eeuw (bv. Ambrosius, Hieronymus, Augustinus) stilistisch wel ‘bijgestuurd’, toch worden nu allerlei termen en wendingen uit de volkstaal literair a.h.w. ‘geadeld’ door het christelijk taalgebruik (bv. *manducare* voor ‘eten’ → Frans *manger*, *dico quod dico quia* i.p.v. *dico* + infinitiefzin). Dit gebeurde mede onder invloed van het (vaak ‘simpele’) Latijn van de bijbelvertalingen (de *Vetus Latina*, later de Vulgaat van Hieronymus). Het letterlijk karakter daarvan (eerbied voor het woord Gods, tot zelfs in de woordorde!) oogt terzelfdertijd wel wat ‘exotisch’ (wendingen uit het Hebreeuws en het Grieks).

Wanneer de Germanen het West-Romeinse rijk in de 5de eeuw onder de voet lopen, nemen de overwinnaars de taal van de overwonnenen over als cultuurtaal, zeker na hun bekering tot het katholicisme. Het (nauwelijks geschreven) Germaans had immers niet het prestige van het Latijn (rechtstaal, literatuurtaal, en nu ook de reeds ‘heilige’ taal van het Westerse christendom). In de wirwar van de volksverhuizingen moesten ook de openbare Romeinse scholen eraan geloven (eind 5de, begin 6de eeuw in Gallië). De kerk diende nu zelf in te staan voor de vorming van haar clerus, met de bijbel en de liturgie als ‘eindtermen’ (zoals men nu zou zeggen), en met de profane *artes liberales* als voorbereiding. Op basis van het compromis van Augustinus met betrekking tot het didactisch aanvaarden van de antieke cultuur, schreven de monniken naast christelijke, ook klassieke teksten over, die zo tot ons zijn gekomen, zij het dan selectief.

De kerk zal ook gaan missioneren in gebieden waar het Latijn nooit of nauwelijks moedertaal was geweest (in de 5de eeuw reeds in Ierland, later in Engeland, Nederland, Vlaanderen, Duitsland, nog veel later in Scandinavië en sommige Oost-Europese landen zoals Polen). Zij voert daar meteen het Latijn in als cultus- en cultuurtaal en de kerkelijke scholen zullen zelf ook schrijvers voortbrengen. Strikt genomen is dat de eerste vorm van middeleeuws Latijn (‘vadertaal’ i.p.v. moedertaal). In de van oudsher sterk geromaniseerde regionen (de latere ‘Romaanse’ landen) zal het Latijn pas vadertaal worden wanneer men er zich van bewust is dat de geëvolueerde spreektaal een ‘andere’ taal blijkt te zijn dan het geschreven Latijn (begin 9de eeuw in het Frankrijk, in Italië en Spanje pas veel later). Met zo’n verscheidenheid valt echter praktisch niet te werken. Men laat dus het geschreven middeleeuws Latijn globaal genomen beginnen omstreeks 600

(de laatantieke maatschappij loopt cultuurhistorisch nog door tot in de 6de eeuw).

De basisingrediënten zijn dan inderdaad al samen voorhanden: de continuïteit met het klassiek en het laat Latijn, de bijbel en de oudchristelijke innovaties, de invloed van de *sermo simplex*, zelfs lexicale ontleningen aan het Germaans. De nieuwe gebieden met het Latijn als vadertaal zullen het territorium van de middellatijnse letterkunde op termijn veel ruimer maken dan dat van de Romeinse (klassieke) literatuur, en dit ondanks het verlies van Noord-Afrika aan de Arabieren en de islam (7de eeuw).

VERDERE EVOLUTIE

In de *Romania* van de vroege middeleeuwen drukte de *sermo vulgaris* nog sterk zijn stempel op het geschreven Latijn (er was nog een organische band tussen spreek- en schrijftaal). De Karolingische schoolhervorming (8ste/9de eeuw), met haar streven naar eenvormigheid maakte het Latijn ‘correcter’ maar ook stroever. Doch het rijpte verder in de klooster- en kathedraalscholen en bereikte in de tweede helft van de 11de en zeker in de 12de eeuw een grote maturiteit en soepelheid. Het is dan de ‘halflevende’ taal geworden van een elite: de grensoverstijgende *respublica litterarum*, die een *respublica clericorum* is.

Dat middeleeuws Latijn is niet alleen de taal van de liturgie, het onderwijs, de exegese, de theologie, de filosofie, het recht, de natuurwetenschap, de administratie, maar ook van een waaier aan literaire genres: geschiedschrijving, hagiografie, epiek, polemieken en satire, toneel, dierenepos, brieven, preken, *exempla*, metrische en ritmische gedichten (deze laatste zijn sprankelend, zowel in de religieuze hymnen als in de vagantenlyriek, bv. de *Carmina Burana*).

Na de ‘Renaissance van de 12de eeuw’ en de opkomst van de universiteiten (ca. 1200) zal de scholastiek met haar hang naar precisie de Latijnse taal nog verrijken met een veelheid aan abstracte begrippen (men creëert dan bv. het zelfstandige participium *ens*, het ‘zijnde’) en (nu nog gebruikte) academische termen (bv. *rector*, *facultas*, *baccalaureus*, *doctorare*). Doch de overdrijvingen ter zake van de laatscholastiek (‘vertechnisering’) zullen het middeleeuws Latijn doen inboeten aan elegantie en mede de reactie uitlokken van de humanisten (begin van het puristische Neolatijn). Sinds de 13de eeuw ondervindt het Latijn overigens meer concurrentie van de volkstalige literatuur (met ook ‘mengtaal’, met name in administratieve documenten).

BIJZONDERHEDEN VAN HET MIDDELEEUWS LATIJN

Het middeleeuws Latijn (dat veel ruimer is overgeleverd dan de selectief bewaarde klassieke teksten, m.a.w. het beste en het minder goede) is zeer verscheiden, want de auteurs zijn grootgebracht met zowel de bijbel, de liturgie, de kerkvaders als de klassieke schrijvers. Het dualisme tussen de eenvoudige bijbels-vertellende stijl en de meer klassiciserende schrijfrant komt tot evenwicht in de 12de eeuw, maar dan komt een nieuw dualisme opzetten, nl. filosofische abstractie t.o.v. literatuur *stricto sensu*. Tussen bv. de metrische gedichten enerzijds en bepaalde stukken in ‘gelatiniseerd Romaans’ anderzijds, bestaat een hele variëteit aan vormen en stijlen (de *sermo mysticus*, de ambtelijk-juridische taal, de ritmische poëzie, enz.). Het middeleeuws Latijn heeft zijn normen, maar die konden dynamisch evolueren. Wij kunnen hier uiteraard slechts beknopt de voornaamste grammaticale en stilistische kenmerken aangeven.

Sinds de 3de/4de eeuw zijn de belangrijkste veranderingen in de uitspraak gerealiseerd (zij het dan met regionale verschillen, zoals ook het klassiek Latijn die kende): *ae* en *oe* klinken als *e* (in feite al sinds het begin van de keizertijd), *c(k)*, *g* en *ti* worden anders gearticuleerd in bepaalde posities (*caelum* = [*t*]chelum, *gerere* zoals in het Frans *gérer*, *gratia* = *gra[t]sia*), *u* = *v* klinkt als *v* in de moderne talen, de *h* wordt niet meer uitgesproken.

De gewijzigde fonetica beïnvloedt niet zelden de schrijfwijze (bv. *celum* voor *caelum*, *cicius* voor *citius*), vooral in de vroege middeleeuwen ook onder de vorm van foute correcties (men weet het niet goed meer: bv. *praetium* i.p.v. *pretium*, *habire* i.p.v. *abire*). De middeleeuwse kopiïsten gebruiken ook meer *k* of *ch* voor *c* (bv. *charitas*) en maken vaak het onderscheid *i/j*.

Het lexicon van het middeleeuws Latijn erft het klassiek en oudchristelijk vocabularium en neemt menige ‘volkslatijnse’ term over (bv. *caballus* → Fr. *cheval*, naast *equus*), maar voegt ook nieuwe betekenissen toe (bv. *comes*, nu ook ‘graaf’ → Fr. *comte*) en creëert zelf veel nieuwe woorden via voor- en achtervoegsels (bv. *infirmaria*, hospitaal; *depauperare*, verarmen; *circumstantia*, omstandigheid) en door ontleening aan de volkstalen (bv. *feodum*, ‘leen’).

De morfologie is vrij stabiel (behalve in vroegmiddeleeuwse ‘protoromaanse’ teksten), met beperkte wijzigingen inzake buigingsuitgangen (bv. comparatief op *-i* in de ablatief: *a fortiori*), getal (bv. nu ook *angustia* → Fr. *angoisse*, voorheen meestal *angustiae*), geslacht (bv. *dorsus* naast *dorsum* → Fr. *le dos*), vervoeging (bv. *fugire* naast *fugere* → Fr. *fuir*; *mirare* naast *mirari* → Sp. *mirar*; *amatus fui* naast *amatus sum* → Fr. *je fus aimé*; idem met *amatus fuissem* naast *amatus essem* → Fr. *que je fusse aimé*).

De (morfo)syntaxis is ingrijpender gewijzigd. Diverse onderscheiden vervagen: tussen de trappen van vergelijking (bv. soms *saepius* = *saepe*, *dilectissimus* =

dilectus), tussen wederkerig en niet wederkerig (*se, sibi, suus/eum, ei, eius*), tussen aanwijzende voornaamwoorden (*hic, iste, ille, ipse*, waarvan de laatste twee soms quasi-lidwoorden zijn geworden), tussen 'of' en 'en' (*vel* en *aut* kunnen ook 'en' betekenen), tussen richting en vaste plaats (*in* + accusatief/ablatief), tussen tijdstip en duur (ablatief/accusatief), tussen eenmalig feit en duur of herhaling in het verleden (perfectum/imperfectum). Bezittelijke en persoonlijke voornaamwoorden (met ook hier *ille* en *ipse* voor de 3de persoon) worden frequenter uitgedrukt dan in het klassiek Latijn.

De regels inzake het gebruik van de naamvallen zijn in het algemeen minder strak geworden. Naast de losse ablatief (met soms hetzelfde onderwerp als in de hoofdzin) vindt men ook de losse accusatief en zelfs nominatief. Niet-klassieke genitieven komen voor (bv. wendingen uit de bijbel : *virī sanguinū; in saecula saeculorum*), maar anderzijds vervangt men graag de genitief door een afgeleid adjectief (bv. *dies dominicus* → Fr. *dimanche* voor *dies Domini*). Voorzetselconstructies winnen veld op de absolute naamvallen (bv. *dare ad, gaudere de, gloriare in, misereri super*) en verruimen hun betekenisveld (bv. *pro* om reden of doel uit te drukken, *in* + ablatief ook de wijze, het middel e.d.m., *per* ook het handelend voorwerp → Fr. *par*).

Dit gegeven maakt overigens deel uit van een bredere analytische tendens van de taal, met verschijnselen als de comparatief met *magis* (→ Sp. *mas*) en *plus* (→ Fr. *plus*), pleonastische 'hulpwerkwoorden' (bv. *dicere coepit = dixit; ... ut venire deberet = ut veniret*), indirecte vraagzinnen ingeleid door *si* (*dic mihi si... → Fr. dis-moi si*), de courante vervanging van de infinitiefzin door een completiefzin met *quod, quia, quoniam* (= 'dat') + indicatief of conjunctief. Het voegwoord *quod* (→ Fr. *que*) wordt 'universeel' (naast *dico quod*, ook bv. *timeo quod* voor *timeo ne, ita quod* naast *ita ut*) en verschijnt in nieuwe samenstellingen (bv. [*pro*] *eo quod* → Fr. *parce que*). *Quatenus* en *qualiter* + conjunctief kunnen *ut* vervangen, *ut non* duikt dan weer op in negaties i.p.v. *ne*. *Dum* heeft vaak de waarde van *cum*.

De regels van de *consecutio temporum* en van het gebruik van de indicatief en de conjunctief zijn versoepeld (bv. de expressievere conjunctief plusquamperfectum i.p.v. imperfectum; de indicatief in de indirecte vraag). Het gebruik van de infinitief is lossier (bv. *da mihi comedere*), het participium praesens wordt nog couranter dan in het klassiek Latijn (met ook bijbelse pleonasmen als *respondit dicens*), hoewel de ablatief van het gerundium dezelfde waarde kan hebben (bv. *praedicando circuit = praedicans circuit*). Voor het verbod doet men graag beroep op *noli* + infinitief.

De (nevenschikkende) woordorde benadert soms die van de Romaanse volkstalen (maar dat is lang niet de regel). De stijl van het middeleeuws Latijn is niet zelden 'uitgesponnen' (met omschrijvingen en pleonasmen, en vaak niet te vertalen

‘stopwoorden’ als *at, autem, enim, nam, sed, vero*, enz.). Maar, zoals reeds aangestipt, blijft het middeleeuws Latijn zeer verscheiden. Hoe dan ook, een handboek (bv. Goulet & Parisse) en een specifiek woordenboek (bv. Niermeyer) zijn onontbeerlijk om middellatijnse teksten correct te vertalen en te interpreteren.

Iconografie: de miniaturen in het handschrift

Annelies Vogels

Dit manuscript uit de Duinenabdij dateert van omstreeks 1200 en is vanuit iconografisch oogpunt zeer interessant. Het bevat een bundeling van de geestelijke traktaten van de 12de-eeuwse auteur Hugo de Folieto. Het manuscript vangt aan met *De medicina animae*, gevolgd door *De avibus*, *De rota* en *De pastoribus*. Deze traktaten worden gevolgd door een collectie sermoenen van Achardus van Sint-Victor, bisschop van Avranches. De tekst heeft gekleurde initialen en is verlucht met in totaal 33 verschillende illustraties. Noch *De medicina animae* noch de sermoenen zijn geïllustreerd. *De rota* bevat twee gedecoreerde diagrammen en *De pastoribus* is verlucht met één volblad-miniatuur.

Hugo de Folieto's tekst 'Over vogels' (*De avibus*, *Aviarium* of *De volucibus*) is iconografisch zijn meest interessante traktaat, en is met zijn 30 kleine miniaturen veruit het rijkst gedecoreerd. De populariteit van deze tekst blijkt uit het feit dat hij werd overgenomen in maar liefst 96 manuscripten die zowel qua tekst als qua iconografie nauw aan elkaar verwant zijn.

DE AVIBUS (OVER VOGELS)

De avibus is een moraliserend werk, dat in de eerste plaats was bestemd voor het onderricht van de lekenbroeders. De afbeeldingen in nagenoeg alle geïllustreerde kopieën van *De avibus* gaan terug op dezelfde iconografische bron die wellicht uit de omgeving van Hugo de Folieto zelf stamde, maar die echter verloren is gegaan. Het *Aviarium* van Heiligenkreuz staat wellicht het dichtst bij het verloren prototype. De auteur maakt in de tekst diverse toespelingen op de illustraties.

Van in het begin was het blijkbaar de bedoeling de tekst ten behoeve van de minder geschoolde medemens te illustreren, zodat het beeld de tekst verder zou verduidelijken. De illustratie bij de proloog laat aan duidelijkheid niets te wensen over en is een schoolvoorbeeld van hoe tekst en beeld in een handschrift tot een onlosmakelijk geheel kunnen worden gesmeed. In de proloog draagt Hugo, een

kloosterling, het werk op aan Rainerus, een ridder die als lekenbroeder was ingetreden in het klooster waar Hugo verbleef.

De kloosterling kenschetst zichzelf als een duif, het aloude christelijke symbool van vrede en rust, van het geestelijke en het contemplatieve. De ridder die zich aan het kloosterleven heeft overgeleverd wordt gesymboliseerd door de tamme havik. Dit dier werd van oudsher met de jachtpartijen van de adel geassocieerd en staat ook voor macht, durf en daadkracht. Zoals de havik zich bij de jacht ten dienste stelt van zijn heer, zo stelt deze ridder zich ten dienste van God. Hij zal voortaan jacht maken op de zielen die nog niet voor de goddelijke zaak werden gewonnen. In het eerste deel gaat Hugo nader in op de allegorische betekenis van de duif en de valk, waarin hij op een vrije en associatieve wijze teksten uit de Bijbel en van klassieke en middeleeuwse auteurs analyseert, becommentarieert en combineert tot oorspronkelijke allegorieën. Zoals mag blijken uit de verluchting van de proloog vindt deze associatieve denktrant rechtstreeks zijn neerslag in de illustraties; De 'stok' waarop de vogels zitten symboliseert het klooster waarin Hugo en Rainerus leven. De twee zuilen die het bouwwerk ondersteunen staan symbool voor het contemplatieve leven (aan de zijde van de duif) en het actieve leven (aan de zijde van de valk). De twee arcades boven beide vogels representeren op hun beurt de beide zijden van het kloosterleven waarin zowel naar contemplatie en gebed als naar een werkzaam leven wordt gestreefd (*Ora et Labora*). De torentjes van het bouwsel zijn wellicht decoratief van aard maar staan zeker ook symbool voor het kloostergebouw dat met zijn torens en muren bescherming en beschutting biedt aan zijn bewoners en hen afzondert van de morele en fysieke bedreigingen van buitenaf. De rustplaats van de vogels is, zoals ook letterlijk in de tekst staat uitgedrukt, ver verheven boven de begane grond waarop zich het zondige aardse leven afspeelt.

In het *Aviarium* van Heiligenkreuz zijn bij wijze van verduidelijking de menselijke tegenhangers van de twee vogels op de begane grond afgebeeld. De kloosterling recht onder de duif, de ridder te paard en met een valk/havik in de hand recht onder de havik. Wellicht werd in het manuscript van Ten Duinen deze voorstelling als overbodig beschouwd, want op de plaats van deze menselijke figuren werd gewoonweg een deel van de tekst van de proloog ingelast. De voorstellingen hebben dus geen narratief karakter, maar zijn letterlijke weergaven van de symbolisch opgevatte tekst.

Op folio 29 is het diagram met de duif terug te vinden. Dit is een allegorische voorstelling waarbij de duif refereert aan de Kerk en aan de stadia die de gelovigen en hun leiders moeten doorlopen om tot de uiteindelijke vervulling te komen. Na een lege folio volgt een folio waarop in een rechthoek drie duiven in een cirkel staan afgebeeld. Deze drie duiven verwijzen naar Noach, David en Christus.

Op folio 45 staat één van de meest interessante voorstellingen uit dit manuscript. In het midden van de folio staat tussen de tekst een ceder afgebeeld met in het midden van de kruin een man die op een regenboog zit, en die vermoedelijk kan geïdentificeerd worden als Thibaut van Heilly, de stichter van Saint-Laurent-au-Bois, de abdij van Hugo de Foliato. In dit tekstonderdeel is dit de enige menselijke figuur die afgebeeld wordt. In de tekst wordt er gesproken over de ceder van Libanon. Zoals de ceder de andere bomen overtreft in hoogte, schoonheid en kracht, zo overtreffen sommige mensen de andere door de hoogte van hun aspiraties, de schoonheid van hun zuiverheid en de kracht van hun standvastigheid. De ceder is daarom volgens Hugo een symbool van Christus. In het westen was men niet met de eigenlijke vorm van de cederboom bekend. De mussen in deze stevige boom zijn de predikers. De vorm van deze cederboom lijkt sterk op die in de voorstelling van het brandende braambos in het Evangeliarium van Averbode (Luik, Universiteitsbibliotheek).

Het tweede deel van het iconografisch programma van *De avibus* bestaat uit 22 hoofdstukken die handelen over de verschillende vogels. Elk hoofdstuk is voorzien van een 'portret' van de vogelsoort die besproken wordt. Deze 'portretten' bestaan telkens uit een omlijnd vierkant in een lichte grond met daarin een eenvoudige voorstelling van de verschillende vogels, bestaande uit een ingekleurde lijntekening. De vormelijke uitwerking is hier volledig in overeenstemming met de bedoeling van het traktaat. De afbeeldingen zijn geen nauwkeurig uitgewerkte naturalistische weergaven van de vogels, maar zijn eerder eenvoudige lijntekeningen die de bedoeling hebben om in enkele rake trekken aanschijn en karakter van de betreffende vogel weer te geven.

Zoals in de middeleeuwse traditie gebruikelijk is, zijn de illustraties geen exacte weergave van de werkelijkheid maar slechts een voorstelling die verwijst naar de diepere betekenis van het voorgestelde. Elke beschreven vogel wordt afgebeeld als een steun voor de lezers of toehoorders, zodat zij de morele les beter zouden onthouden. De verschillende afgebeelde vogelsoorten kunnen allegorisch geïnterpreteerd worden. De eigenschappen van de vogels verwijzen naar de morele en spirituele waarden die de lekenbroeders dienen na te streven. Hugo de Foliato wil de kloosterlingen wijzen op hun verplichting om God te dienen en om zijn woord te verspreiden.

Vermoedelijk zijn de ontwerpen van de drie omcirkelde duiven uit het eerste deel en de 'vogelportretten' uit het tweede deel gebaseerd op gestileerde vogels die te vinden waren op Byzantijnse en Oosterse kunstvoorwerpen, en dan vooral op textiel; zaken die goed vertegenwoordigd waren in de schatkamers van 12de-eeuwse kerken in onze contreien.

DE ROTA (OVER HET RAD)

Het derde traktaat van Hugo de Folieto dat is opgenomen in het manuscript, *De rota*, is verlucht met twee voorstellingen van het ‘Rad van fortuin’, onder de vorm van twee diagrammen met menselijke figuren. Op folio 88 wordt het ‘Rad van het ware geloof’ afgebeeld. Het draaien van het wiel zal de kloosteroverste, die zijn convent nederig en liefdevol bestuurt, verheffen. Terwijl de slechte abt, die afgebeeld staat op folio 100, ten onder zal gaan omwille van het overheersen van zijn slechte eigenschappen.

DE PASTORIBUS (OVER DE HERDERS)

De laatste illustratie in het manuscript, die hoort bij het traktaat *De pastoribus*, is een volbladminiatuur met de allegorie van de goede en de slechte herder. Deze miniatuur is voorzien van een decoratieve boord.

CONCLUSIE

Alle illustraties in dit handschrift zijn vermoedelijk van de hand van dezelfde miniaturist. De stijl doet denken aan een verluchter uit het midden van de 12de eeuw, die werkzaam was in de cisterciënzerabdij van Saint-Bertin. Qua uitvoering zijn de illustraties in deze laat 12de-eeuwse codex nog volledig Romaans. Dit is onder meer te zien aan het gestileerde karakter van de miniaturen en aan het conservatieve kleurenschema. De heldere tekenstijl en de eenvoudige kleurwerking versterken de didactische bedoeling van de tekst.

Het hier beschreven manuscript fungeerde als model voor een kopie die bestemd was voor de abdij van Clairmarais. De twee handschriften bevatten in dezelfde volgorde de geestelijke traktaten van Hugo de Folieto. De kopie van Clairmarais is rijker verlucht en stilistisch meer afgewerkt dan het voorbeeld van de Duinenabdij. Een ander exemplaar met dezelfde tekst uit het begin van de 13de eeuw is afkomstig uit de abdij van Aulne (Koninklijke Bibliotheek, Brussel) en sluit in de uitwerking ook nauw aan bij het handschrift van Ter Duinen, wat bewijst dat er type-exemplaren circuleerden.

LIJST VAN MINIATUREN

- Fol. 28: De Avibus, Miniatuur van de proloog met duif en havik onder een arcade
- Fol. 29: De Avibus, diagram met duif
- Fol. 31: De Avibus, Drie duiven
- Fol. 37: De Avibus. Diagram met havik [Expandens alas suas ad austrum]
- Fol. 41: De Avibus. Palm [Ascendam in palmam et appreheendam [sic] fructus]

- Fol. 43: De Avibus. Diagram met tortelduif
- Fol. 45: De Avibus. Ceder met Thibaut van Heilly (de stichter van Saint-Laurent, de abdijs van Hugo de Folieto) in het midden, omringd door mussen
- Fol. 50: De Avibus. Pelikaan [Mors pellicani passio C[h]risti]
- Fol. 51: De Avibus. Nycticorax [Sicut nicticorax [sic] in domicilio]
- Fol. 52: De Avibus. Raaf [Corvus crocitans doctor predicans]
- Fol. 55: De Avibus. Haan [Gallus alis se percutiens est doctor aliis exemplum prebens. Intelligentia galli providentia magistri]
- Fol. 58: De Avibus. Struisvogel [Strutio in deserto simulatio in converso]
- Fol. 64: De Avibus. Gier [Oculus vulturis: est intentio Redemptoris]
- Fol. 66: De Avibus. Kraanvogel [Grues ordine litterato volantes designant homines ordinate viventes]
- Fol. 67: De Avibus. Havik [Milvus carnes rapiens: desidiosus voluptuosa querens]
- Fol. 68: De Avibus. Zwaluw [Clamor hyrundinis: dolor penitentis]
- Fol. 70: De Avibus. Ooievaar [Pietas cyconie circa pullos est amor magistri circa discipulos]
- Fol. 71: De Avibus. Merel [Merula volitans suggestio tem[p]tans]
- Fol. 72: De Avibus. Uil [Infelix bubo peccator homo]
- Fol. 73: De Avibus. Gaai [Garritus graguli [sic] rumores garruli]
- Fol. 75: De Avibus. Eend [Clamor anseris: accusatio fratris]
- Fol. 76: De Avibus. Gans [Volatus ardeae: processus animae]
- Fol. 77: De Avibus. Reiger [Candor caladrii mundicia C[h]risti] en Feniks [Resurrectio phoenicis spes futurae resurrectionis]
- Fol. 78: De Avibus. Patrijs [Furtum perdicis: insidiae demonis]
- Fol. 79: De Avibus. Kwartel [Coturnix maria transvolans est anima labentia calcans]
- Fol. 80: De Avibus. Hop [Hupupa avis spurcissima homines designat sectantes immunda]
- Fol. 81: De Avibus. Zwaan [Albedo in cigno: simulatio in converso]
- Fol. 82: De Avibus. Pauw [Clamor pavonis: terror doctoris]
- Fol. 85: De Avibus. Adelaar [Juventus aquilae renovatio animae]
- Fol. 88: De Rota. Diagram met het Rad van Fortuin. Het rad van het ware geloof
- Fol. 100: De Rota. Diagram met het Rad van Fortuin. Het rad van het ongelooft
- Fol. 115: De Pastoribus. Allegorie van de goede en de slechte herder

‘Over vogels’ en het moraliserend bestiarium

Rémy Cordonnier

HET MORALISEREND BESTIARIUM EN ZIJN TEKSTUELE TRADITIE

De moraliserende *bestiaria* of ‘beestenboeken’ zijn middeleeuwse verhandelingen over de eigenschappen van dieren en over hun symbolische betekenis. Zij gaan hoofdzakelijk terug op de *Physiologus*, een boek dat in de 2de eeuw in de Griekse school van Alexandrië tot stand kwam. De vroegste *bestiaria* waren bedoeld om de lessen te ontsluiëren die volgens de middeleeuwse opvatting in Gods schepping verborgen lagen. De teksten hadden een uitgesproken mystiek karakter en zochten in de schepping naar het Woord Gods. Geleidelijk kwam daar verandering in, vooral onder invloed van Augustinus van Hippo (354–430); de *bestiaria* evolueerden naar een vorm die aansloot bij de Latijnse encyclopedieën waar een andere kerkvader, Isidorus van Sevilla (560–636), de aanzet toe gegeven had. De *bestiaria* die tien eeuwen na de *Physiologus* werden geschreven, in het Latijn of in de volkstaal, waren boeken met allegorische voorstellingen, bedoeld om de interpretatie te vergemakkelijken van de beeldspraak die in de gewijde teksten werd gebruikt.

Wanneer in zo’n tekst iets of iemand met een bepaald dier wordt vergeleken, dan kan men in het bestiarium de eigenschappen van dat dier terugvinden, en begrijpt men beter het waarom van de vergelijking. In het boek *Job* (38: 36) bijvoorbeeld herinnert God Job eraan dat Hij het is die de haan met inzicht heeft begiftigd. Met ‘inzicht’ wordt bedoeld dat de vogel de uren van dag en nacht van elkaar kan onderscheiden. Dat wordt in de Bijbel niet toegelicht, men moet die eigenschap van de haan kennen om te begrijpen waarom de vogel in het goddelijke antwoord aanwezig is. Daarin schuilt precies het nut van het moraliserende bestiarium.

In de loop der eeuwen werden de *bestiaria* uitgebreider, vooral onder invloed van de encyclopedische gedachte die zich de hele middeleeuwen lang ontwikkelde. Waar de eerste versie van de Griekse *Physiologus* 27 à 48 hoofdstukken omvatte, telde de tweede familie van het Latijnse bestiarium er soms wel 108. In sommige van die handschriften is het *aviarium* – een verhandeling over vogels – van Hugo de Folieto opgenomen.

DE PLAATS VAN 'OVER VOGELS' BINNEN DE BESTIARIA

De verhandeling over de vogels (*De avibus*, 'Over vogels'), van Hugo de Folieto situeert zich op de overgang van de twee bestiaria-tradities die we hierboven geschetst hebben. In de laatste 23 hoofdstukken van de verhandeling is de interpretatie die gegeven wordt meer op het dier zelf georiënteerd dan op de gewijde tekst waarin het ter sprake komt. De eigenschappen van de dieren, zoals zij door de encyclopedisten van de vroege middeleeuwen beschreven worden, vormen de kern van de interpretatie. Weliswaar zijn de vogels altijd gekozen in functie van hun aanwezigheid in de gewijde teksten, maar die komen niet alleen uit de Bijbel: er zijn ook teksten van Isidorus van Sevilla, Rabanus Maurus (780–856), en ook uit de *Physiologus* zelf. Die keuze van toegevoegde bronnen wijst op een belangstelling die meer op de wereld dan op de Bijbeltekst gericht is. Die wil om de blik rechtstreeks naar de schepping te richten is kenmerkend voor het gedachtegoed van de *Physiologus*.

Bepaalde karakteristieken van de 23 hoofdstukken die het tweede deel van 'Over vogels' vormen, sluiten echter ook bij de tweede traditie van het bestiarium aan; deze beleefde haar bloeitijd in de 12de eeuw, de eeuw waarin ook het boek 'Over vogels' werd geschreven. Zo vormen de talrijke uittreksels uit de *Etymologiae* en uit *De naturis rerum* die in het *aviarium* voorkomen een fundamenteel kenmerk dat de tweede traditie van het bestiarium onderscheidt van de eerste versie van de *Physiologus*. In deze hoofdstukken is het moraliserende element nadrukkelijker aanwezig en wordt sterk de nadruk gelegd op het begrip van goed en kwaad, waaraan een groot deel van de hoofdstukken wordt gewijd. Ook de didactische bedoeling die Hugo aan het begin van zijn werk duidelijk vermeldt, is kenmerkend voor de tweede traditie van het middeleeuwse moraliserende bestiarium.

De 37 eerste hoofdstukken van 'Over vogels' zijn minder gemakkelijk met de bestiaria te vergelijken. Hugo verklaart uitdrukkelijk dat hij niet de natuur wil interpreteren, maar de gewijde teksten: 'In de Heilige Schrift, broeder, vindt de lezer drie duiven.' Ook in de andere hoofdstukken over de duif geeft Hugo geen verklaring van deze vogel in het algemeen, maar van de duif uit Psalm 68. Met andere woorden, deze hoofdstukken van het *aviarium* gaan feitelijk niet over de duif, zij zijn een commentaar op vers 14 van Psalm 68.

Dit geldt ook voor de volgende hoofdstukken. Zij beginnen inderdaad allemaal met de interpretatie van Bijbelfragmenten die handelen over een ander onderwerp dan de vogel waar het hoofdstuk aan gewijd is. Tussen die onderwerpen en de vogel bestaat er altijd wel een verband, maar alleen in de context van de Schrift. Hun aanwezigheid in het hoofdstuk is gemotiveerd door de wil van de auteur om een term van het Bijbelcitaat uit te leggen. Het is dus wel degelijk het citaat dat Hugo interpreteert, en daarvan is de vogel slechts één van de termen – de

belangrijkste term, dat wel, maar als het een steen was geweest, dan was het *aviarium* een *lapidarium* geweest.

‘Over vogels’ is dus een hybridisch werk: een moraliserend bestiarium maar tegelijk ook een geestelijk boekje.

ACHTER HET BESTIARIUM: EEN VERHANDELING TOT LERING VAN DE NOVICEN

Het *aviarium* van Hugo wordt van oudsher bij de middeleeuwse moraliserende bestia gerangschikt, maar neemt binnen dat genre een aparte plaats in. Het is een bestiarium, maar tegelijk ook een handleiding voor de opleiding van de novicen; zijn structuur is sterk geïnspireerd op die van de kloosterregels, en met name de benedictijnse en de augustijnse regel. De dierensymboliek, in het bijzonder de symboliek van de vogels, is in de eerste plaats te verklaren door het feit dat Hugo zich tot religieuzen richtte, die in de christelijke gedachtewereld traditioneel als vogels werden voorgesteld. Moraliserende bestia werden overigens al van oudsher als handboeken gebruikt in de middeleeuwse *scolae*, en bijgevolg had het genre bijna vanzelfsprekend een didactisch karakter. Bovendien vormt de dierensymboliek een ideaal hulpmiddel bij het aanleren van de Bijbelexegese omdat zij gebruik maakt van concrete en duidelijke beeldspraak, wat zowel de interpretatie, de weergave als het vanbuiten leren vergemakkelijkt.

Hugo de Folieto legt uit dat hij het *aviarium* schrijft op verzoek van een zekere Rainier, een ridder die lekenbroeder is geworden. Een leek die op latere leeftijd in het klooster trad, had vaak niet de geestelijke vorming gekregen die vereist was om de geloften in praktijk te brengen. Hugo wil dat compenseren door de fundamentele regels en praktijken van die nieuwe levenswijze te onderwijzen op een manier die rekening houdt met de hiaten in de kennis van zijn lezer. De auteur legt de nadruk op het feit dat hij voor ongeletterden (*illiterati*) heeft geschreven, op een eenvoudige en beknopte wijze, om zijn onervaren lezer niet in verwarring te brengen. Het feit dat hij zijn werk bestemd heeft voor de opleiding van eenvoudige lieden is ook de reden waarom het zo uitvoerig geïllustreerd is. Die beelden (*picturae*) zijn bedoeld om de inhoud toegankelijker te maken voor de minder geschoolden, en zij konden ook dienen als visuele steun bij het onderricht van de magister.

STRUCTUUR VAN DE VERHANDELING

Eerste deel: het religieuze ideaal geïncarneerd door vogels

‘Over vogels’ is een verhandeling over het kloosterleven en is bijgevolg tweeledig opgevat, in overeenstemming met de twee aspecten van het middeleeuwse religieuze leven, het contemplatieve en het actieve. Het contemplatieve of beschouwende leven was vooral gewijd aan de *lectio divina*, met andere woorden de studie van de gewijde teksten, terwijl het actieve leven de liefdadigheid en de prediking omvatte. Daarom bestaat de tekst uit twee delen, zoals we hierboven hebben uiteengezet. Volgens de nummering van W.B. Clark omvat het eerste deel van het traktaat de 36 eerste hoofdstukken en het tweede deel de 24 laatste.

De eerste elf hoofdstukken gaan over de duif en de volgende elf over de havik; daarvan vormen de eerste vier (hoofdstuk 12–15) een apart deeltje dat aan de interpretatie van de noorden- en de zuidenwind gewijd is, de twee richtingen waarin de vogel kan wegvliegen. Hoe zijn leven zal verlopen hangt af van de richting die hij kiest. Vliegt hij naar het zuiden, dan kiest hij voor het goede, want ‘God zal uit het zuiden komen’ (Hab. 3: 3, ‘God komt aan uit Teman’); het noorden betekent het kwaad, want ‘vanuit het noorden zal onheil over alle inwoners van het land worden uitgestort’ (Jr. 1: 14, ‘Van het noorden uit breken de rampen los over alle bewoners van het land’). Samen vormen de hoofdstukken over de duif en die over de havik een soort tweeluik waarin een metafoor gebruikt wordt die courant was in de middeleeuwse religieuze literatuur, en die gebaseerd is op de natuurlijke tegenstelling tussen de roofvogel en de duif. De duif is het symbool van het kloosterleven, de roofvogel symboliseert de wereld van de leken. Hugo gebruikt de twee vogels om aan te tonen dat iedereen, uit welk milieu hij ook afkomstig is, zich tot een geregeld leven kan bekeren. Zo zitten uiteindelijk de duif (de geestelijke) en de havik (de ridder) broederlijk naast elkaar op de stok die de kloosterregel symboliseert.

De volgende hoofdstukken worden voorafgegaan door een voorwoord waarin de vogels die erin voorkomen uitdrukkelijk met elkaar in verband worden gebracht: het gaat dus opnieuw om een diptiek. Ditmaal zijn het de tortelduif, waaraan zes hoofdstukken gewijd zijn, en de zangvogels die acht hoofdstukken beslaan. Bovendien worden de vogels ook elk geassocieerd met bomen: de palmboom voor de tortelduif en de ceder van de Libanon voor de zangvogels. In het voorwoord wordt uitgelegd hoe deze hoofdstukken bij de vorige aansluiten: zij zijn het vervolg van een antwoord dat begonnen is met het gesprek over de duif en de havik. Ditmaal zijn het twee levenswijzen, het leven in eenzaamheid (als kluizenaar) en het leven in gemeenschap (het cenobietenleven) die aan de hand van de beelden van de tortelduif en de zangvogels met elkaar worden geconfronteerd: ‘De tortelduif heeft een voorliefde voor de eenzaamheid van verlaten oorden [...] De tortelduif is de Kerk of een vrome ziel, de eenzaamheid van verlaten oorden is het klooster, de zaadkorrels zijn de uitspraken van de

magisters, de tuinen en de velden zijn de boeken van de magisters' ('Over vogels', 29). 'De zangvogels zijn de magisters van de monasteria, de jongen zijn hun leerlingen. Het nest is hun werkplaats. De zangvogels maken hun nest in de ceders omdat de zielenmeesters de kloosters vestigen op de gronden van de rijken. Daar roepen de zangvogels voortdurend, om hun voedsel van God te ontvangen. Zij die door de woorden van de Goddelijke Welsprekendheid vervuld willen worden als door voedsel, zoeken het voedsel dat van God komt. Zij die namens hun weldoeners God met al hun wilskracht aanroepen, zij roepen dag en nacht. De geestelijke rust is het nest waarin zij de vleugels van de bespiegeling voeden, waarmee zij zo snel zij kunnen naar de bovenvermelde ceders proberen te vliegen' ('Over vogels', 30).

Tweede deel: een bundel morele regels

Het tweede deel van het *aviarium* omvat de laatste 23 hoofdstukken, die elk aan een specifieke vogel zijn gewijd. Naar de inhoud zijn ze allemaal ongeveer op dezelfde manier gestructureerd. Elk hoofdstuk begint met een citaat uit de Bijbel of uit de teksten van de kerkvaders waarin een vogel vermeld wordt. Dat citaat wordt gevolgd door de beschrijving van de eigenschappen van de vogel in kwestie, zijn 'naturen', dat wil zeggen hoe hij eruitziet en hoe hij zich gedraagt. Daarna worden die eigenschappen toegelicht en verklaard.

De analyse van deze hoofdstukken wordt bemoeilijkt door de meerduidigheid van de middeleeuwse dierensymboliek, die bovendien ambivalent is: elk dier kan verschillende waarden symboliseren, en die kunnen zowel positief als negatief zijn. Hugo wijst daar trouwens in enkele hoofdstukken op, bijvoorbeeld over de raaf: 'In de Heilige Bladzijden wordt de raaf op verschillende manieren waargenomen, zodat zij nu eens een prediker symboliseert, dan weer een zondaar, en soms de duivel' ('Over vogels', 40). Die meerduidigheid maakt het moeilijk te achterhalen of de volgorde van de hoofdstukken bepaald is door de betekenissen van de vogels die erin besproken worden; de hoofdstukken lijken elkaar op willekeurige wijze op te volgen.

De volgorde lijkt wel overeen te stemmen met die van sommige bronnen die Hugo de Folieto gebruikt heeft. Zo is de volgorde van de verhandelingen over de patrijs, de kwartel en de hop dezelfde als in de *Etymologiae* van Isidorus van Sevilla. Enkele elementen lijken ook te wijzen op een zekere thematische ordening. Zo is het eerste hoofdstuk van dit deel aan de pelikaan gewijd, die traditioneel met de Passie in verband wordt gebracht, en het laatste aan de arend, een symbool van de Verrijzenis. Maar met wat we vandaag weten is het niet mogelijk te achterhalen hoe de inhoud van dit tweede deel precies gestructureerd is, omdat er in de bronnen nog geen lijst is teruggevonden die voor de auteur van 'Over vogels' als voorbeeld kan hebben gediend.

Over het algemeen zijn deze hoofdstukken opgevat als een ‘repertorium’ van morele voorschriften voor religieuzen (geïncarneerd door de vogels), en bestemd om te dienen als ‘gedragscode’ voor nieuwe bekeerlingen. Zo leert Hugo ons bijvoorbeeld: ‘In plaats van te zingen slaakt de duif een zucht, want al zuchtend beweent zij haar fouten. Zij heeft geen gal, die de bitterheid van de haat betekent. Zij is belust op kussen omdat zij graag in overvloed van vrede leeft. Zij vliegt in groep want zij houdt van het leven in gemeenschap. Voor haar levensonderhoud rooft zij niet, want zij steelt niets van haar buurman. Zij verzamelt de beste zaadkorrels, dat zijn de morele onderrichtingen. Zij voedt zich niet met lijken, dat zijn de vleselijke begeerten. Zij maakt haar nest in rotsholten, want zij stelt haar hoop in de passie van Christus. Zij woont bij stromend water, zo kan zij sneller vluchten wanneer zij de schaduw van de sperwer ziet, want zij bestudeert de Schrift om de valstrikken te vermijden van de naderende duivel. Zij verzorgt twee jongen, dat zijn de naastenliefde en de liefde tot God’ (‘Over vogels’, 11). Verderop schrijft hij: ‘Volgens de geestelijke betekenis is de pelikaan het symbool van Christus’ (‘Over vogels’, 38). Of nog: ‘De kauw doet ons denken aan de praatzieken, maar ook aan de gulzigaards want wie gulzig is zal zich na de maaltijd ook gemakkelijk aan roddelpraat bezondigen en naar allerlei praatjes luisteren’ (‘Over vogels’, 50); ‘De zwaan heeft een wit verenkleed, maar een zwarte huid. Vanuit moreel oogpunt betekent de witte kleur van de veren het voorwendsel dat de zwarte huid verhuult. Omdat de zonde van het vlees door verschillende voorwendsels wordt verborgen. Wanneer de zwaan op de rivier zwemt, houdt hij zijn hals rechtop, want de trotse mens, bezoedeld door zijn materiële bezittingen, gaat er prat op dat hij vergankelijke goederen bezit’ (‘Over vogels’, 58).

FR

Le de avibus et le bestiaire moralisé

Le genre du bestiaire moralisé et sa tradition textuelle

Les bestiaires moralisés se définissent comme des traités sur les propriétés des animaux et sur leurs significations symboliques. A l’origine du genre, qui remonte au 11ème siècle avec la rédaction au sein de l’École d’Alexandrie du *Physiologos* grec, l’objectif de ces ouvrages était de décrypter l’enseignement que Dieu transmet aux hommes à travers sa création. Le contenu du texte était alors nettement mystique avec pour objectif de tenter de retrouver le Verbe de Dieu dans la création.

Dix siècles plus tard le genre change de direction sous l'influence d'Augustin d'Hippone (354–430) et rejoint le mouvement encyclopédique latin initié notamment par Isidore de Séville (560–636). Dès lors, les bestiaires latins et vernaculaires s'offrent désormais comme des recueils de tropes (figures de rhétorique par laquelle un mot est détourné de son sens propre) destinés à faciliter l'interprétation des métaphores employées dans les textes sacrés.

Dans ce cas, le bestiaire liste les caractéristiques des animaux qui servent d'objet de comparaison afin de mieux comprendre la raison de leur choix. Par exemple, si dans le livre de Job (Jb. 38, 36) Dieu évoque l'intelligence du coq comme preuve de sa puissance, c'est parce que cet oiseau sait reconnaître les heures du jour et de la nuit. Cette faculté du coq n'est pas mentionnée dans la Bible, mais ce n'est qu'en la connaissant que l'on peut comprendre la présence de cet oiseau dans le discours divin. D'où l'utilité du bestiaire moralisé qui en fait mention.

Au fil des siècles, le genre c'est progressivement enrichi, surtout sous l'influence de la pensée encyclopédique qui se développe tout au long du Moyen Âge. Ainsi, des 27 à 48 chapitres de la première version du *Physiologos* grec, on atteint jusqu'à 108 chapitres dans la seconde famille du Bestiaire latin (*Bestiarium*), dont certains manuscrits intègrent l'*Aviarium* d'Hugues de Fouilloy.

La place de l'*Aviarium* au sein des bestiaires

Le traité des oiseaux de Hugues de Fouilloy s'inscrit à la charnière de ces deux traditions du bestiaire que nous venons de présenter.

En effet, dans les 23 derniers chapitres du traité l'interprétation proposée porte plus sur l'animal lui-même que sur le contexte scripturaire dans lequel il apparaît. Ce sont bien les caractéristiques des animaux, telles qu'elles sont mentionnées par les encyclopédistes du haut Moyen Âge, qui sont au centre de l'interprétation. Certes, les oiseaux mentionnés sont toujours choisis en fonction de leur présence dans les textes sacrés, mais les sources ne sont pas uniquement bibliques. On trouve également Isidore de Séville, Raban Maur (780–856), ainsi que le *Physiologos* lui-même. Ce choix de sources additionnelles est significatif d'un intérêt qui porte sur le monde plus que sur le texte biblique. Or cette volonté de porter le regard directement sur la Création est caractéristique de la pensée du *Physiologos*.

Cependant, certaines caractéristiques de ces 23 chapitres, qui constituent la seconde partie de l'*Aviarium*, le rattachent aussi à la seconde tradition du bestiaire (qui s'épanouit au XIIème siècle, époque de rédaction de notre traité). Ainsi, la présence dans l'*Aviarium* de nombreux extraits des *Étymologies* et du *De naturis rerum*, est un élément fondamental qui distingue la seconde tradition du Bestiaire de la première issue du

Physiologos. La moralisation prend également une plus grande importance dans ces chapitres. Enfin, l'emphase est nettement mise sur le sens moral, qui occupe la plus grande part des chapitres, et la visée didactique clairement énoncée par Hugues de Fouillois au début de son ouvrage est encore un trait plus spécifique de la seconde tradition du bestiaire moralisé médiéval.

Concernant les 37 premiers chapitres du *De avibus*, la comparaison avec les bestiaires se fait moins aisément. Ainsi, Hugues explique sans équivoque que son propos sera l'interprétation non pas de la nature mais du texte sacré : « Dans l'Écriture sainte, frère, trois colombes sont repérées à la lecture ». De même, dans les autres chapitres sur la colombe, Hugues ne fait pas l'exégèse de cet oiseau *in genere* mais de celui du Psaume 67 (68). Autrement dit, ces chapitres de l'*Aviarium* ne traitent exactement de la colombe, ils constituent un commentaire du verset 14 du Psaume 67 (68).

Cette observation est également valable pour les chapitres suivants. Tous débutent en effet par l'interprétation de passages bibliques qui traitent d'un autre sujet que l'oiseau évoqué dans le chapitre. Certes, ces sujets sont à chaque fois liés à l'animal, mais dans le contexte scripturaire uniquement. Leur présence dans le chapitre est motivée par la volonté d'éclairer un terme de la citation biblique. C'est donc bien cette citation que Hugues interprète, l'oiseau n'en est qu'un des termes... le plus important, certes, mais s'il s'était agi d'une pierre, son aviaire aurait été un lapidaire.

L'*Aviarium* est donc un ouvrage hybride, tenant à la fois du bestiaire moralisé et de l'opuscule spirituel.

Derrière le bestiaire : un traité pour la formation des novices

De fait, bien que depuis longtemps rangé au sein des Bestiaires moralisés du Moyen Âge, l'aviaire hugonien occupe une place à part au sein de ce genre. Au-delà du Bestiaire, il s'agit en fait d'un manuel de formation des novices, dont la structure s'inspire très fortement des règles monastiques et notamment des règles bénédictines et augustinienes. Le choix du symbolisme animal, et des oiseaux en particulier, est motivé d'abord par le fait que Hugues s'adresse à des religieux, traditionnellement représentés par des oiseaux dans la pensée chrétienne. Ensuite, en raison de la longue tradition d'utilisation des bestiaires moralisés comme manuels d'enseignement dans les *scolae* médiévales. Cette habitude a consacré le caractère didactique de cette littérature. Enfin, le symbolisme animalier offre un support idéal pour l'apprentissage de l'exégèse en raison du caractère concret des tropes qu'il véhicule, ce qui en facilite l'interprétation, la représentation et la mémorisation.

Hugues de Fouillois explique ainsi qu'il a écrit l'*Aviarium* à la demande d'un certain Rainier, ancien chevalier devenu frère convers. Or l'entrée tardive d'un laïc dans la vie religieuse implique souvent que ce dernier n'a pas suivi la formation cléricale nécessaire à la pratique de ses vœux. Hugues se propose de compenser ce manque en enseignant les règles et les pratiques fondamentales de ce nouveau mode de vie, en tenant compte des faiblesses de son lecteur. L'auteur insiste sur le fait qu'il a écrit pour les illettrés (*illiterati*), de manière simple et brève afin de ne pas noyer son lecteur débutant. Et surtout, fait très important, le fait d'avoir dédié son œuvre à l'enseignement des simples explique qu'il soit illustré de nombreuses figures. Ces images (*picturae*) sont destinées à faciliter l'accès au contenu du traité aux moins cultivés, et pouvaient également servir de support visuel à l'enseignement d'un maître.

Structure du traité

Première partie : l'idéal religieux incarné par les oiseaux

Comme il s'agit d'un traité sur la vie religieuse, l'*Aviarium* s'organise de façon binaire, afin de refléter les deux aspects de la vie religieuse au Moyen Âge : la vie contemplative et la vie active – la vie contemplative étant principalement consacrée à la *lectio divina*, c'est-à-dire à l'étude des textes sacrés, et la vie active à la pratique des bonnes actions et de la prédication. C'est pourquoi le texte s'articule en deux grandes parties que nous avons évoquées au début de notre propos. Selon la numérotation de W. B. Clark, la première moitié du traité comprend les trente-six premiers chapitres et la seconde partie rassemble les vingt-quatre derniers.

Les onze premiers chapitres traitent de la colombe et les onze suivants de l'autour – les quatre premiers chapitres de la partie sur l'autour (chap. 12–15) constituent un sous-ensemble particulier consacré à l'interprétation des vents du nord et du sud, qui représentent les deux directions vers lesquelles l'oiseau peut prendre son envol. De son choix dépend l'orientation de son existence : le bien au sud car « Dieu viendra du midi » (Ha. 3, 3), le mal au nord car « c'est de l'aiglon que se déploiera le mal » (Jr. 1, 14). L'ensemble colombe+autour fonctionne comme un diptyque. Ces deux premiers thèmes font appel à une métaphore courante dans la littérature religieuse médiévale, qui utilise l'opposition naturelle entre l'oiseau rapace et la colombe, cette dernière étant le symbole de la condition religieuse en général et le rapace celui du monde laïc. A travers ces deux oiseaux, Hugues montre que de quelque milieu d'où l'on vienne, tout le monde est égal dans la conversion à la vie régulière. C'est ainsi que la colombe (le clerc) et l'autour (le chevalier) se retrouvent côte à côte sur la perche de la règle religieuse.

Ensuite vient un second diptyque, dont l'unité est confirmée par la présence d'un prologue qui associe explicitement les oiseaux dont il est question. Il s'agit de la tourterelle, à qui sont consacrés six chapitres, et des passereaux qui occupent huit chapitres. En outre ces oiseaux sont aussi associés respectivement à des arbres : le palmier pour la tourterelle et le cèdre du Liban pour les passereaux. Le prologue de ce second duo présente les chapitres sur la tourterelle et les passereaux comme la suite d'une réponse commencée avec le propos sur la colombe et l'autour. Cette fois, ce sont la vie solitaire (érémétique) et la vie communautaire (cénobitique) qui sont confrontées à travers les images de la tourterelle et des passereaux : « La tourterelle affectionne la solitude des lieux désertiques. [...] La tourterelle est l'Église ou une âme pieuse, la solitude des lieux désertiques est le monastère, les graines sont les maximes des maîtres, les jardins et les champs sont les livres des maîtres. » (*Aviarium*, 29). « Les passereaux sont les maîtres monastiques, les petits sont leurs élèves. Le nid est leur lieu de travail. Les passereaux nichent dans ces cèdres parce que les maîtres des âmes situent les monastères sur les terres des riches. Là, les passereaux crient continuellement afin de recevoir leur nourriture de Dieu. Ceux qui souhaitent être emplis par les mots de la Divine Éloquence comme ils le sont par la nourriture, recherchent la nourriture qui vient de Dieu. Ceux qui pour le compte de leurs bienfaiteurs implorent Dieu de toute leur volonté, crient jour et nuit. Dans le nid de la tranquillité de l'esprit, ils nourrissent les ailes de la contemplation par lesquelles ils s'efforcent de voler aussi vite qu'il le peuvent vers les cèdres susdits » (*Aviarium*, 30)

Ces deux modes de vie religieuse sont présentés comme les deux choix possibles qui s'offrent au religieux une fois entré en conversion.

Seconde partie : un recueil de préceptes moraux

La seconde moitié de l'*Aviarium* comprend les vingt-trois derniers chapitres, qui portent chacun sur un oiseau en particulier. Leur contenu s'articule toujours à peu près de la même manière. Le chapitre commence par une citation biblique ou patristique dans laquelle est mentionné un oiseau. Cette citation est suivie par la description de caractères physiques ou éthologiques de l'oiseau en question, ce sont ces « natures ». Puis commence l'analyse exégétique de cette description.

L'ambivalence de la polysémie qui caractérise le symbolisme animal au Moyen Âge rend difficile l'analyse du contenu de ces chapitres. En effet, l'animal médiéval est toujours le véhicule de plusieurs valeurs symboliques positives et négatives. Hugues le précise d'ailleurs dans certains chapitres comme pour le corbeau par exemple : « Dans les Saintes Pages le corbeau est perçu de diverses manières, de sorte que par le corbeau est signifié tantôt un prêcheur, tantôt un pécheur, parfois le diable » (*Aviarium*, 40). Cette polysémie rend difficile l'analyse de la structure du traité en fonction

des significations des oiseaux qui s'y trouvent, et les chapitres de cette partie semblent s'enchaîner sans ordre apparent.

On retrouve toutefois l'ordre de succession de certaines des sources d'Hugues de Fouillois. Ainsi les propos sur la perdrix, la caille et la huppe se suivent dans l'*Aviarium* comme dans les *Étymologies* d'Isidore de Séville. Quelques éléments suggèrent également un début d'organisation thématique. Ainsi le premier chapitre de cette partie porte sur le pélican, qui est traditionnellement associé à la Passion, et le dernier traite de l'aigle, un symbole de la Résurrection. Mais dans l'état actuel des connaissances il ne nous est pas possible d'évoquer une organisation plus précise du contenu de la seconde partie du traité dans la mesure où les sources ne nous ont pas encore révélé une liste susceptible d'avoir servi de modèle à l'auteur de l'*Aviarium*.

De manière générale ces chapitres ont été conçus comme un « répertoire » de préceptes moraux à la destination des religieux incarnés par les oiseaux, et destiné à servir de « code de conduite » aux nouveaux convertis. Ainsi, par exemple, Hugues nous apprend que : « Au lieu d'un chant la colombe émet un soupir, parce qu'en gémissant elle pleure ses actes manqués. Elle n'a pas de fiel, qui représente l'amertume de la haine. Elle est avide de baisers parce qu'elle se plaît dans l'abondance de paix. Elle vole en groupe car elle aime la vie en communauté. Elle ne vit pas de prédation, parce qu'elle ne prend pas à son voisin. Elle collecte les meilleurs grains que sont les enseignements de la morale. Elle ne se nourrit pas de cadavres, qui sont les désirs charnels. Elle niche dans les creux de rochers, parce qu'elle place son espérance en la passion du Christ. Elle vit près de l'eau courante, afin que lorsqu'elle voit l'ombre de l'*accipiter* elle puisse l'éviter plus rapidement à son approche, parce qu'elle étudie l'Écriture afin d'éviter les pièges du diable en approche. Elle entretient deux petits qui sont l'amour du prochain et l'amour de Dieu » (*Aviarium*, 11). Plus loin il explique que : « Selon le sens spirituel, le pélican symbolise le Christ » (*Aviarium*, 38) ; ou encore « En fait, le geai évoque les bavards, mais aussi les gloutons car ceux qui s'adonnent à la glotonnerie s'épandent librement en bavardage après le repas et prêtent l'oreille aux rumeurs » (*Aviarium*, 50) ; « Le cygne à un plumage blanc, mais une peau noire. Selon le sens moral, la couleur blanche du plumage signifie le prétexte sous lequel la peau noire est dissimulée. Parce que le péché de chair est dissimulé par divers prétextes. Lorsque le cygne nage sur la rivière, il tient son cou dressé, parce que l'homme fier, entaché par des possessions matérielles, se rengorge lui-même de posséder des biens transitoires » (*Aviarium*, 58).

Over het schrift: de kopiist aan het werk

Albert Derolez

HET SCHRIFT

Dit handschrift is geschreven in een schrifttype, dat *Praegothica* of voorgotisch schrift wordt genoemd. Van de 9de tot de 11de eeuw had men in West-Europa het Karolingische schrift of de *Carolina* gebruikt, een schrifttype dat in wezen hetzelfde is als datgene, waarin nog vandaag onze boeken, tijdschriften en dagbladen gedrukt zijn. Ten gevolge van een gewijzigde smaak deden zich in de 12de eeuw in dat schrift een aantal veranderingen voor, die in de 13de eeuw in het gotische schrift (*Textualis*) zouden uitmonden. In dit laatste hebben deze gewijzigde kenmerken voor de volgende drie eeuwen een vaste vorm aangenomen.

Zoals in veel zgn. voorgotische handschriften zijn de ‘gotische’ kenmerken in de Brugse codex slechts in zeer beperkte mate aanwezig. Weliswaar is het schrift zwaarder (d.i. met een bredere pen geschreven) dan het Karolingische schrift en zijn de lettervormen smaller: de *o* is bvb. niet meer cirkelvormig, maar ovaal; ook zijn de schachten en staarten van de letters vrij kort in vergelijking met de *Carolina*, maar van compressie, hoekigheid en breking – essentiële kenmerken van de gotische *Textualis* – is nog heel weinig te merken: de letters zijn rond en de typisch gotische conjuncties (letterverbindingen zoals in het Franse woord *œil*) zijn helemaal afwezig. Alleen bemerkt men dat twee opeenvolgende letters *p* aan elkaar worden geschreven.

Uit de vorm van de afzonderlijke letters blijkt dat wij ons hier in een overgangsfase bevinden: naast de Karolingische *d* met verticale schacht zien wij de gotische *d* met schuine schacht; op het einde van de woorden vinden wij nog de (Karolingische) rechte *s* naast de moderne ronde *s*; de twee vormen van *r*, waarvan de ronde vorm (zoals een 2) alleen na *o* gebruikt wordt, waren al in de latere *Carolina* gemeengoed geworden. Op één punt is het schrift van onze codex resoluut ‘modern’: de *et*-ligatuur (&) is volledig opgegeven en systematisch vervangen door het zgn. ‘tironische’ teken (zoals een 7). Ouderwets is dan weer

het gebruik van de *e* caudata, d.i. de letter *e* met cedille die voor *ae* staat en al in de loop van de 12de eeuw doorgaans plaats maakt voor *e*.

Andere gotische kenmerken zijn vooral te zoeken in het gebruik van decoratieve haarlijnen (dunne lijnen) en het voorkomen van enkele spitse vormen. Aan het begin van de regel worden *d* en *t* aan de linkerkant van uitzonderlijk lange haarlijnen voorzien, die de indruk wekken dat die letters voorover vallen. Aan de andere kant worden aan het einde van de regel de slothalen van *e* en *s* verlengd. Opvallend zijn ook de schuine haarlijnschreven bovenaan de schachten van *b*, Karolingische (rechte) *d*, *h*, *l* en onderaan de staarten van *p* en *q*; verder de weerhaken aan de afkortingstreepjes en de 'voetjes' die onderaan de schachten van *b*, *h*, *l* en de benen van *i*, *m*, *n*, *u* te zien zijn. De 'gotische' voorkeur voor spitse vormen vinden wij terug aan de top van *q* en rechte *r*.

Nog een paar eigenaardigheden van dit schrift zijn: het schrijven van majuskel *R* in plaats van minuskel *r* aan het einde van de regel, en het occasioneel gebruik van conjuncties, eveneens aan het einde van de regel, met de bedoeling de grenzen van de schrijfspiegel niet te overschrijden; voorbeelden zijn *meNS* (p. 2 linkerkol.) en *fluctuaNS* (p. 16 linkerkol.), waarin de letters *NS* als één geheel worden geschreven.

In bepaalde gevallen wordt een accent op een klinker geplaatst, zoals in *á* gevolgd door een substantief in de ablatief, of in *éédem* (in klassiek Latijn: *eaedem*).

De gekleurde initialen die de codex versieren behoren niet tot het schrift en blijven hier buiten beschouwing. De decoratieve hoofdletters in zwarte inkt, die overvloedig aanwezig zijn, werden daarentegen door de kopiist uitgevoerd en maken dus deel uit van het schrift. Zij maken gebruik van de gewone gotische technieken om de letter meer 'body' te geven: kunstmatige verdikking en ontdubbeling van de verticale halen.

DE KOPIIST(EN)

De vraag of één of meerdere kopiïsten aan deze codex hebben gewerkt is moeilijk te beantwoorden. Een gerenommeerd kenner als G.I. Lieftinck heeft het handschrift als 'een buitengewoon fraai stuk calligraphie' gekenschetst. Ons valt echter op dat het schriftbeeld erg ongelijkmatig is: op éénzelfde bladzijde zien wij regels in groot en wijd schrift naast gecomprimeerde regels in kleiner module. Ofwel is dus alles door één niet zeer goed opgeleide kopiist geschreven, ofwel moet men besluiten dat meerdere scribenten beurtelings aan het werk zijn geweest die zo getraind waren, dat men hun handen, afgezien van de lettergrootte en de dichtheid van het schrift, nauwelijks van elkaar kan onderscheiden. In elk geval bewijzen de strikt gelijkmatige katernopbouw en het uniforme liniëringpatroon dat de codex als één geheel is gepland.

Alles samen genomen is men geneigd om te veronderstellen dat alles (op één nog te bespreken uitzondering na) van éénzelfde hand is, maar toch mag men het volgende niet uit het oog verliezen. Het blijkt namelijk dat er in ons handschrift twee verschillende interpunctiesystemen worden gehanteerd: meestal worden de zinnen gestructureerd met behulp van één interpunctieteken: een punt ongeveer op halve hoogte, dat zowel voor onze komma, onze puntkomma of ons punt wordt gebruikt. In twee secties wendt de kopiïst integendeel een meer ontwikkeld systeem aan, bestaande uit een haal boven een punt voor de korte pauze en een punt op de lijn voor de lange pauze: zie pp. 1–12 (= katern I) en pp. 142 (d.i. het begin van de Sermoenen van Achardus) – 246.

Slechts één bladzijde is zeker door een andere, gelijktijdige kopiïst geschreven: het eerste verluchte blad van de codex (pp. 28–29) is van zwaarder perkament en werd in de regelmatige katern II ingelast. Op het recto van dit blad werd de voorgaande tekst beëindigd door een kopiïst wiens *Praegothica* duidelijk afwijkt van die van de hoofdschrijver: hij schrijft het voegwoord *et* bvb. steeds als &, nooit als 7. Het handschrift is ongetwijfeld het product van een scriptorium, maar of dat het scriptorium van het Sint-Donatiaanskapittel te Brugge is, zoals Lieftinck jaren geleden veronderstelde, is een andere vraag: Wij kennen nl. geen handschriftelijke boeken die met zekerheid in die werkplaats zijn ontstaan.

Kunnen wij dus geen uitsluitsel geven omtrent de oorsprong van het handschrift, voor zijn datering hebben wij ondanks tegenstrijdige gegevens meer zekerheid. Het werd zeker geschreven na de dood van de auteur Hugo van Folieto (ca. 1172). Lieftinck situeerde het ontstaan op grond van de schriftkenmerken in het laatste kwart van de 12de eeuw. De ‘vallende’ *d* en *t* in de marges zijn echter typisch voor de 13de eeuw, zodat een datering rond 1200 meer verantwoord lijkt.

Een Duinenhandschrift in de bibliotheek van de cisterciënzerabdij Ten Duinen (1130–1796)

Ludo Vandamme

Het handschrift 89/54 van het Grootseminarie wordt algemeen beschouwd als een Duinenhandschrift. Daarmee wordt bedoeld dat dit manuscript oorspronkelijk deel uitmaakte van de bibliotheek van de cisterciënzerabdij Ten Duinen. De oorsprong van deze abdij ligt bij een religieuze gemeenschap die in het begin van de 12de eeuw tot stand kwam in het onherbergzame duinengebied van Vlaanderen, nabij het huidige Koksijde. In 1138 leidde de eerste abt, Fulco, deze gemeenschap binnen in de cisterciënzerorde. Ten Duinen ontwikkelde zich tot veruit de belangrijkste cisterciënzerabdij in Vlaanderen en de Nederlanden.

Twee zware crisismomenten waren beslissend in de verdere geschiedenis van deze instelling. In de tweede helft van de 16de eeuw deelden abdij en gemeenschap in de totale ontreddeering veroorzaakt door de Opstand, de bijzonder gewelddadige godsdienstoorlogen. Vanaf 1584 begon toen een moeizaam herstel, aanvankelijk in het nabije buitenhof Ten Bogaerde (Koksijde), vanaf 1627 in Brugge, binnen de beslotenheid en geborgenheid van een grote stad. Deze nieuwe vestiging ging gepaard met een indrukwekkende nieuwbouw die vandaag in gebruik is als het Grootseminarie van het bisdom Brugge (Potterierei 72). Bovendien had de Duinenabdij enkele jaren eerder, in 1624, het patrimonium van Ter Doest in Lissewege geïncorporeerd. Ter Doest was eveneens een Vlaamse cisterciënzerabdij, die in 1559 was toegewezen aan de bisschop van het toen nieuw opgerichte bisdom Brugge. In het genoemde jaar 1624 deed de bisschop afstand van dit Ter Doest-patrimonium ten voordele van de Duinenabdij.

De tweede crisisperiode bezegelde definitief het lot van deze prestigieuze abdij. Net zoals zovele andere religieuze instellingen hield Ten Duinen op te bestaan in 1796, als gevolg van de revolutionaire politiek van de Franse republiek die onze gewesten bij Frankrijk annexeerde en de Kerk volledig ontmantelde.

EEN DUINENHANDSCHRIFT

Een aantal (opvallende) kenmerken van dit manuscript maken duidelijk dat het ooit deel uitmaakte van de bibliotheek van Ten Duinen. Alle bladzijden zijn recent gepagineerd maar wie goed toekijkt bemerkt dat elk dubbelblad in de uiterste linkerbovenhoek gemerkt is met een bijzondere notatie in het rood. Deze notatie loopt op van de letter a tot z, en vervolgens van .a tot .z, en zo verder. Deze wijze van pagineren of foliëren werd in de vroege 13de eeuw op identieke wijze toegepast op een groep handschriften die toen aan de Duinenabdij toebehoorden. Deze zogenaamde Duinenfoliëring was het antwoord van een intellectuele gemeenschap die op actieve wijze met teksten omging. Om ondubbelzinnig naar bepaalde teksten of tekstpassages in een handschrift te kunnen verwijzen, moest elk blad of dubbelblad een notatie hebben. (Indisch)-Arabische cijfers waren nog niet doorgedrongen in ons cultuurgebied en dat verklaart de karakteristieke wijze waarop de Duinheren hiervoor een oplossing hebben gezocht.

Echte bezitsmerken (*Liber sancte Marie de Dunis*; *Liber beate Marie de Dunis*) zoals ze vaak voorkomen op de laatste bladen van het boekblok of op de schut- of dekbladen achterin vele Duinenhandschriften, ontbreken hier. Aanvankelijk zal deze codex op het achterplat ook voorzien geweest zijn van een fenestra. Een fenestra is een titelplaatje : een stukje perkament met de verkorte titelgegevens, geplaatst achter een stukje hoorn en vastgemaakt met een metalen (messing) kadertje. De oorspronkelijke band uit de 13de eeuw (met fenestra?) werd in de 15de eeuw door een nieuwe band vervangen.

Wel vertoont het handschrift een aantal vormelijke kenmerken (liniëringen en prikkingen, schrift en initialen, representanten, katernsignaturen) die gelijklopend zijn met andere manuscripten die omstreeks 1200 in de Duinenabdij een plaats kregen. Wellicht zijn het alle producten van een lokaal scriptorium. De teksten van Hugo de Folieto (één van de auteurs) circuleerden overigens vlot in cisterciënzerscriptoria in de brede regio. Het duidelijkst is de afhankelijkheid tussen de *De avibus*-exemplaren in Clairmarais (bij Sint-Omaars) en Ten Duinen, twee Vlaamse cisterciënzerabdijen die nauw met elkaar samenwerkten.

De eerstvolgende sporen die verwijzen naar de Duinenabdij dateren uit de 17de eeuw. Het handschrift heeft dan goed de Beeldenstorm van 1566 en de laat 16de-eeuwse verwoestingen overleefd en is begin 17de eeuw aanwezig in de abdijhoeve Ten Bogaerde, waar het abdijsleven van de Duinheren opnieuw vorm krijgt. Op het binnenplat staat in eigentijdse hand geschreven: *Liber Beate Marie de Dunis 1618*. Dit was tijdens het abbatiaat van Adriaan Cancellier (1610–1623), toen in Ten Bogaerde de bibliotheekonderdelen die op verschillende plaatsen de ‘oorlog’ hadden overleefd opnieuw werden samengebracht. De verdere bezitsmerken verwijzen naar de latere 17de en 18de eeuw, toen de abdij in Brugge was gehuisvest. De teksten van deze codex kregen toen ook een plaats in de handschrifteninventaris die bibliothecaris Carolus de Visch in 1628 opmaakte. Deze

inventaris reflecteert de nieuwe situatie, na de incorporatie van de handschriften van de voormalige cisterciënzerabdij Ter Doest. De Visch of een 17de-eeuwse opvolger plaatsten in alle aanwezige manuscripten een kleine stempel in kruisvorm, het zogenaamde Duinenkruisje. Ook in deze codex, op de eerste en laatste folio, zijn deze stempeltjes te zien. Een 18de-eeuwse bibliothecaris zorgde tenslotte nog voor een inhoudelijke ontsluiting van het handschrift. Op de witte pagina tegenover het begin van de tekst identificeert hij uitvoerig de auteurs (Hugo de Folieto en Achardus) en identificeert vanuit de toenmalige kennis alle teksten die aanwezig zijn in dit manuscript. Deze notities dateren waarschijnlijk uit de tijd van abt Antoon de Blende (1734–1744), toen grote inspanningen werden geleverd voor de uitbreiding en valorisatie van de abdijsbibliotheek.

DE DUINENBIBLIOTHEEK

Bijna 600 jaar lang maakte het handschrift met de *De avibus* tekst dus deel uit van de bibliotheek van de Duinenabdij. Wat moeten wij ons daar nu bij voorstellen en wat is er vandaag van deze bibliotheek geworden?

Al die jaren kan er eigenlijk niet worden gesproken over dé abdijsbibliotheek, over een monolitische boekencollectie. Verschillende boekenverzamelingen werden op verschillende plaatsen bewaard en richtten zich naar een specifieke groep gebruikers. De belangrijkste collectie bevond zich in de grote studiebibliotheek. Die werd in een middeleeuwse abdij op verschillende, opeenvolgende plaatsen ondergebracht. De boeken werden geordend volgens wetenschapsgebied en lagen, in bepaalde periodes, geketend op lessenaars. In de kerk stonden talrijke liturgische boeken, voor de H.-Mis (missalen, gradualen, enz.) en voor het koorgebed (brevieren, antiphonaria, enz.). Zeker vanaf de late middeleeuwen beschikte de abt over een privé-bibliotheek, soms, zoals bij abt Jan Crabbe (1457–1488), met bijzonder luxueuze boeken die aansloten op de nieuwe intellectuele stromingen. Ook het kwartier van de lekenbroeders en de infirmerie beschikten over eigen boekencollecties.

Een cisterciënzerabdij als Ten Duinen beschikte vanaf het prille begin over de nodige boeken, met uiteraard de noodzakelijke liturgische handschriften, bijbelboeken en een corpus met de belangrijkste patristische en verwante geschriften. *De avibus* van Hugo de Folieto behoort tot deze laatste groep en was reeds kort na 1200 in het bezit van de abdij. Deze vroege bibliotheek kwam tegemoet aan de nood aan liturgische teksten voor de kerkdiensten en aan het verlangen naar geestelijke verdieping van de abt en de individuele monniken. Het eigen scriptorium kon in de productie van deze boeken voorzien en verder waren er uitwisselingen met het moederhuis Clairvaux en andere religieuze huizen in de regio. Vanaf de 13de eeuw schonken kanunniken en vermogende burgers hun privé-bibliotheek. Op deze manier verrijkte Ten Duinen zich vooral met canoniek en Romeins recht. Parallel noodzaakte de trek van monniken naar de Parijse

universiteit en andere Europese studiecentra specifieke schrijfpdrachten en de aankoop van studieboeken. Deze nieuwe stroom van codices zorgde voor een wetenschappelijke verbreding zodat de Duinenbibliotheek zich in de late middeleeuwen ontwikkelde van een monastieke bibliotheek naar een wetenschappelijk studiecentrum waar actuele teksten over theologie, recht, wetenschappen, geneeskunde en filosofie beschikbaar waren. In de 15de eeuw ten slotte vond ook de humanistische literatuur (de klassieken uit de Oudheid en het Italiaanse humanisme) haar weg naar de Duinenbibliotheek.

Het is deze handschriftenschat die moeizaam en zwaar gehavend de troebele 16de eeuw doorkwam en vanaf 1627 opnieuw een comfortabel onderdak vond in de nieuwe abdij in Brugge. De handschriften werden er aangevuld met die uit Ter Doest en zorgvuldig geïnventariseerd door Carolus de Visch. Deze inventaris kreeg vervolgens een plaats in de gedrukte verzamelcatalogus van handschriftencollecties in de Nederlanden, uitgegeven door Antonius Sanderus in 1641. Op deze manier werd de 17de-eeuwse geleerdenwereld uitstekend geïnformeerd over de schat aan middeleeuwse, handgeschreven teksten die in de Brugse Duinenabdij beschikbaar was. Nieuwe codices kwamen er sinds die tijd nog nauwelijks bij. Wel bouwde de Duinenabdij haar bibliotheek verder uit via het gedrukte boek, en dit eigenlijk al vanaf de late 15de eeuw. Dit leverde een bibliotheek op van ca. 12.000 titels op het einde van de 18de eeuw.

Bij de opheffing van de abdij in 1796 werd de handschriftenschat in twee delen opgesplitst die elk een afzonderlijk traject doorliepen. Het Franse revolutionaire bestuur legde de hand op het leeuwendeel van de manuscripten, samen met de gedrukte boeken. Ze bleven ter plaatse, in de geconfisqueerde gebouwen van de Duinenabdij, ook toen deze site de *Ecole centrale* werd van het pas opgerichte Leiedepartement. Deze *Ecole centrale* werd toegerust met een bibliotheek, waarin de Duinenhandschriften en een selectie van de gedrukte boeken een plaats kregen. Deze collecties maken vandaag integraal deel uit van de Openbare Bibliotheek Brugge, de verre opvolger van de bibliotheek van de *Ecole centrale*. De Openbare Bibliotheek Brugge bezit vandaag ca. 450 Duinenhandschriften. Een honderdtal bijzonder fraai verluchte Duinenhandschriften met ondermeer dit *De avibus* handschrift doorliepen een ander traject. Wellicht stonden ze in de 18de eeuw niet in de abdijsbibliotheek, wel in een luxekabinet nabij het abtskwartier, binnen handbereik om mee te pronken bij hoog bezoek.

Toen in 1796 de laatste monniken de deur achter zich dicht trokken, hebben zij wellicht deze schat in veiligheid gebracht. Via het legaat van de laatste overlevende monnik kwamen deze handschriften in het bezit van het in 1833 heropgerichte bisdom Brugge, en zo uiteindelijk van het Grootseminarie. Het gaat om 103 manuscripten. De wonderlijke speling van de geschiedenis bracht deze handschriften terug naar de plaats waar ze voor de Franse Revolutie op het boekenrek stonden. Dit maakt dat vandaag ruim 550 handschriften van de

middeleeuwse librije van Ten Duinen (en Ter Doest) zich in situ (Brugge) bevinden, wat voor de Nederlanden een uniek gegeven is. Ten slotte vonden, naast de grote collecties in de Openbare Bibliotheek Brugge en het Grootseminarie, doorheen de eeuwen minstens 15 individuele handschriften wereldwijd een plaats in particuliere en openbare verzamelingen.

Vertaling

Hieronder leest u de vertaling van de laatstejaarsstudenten van het Sint-Lodewijkcollege schooljaar 2007–2008. Ze vertaalden onder leiding van classici Bert Gevaert en Pieter George. Kurt Priem, destijds archivaris van het Grootseminarie, stond hen bij met raad en daad en verzorgde mee de eindredactie.

Met zijn allen verdiepten zij zich af en toe ook in het werk van Willene B. Clark, die in 1992 een gelijkaardige tekst uit de Cisterciënzerabdij van Heiligenkreuz naar het Engels vertaalde. Haar wetenschappelijke editie met links de Latijnse tekst en rechts de Engelse vertaling, vormde het uitgangspunt voor de integrale vertaling van *De avibus*.

Hoewel de leerlingen al bijna zes jaar Latijn in hun keuzepakket hebben, was het toch geen eenvoudige klus om de tekst van het handschrift om te zetten naar vlot Nederlands. Eerst kregen de leerlingen een kennismaking met het handschrift, het seminarie en de werking van Erfgoedcel Brugge. Daarna kon het werk in de lessen Latijn beginnen: een tweetal weken – dus een totaal van acht lessen – kregen de leerlingen de gelegenheid om te werken aan hun vertaling. Daarna werkten zij hun vertaling thuis af en werd deze na enkele weken ingediend. Deze taak werd door de leerkrachten verbeterd en uitvoerig grammaticaal en inhoudelijk becommentarieerd. Uiteindelijk werd alles in verscheidene eindredacties aangepast om de tekst leesbaarder te maken.

Proloog 1

Hier begint de proloog van het eerste boek

Omdat ik, allerbeste vriend, verlangde tegemoet te komen aan je wensen, heb ik beslist de duif te schilderen *van wie de vleugels verzilverd zijn en van wie de achterkant van zijn rug in het geel van goud is* (Ps. 67,14). Ik heb ook beslist om door middel van een tekening de geesten van eenvoudige mensen bij te schaven. Op die manier zullen eenvoudige mensen wat ze niet kunnen begrijpen met het 'oog van hun geest', zeker met het 'oog van hun lichaam' verstaan. En wat ze met hun gehoor nauwelijks kunnen begrijpen, zullen ze met hun ogen zeker kunnen. Toch wilde ik niet alleen de duif schilderen door haar letterlijk te schilderen, maar haar ook beschrijven door haar met woorden te omschrijven. Zo zal ik door een tekst een tekening duidelijk maken. Je kan het zo zeggen: Wie de eenvoud van de tekening niet bevalt, zal zeker genoeg kunnen vinden in de morele les van de bijhorende tekst. Maar jij, aan wie de veren van de duif gegeven zijn, jij, die je vluchtend hebt teruggetrokken om in de eenzaamheid te verblijven en tot rust te komen, jij die geen uitstel zoekt in het krassen 'cras', 'cras' van de raaf, maar troost zoekt in het koeren van de duif, jij zeg ik, jij bent diegene voor wie ik nu niet alleen een duif zal schilderen, maar ook nog eens een havik.

Kijk hoe de havik en de duif op dezelfde stok zitten. Ik ben immers iemand van de clerus en jij van het leger. We zijn gekomen tot intrede om in het klooster te gaan 'zitten', zoals vogels op een stok. En jij die gewoon was tamme dieren te grijpen, moet nu met de daadkrachtigheid van goede werken de wilde dieren – dit zijn de leken – tot intrede overtuigen.

Laat daarom de duif zuchten, laat ook de havik zuchten, laat elk het geluid van pijn voortbrengen. Het koeren van de duif is immers zuchten, het krijsen van de havik is klagen. Daarom heb ik de duif aan het begin van dit werk geplaatst, omdat de genade van de Heilige Geest altijd klaar staat voor iemand die berouw heeft. En zonder genade komt hij niet tot vergiffenis. Het gedeelte over de havik, met wie de mensen van adel bedoeld worden, is echter gevoegd achter de duif. Wanneer immers iemand van adel intreedt in het klooster, dan zien de armen hem door het voorbeeldig gedrag van zijn goede daden. Ik zal echter proberen om zo snel en zo beknopt als ik kan uitleg te geven, zowel over bepaalde vogels als over andere dieren die de Heilige Schrift vermeldt als voorbeeld voor het menselijk gedrag.

Proloog 2

Omdat ik moet schrijven voor mensen die niet gestudeerd hebben, moet de intellectueel zich er niet over verwonderen als ik over verheven zaken eenvoudige dingen zeg. Ik doe dit immers om diegenen die niet gestudeerd hebben iets bij te brengen. De intellectueel mag het ook niet toeschrijven aan gemakzucht dat ik een havik of een duif schilder, omdat de zalige Job en de Profeet David ons vogels van die soort nagelaten hebben om er iets uit te leren. Wat de Schrift

immers leert aan geleerde mensen, dat leert een geschilderde tekening aan eenvoudige mensen. Want zoals een intellectueel plezier vindt in de subtiële nuances van de Schrift, zo wordt de ziel van eenvoudige mensen geboeid door de eenvoud van een geschilderde tekening. Ik doe echter meer moeite om eenvoudige mensen plezier te doen, dan dat ik dat zou doen om te spreken tot geleerden. Het zou zijn alsof ik vloeistof giet in een kan die al vol is. Want, wie een intellectueel met woorden onderricht, giet als het ware vloeistof in een kan die al vol is.

Caput 1. Hier begint het boekje van een zekere auteur aan Rainerus, een lekenbroeder met debijnaam 'De Goedaardige'.

Hier begint het gedeelte over de drie duiven.

Als gij te midden van uw bezittingen neerligt, dan zijt gij als zilverachtige duivenvleugels met goudgeleruggen. (Ps. 67:14).

In de Heilige Schrift, mijn broeder, heb ik bij het lezen drie duiven gevonden, waaruit, als ze aandachtig onderzocht worden, de gedachten van de eenvoudige mensen perfect afgeleid kunnen worden: dat is de duif van Noach, de duif van David en de duif van Jezus Christus. Noach wordt als rust opgevat, David als sterke hand en Christus als Verlosser. Aan de zondaar wordt echter gezegd: "Jij hebt gezondigd, stop er mee." Als je dus wilt zijn zoals Noach, hou dan op met zondigen; om te zijn zoals David, verricht dan geweldige daden. Als je verlangt gered te worden, smeed dan omredding van de Verlosser.

Wijk af van het kwade, en doe het goede; zoek vrede en jaag die na. (Ps. 33:15). Keer je naar de ark van Noach. Strijd aan de zijde van David de gevechten van de Heer. Zoek de vrede met Jezus in Jeruzalem. Keer je naar de rust van je gedachten, weersta aan de verleidingen, wacht geduldig op de weldaad van de redding.

Over de duif van Noach wordt echter gezegd: *De duif kwam tegen de avond bij hem terug, met een groen olijfblad in haar bek (Gen. 8:11).* De duif keert terug naar de ark van Noach wanneer de geest van elders teruggeroepen wordt naar de rust van de gedachten. Zij keert 's avonds terug wanneer zij, met het verduisterende licht van de wereldlijke voorspoed, de optocht van de ijdele roem ontvlucht. Zij vreest immers dat zij zou stuiten op de duisternis van de nacht, namelijk de diepte van de eeuwige verdoemenis. Zij draagt een olijventak, omdat zij genade zoekt. Zij draagt de olijventak in haar bek, terwijl zij door te bidden vergeving vraagt voor haar fouten.

Over de duif van David wordt echter gezegd 'zij is met een goudgele rug', Er is goud op de achterkant van haar rug, omdat in de toekomst vergeving beloofd is aan hem die goed werkt. En op gelijke wijze leest men over de Verlosser wanneer, bij de afdaling van de duif boven Hem deze stem wordt gehoord: *Dit is mijn*

geliefde Zoon, in wie ik vreugde vind (Matt. 3:17). De duif is de genade van de Heilige Geest, waarvan men ziet dat zij afgedaald is over Jezus in de Jordaan. Genade is immers voorzien aan gelijk welke nederige mens, die bevrijd is van zonden. Dus is medelijden gegeven aande boeteling; vergeving is beloofd aan wie goede daden verricht; Genade is gegeven aan wie zijn werk zorgvuldig doet.

Caput 2. Mystieke beschouwing over de duif.

Als gij te midden van uw bezittingen neerligt, dan zijt gij als zilverachtige duivenvleugels met goudgeleruggen. (Ps. 67:14).

De zilveren duif is de Kerk, opgeleid in het onderrichten van de goddelijke welsprekendheid. Omwille van de gelijkenis zegt men dat zij een ‘prekende’ bek heeft, verschillend van aard, waarmee zij de zaden verzamelt van graan en tarwe; deze staan symbool voor de beginselen van het Oude en het Nieuwe Testament. Zij heeft een rechter -en een linkeroog, een morele en een mystieke zin. Met haar linkeroog observeert zij zichzelf, maar met haar rechter kijkt zij op naar God. Zij heeft twee vleugels, die symbool staan voor het actieve en het geestesleven. Wanneer zij rust, wordt zij bedekt door deze twee vleugels; met deze twee vleugels wordt zij al vliegend verheven tot de hemel. Wij vliegen wanneer we met onze geest het alledaagse overstijgen, we rusten wanneer we bezonnen zijn onder broeders. In zoverre als er veren ingeplant zijn aan de vleugels, hangen de veren als leermeesters stevig vast aan de vleugels van rechtmatige actie en de goddelijke contemplatie.

Het Griekse ‘*cleros*’ noemen wij in het Latijn ‘*sortes*’ (erfdeel). De twee erfdelen zijn de twee Testamenten. Zij die overeenkomen en instemmen met het gezag van het Oude en het Nieuwe Testament slapen in het midden van deze erfdelen.

... *met goudgele ruggen.* Van de rug van de duif zegt men: dit is het deel van het lichaam, waaraan dewortels van de vleugels aan elke zijde van nature uit elk afzonderlijk zich hechten. Daar is ook het hartgeplaatst, dat dichtbij de rug na een tijd zal bedekt worden door het goud van de eeuwige gelukzaligheid. Zoals goud waardevoller is dan zilver, zo is de gelukzaligheid van de toekomstige wereld veel kostbaarder dan het tijdelijk geluk. Dus zal de rugzijde van de duif goudgeel zijn, omdat gerechtvaardigen zullen schitteren met een ongelofelijke helderheid in de eeuwige gelukzaligheid.

Caput 3. Morele beschouwing over de duif

Als gij te midden van uw bezittingen neerligt, dan zijt gij als zilverachtige duivenvleugels met goudgeleruggen. (Ps. 67:14).

De duif staat voor gelijk welke gelovige en eenvoudige ziel: zoals de duif van zilver is in zijn vleugels, zo is de ziel gekend door zijn deugden dankzij de faam van een

goede reputatie. De duif verzamelt alsovoedsel zoveel graankorrels als de ziel voorbeelden nodig heeft van rechtvaardigen om goeie dadente verrichten. De duif heeft twee ogen, een rechter en een linker, die het geheugen en het inzicht symboliseren. Met het ene voerspelt zij de toekomst, met het andere treurt zij om het verleden. Onze voorvaders in Egypte sloten deze ogen omdat ze de daden van God niet begrepen, ze dachten ook niet aan zijn overvloedige barmhartigheid. Nu heeft een duif twee vleugels, de liefde voor haar naaste en de liefde voor God. De ene vleugel wordt uitgeslagen uit medeleven voor de naaste, de andere wordt uitgestrekt in beschouwing tot God. Uit deze vleugels groeien veren, dat zijn de deugden van de ziel. Deze veren schitteren met zilveren helderheid wanneer ze, door de faam van een goede reputatie, aan luisteraars een zacht getinkel geven, zoals zilver.

Nu noemen we het Griekse 'cleros' in het Latijn 'sortes'. Verder zijn er vier erfdelen: angst en hoop, liefde en verlangen. Het zijn erfdelen omdat ze aan ons de plaats van de ouderlijke erfenis toewijzen. Angst en verlangen zijn de uiterste erfdelen; hoop en liefde bevinden zich in het midden. Angst verwart de ziel; verlangen kwelt de geest, en tenzij er iets tussenkomt, raakt de ziel verontrust. Het is dus nodig dat we hoop en liefde plaatsen tussen verlangen en angst. Hoop herstelt immers vrees, en liefde kalmeert verlangen. Bijgevolg slaapt men rustig tussen hoop en liefde, als het ware tussen de middelste erfdelen. Wie waakt en onrustig is, bevindt zich tussen de uiterste erfdelen, namelijk tussen vrees en verlangen. Dus als je een duif bent, of de veer van een duif, ben je wakker tussen de uiterste erfdelen, omdat je vreest en verlangt. Je slaapt vredig tussen de middelste erfdelen als je hoopt en liefhebt.

... met goudgele ruggen. Lasten worden gewoonlijk op de rug gedragen en met dezelfde lasten kunnen de inspanningen van goede daden benoemd worden. Met 'ruggen' wordt zeker ook de verwachting van de beloning duidelijk aangegeven. Inderdaad, na het ondergaan van aardse inspanningen, geloven wij dat voor de rechtvaardigen in de toekomst beloningen zullen volgen voor goede daden. God schenkt immers beloningen voor hard werk van zijn vrome gelovigen, en Hij leidt hen op de wonderlijke Weg. En wij geloven dat dit in het geel van het goud zit, omdat *de dood van zijnvrome gelovigen kostbaar is in de ogen van de Heer* (Ps. 115,15). Er is dus zilver op de veren omdat er welsprekendheid op de tongen ligt; maar er is goud op de ruggen, dat staat voor de beloning na harde werken.

Caput 4. Eveneens over de duif

Als gij te midden van uw bezittingen neerligt, dan zijt gij als zilverachtige duivenvleugels met goudgeleruggen. (Ps. 67:14).

De zilveren duif is een van de priesters die nog altijd leven zonder de bitterheid van gelijk welke ondeugd, die tussen de twee middelste erfdelen slaapt. Het

Griekse 'cleros' is in het Latijn 'sortes', en vandaar dat '*cleronomia*' passend als erfenis vertaald wordt, zoals gebeurt door een testament.

Dat was de oorzaak van het feit dat de zonen van Levi tussen de zonen van Israël geen erfdeel hadden, dat is, een deel van de erfenis, maar moesten leven van de tienden. Er zijn, bovendien, twee erfenissen, een aardse van het Oude Testament, en een eeuwige van het Nieuwe Testament. Wiedus met verachting van vergankelijke dingen en met hoop op het hemelse leven zijn leven beëindigt, slaapt dus in het midden van die erfenissen; terwijl hij niet te vurig verlangt naar het heden en geduldigde toekomst afwacht.

...met goudgele ruggen. De ogen van de rechtvaardigen zullen de Koning in al zijn luister zien (Jes. 33,17). Want je zult dan goud op je rug hebben, wanneer in de toekomst de glorie van de goddelijke Majesteit zal verschenen zijn. De kronen van koningen worden namelijk vervaardigd van het zuiverste goud, maar de munten waarop de beelden van koningen worden gedrukt, worden gemaakt van zilver. Op geld bemerkt men de nabootsing van een menselijke vorm, in de kroon een teken van de overwinning. Het geld van de goddelijke welsprekendheid leert ons namelijk over de navolging van het leven van Christus, maar de kroon van de overwinning leert ons over het einde van de strijd na de slavenarbeid van deze wereld. Vandaar dus de gouden kroon, zoals op de rug van de duif, en het zilveren geld van de prediking, zoals op de veren. Wanneer immers deze geschenken de duif bereiken, zal hij niet meer verlangen naar de welsprekendheid van de prediking. Maar met datgene wat hij als beloning zal ontvangen, zal hij eeuwig leven in de zuiverheid van de perfectie.

Caput 5. De poten van de duif

De duif, waarover het hier gaat, heeft rode poten. Deze duif is de Kerk, die poten heeft waarmee zij de uitgestrektheid van de hele wereld doorwandeld heeft. De poten zijn de martelaars die op de aarde rondwandelen met zoveel voetstappen als met voorbeelden van goede daden. Hiermee tonen ze zichzelf aan hen die het pad van de rechtvaardigheid volgen. Hun voeten raken de grond wanneer ze met passende berispingen de aardse daden en strevingen tegenhouden. Maar wanneer de aarde wordt betreden, worden de voeten verwond door de ruwheid van het land, namelijk de wreedheid van aardse dingen. En zo zijn de voeten van de Kerk rood geworden, omdat de martelaars hun eigen bloed vergoten hebben in naam van Christus. Dus het rood van de voeten is het bloed van martelaars.

Caput 6. De zilverachtige veren

De profeten tonen aan dat de duif, waarvan men zegt dat zij rode poten heeft, zilverachtige vleugels heeft gehad (Ps. 67,14). David had het over *zilverachtige duivenvleugels* (Ps. 67,14). De zilverachtige duivenvleugels zijn de predikers van de Kerk. Voorts is zilver een goddelijke welsprekendheid, het getinkel van het zilver is de zoetheid van het woord. De kleur is een schittering. Het zilver behoudt

werkelijk zijn schittering, terwijl gelijk welke leermeester zuiverheid in zijn woorden verkondigt. Hij heeft de zuiverheid ook in zich, terwijl hij houdt van wat hij aanleert en met zijn goede daden toont hij zijn innerlijke liefde. Dit zijn de pure woorden van de Heer, *zilver beproefd door vuur*. (Ps. 11,7, 65,10). Deze woorden van de Heer zijn puur, omdat ze vrij zijn van bedrog, noch zijn ze bevrucht door het zaad van ambities. *Zilver beproefd door vuur* is sterk gemaakt tegen elke vorm van wanorde. Dus, de zilverachtige schittering op de vleugels is (gelijk te stellen met) de verfijnde charme van het woord uit de mond van de leerkrachten.

Caput 7. De kleur van de vleugels

Ik heb geen geschrift gevonden over de kleur van vleugels. Maar de kleur kan toegewezen worden aan de duif op basis van gelijkenissen met een echte duif. Als je dus de getekende duif bekijkt, kan je niet tegenspreken dat zij de kleur van een echte duif heeft. Het oppervlak van de vleugels is immers bedekt met een saffierachtige kleur, omdat de ziel van iemand die mediteert de kleur van de hemel nabootst. Maar de saffierkleur wordt onderscheiden door witte lijnen, zodat een sneeuw witte kleur toegevoegd wordt aan de saffierkleur. De sneeuw witte kleur gemengd met de saffierkleur wijst immers op de zuiverheid van het vlees en de liefde voor het mediteren.

Caput 8. De rug van de duif

De profeet [David] vermeldt de rug van de zilverachtige duif, en daarmee toont hij allegorisch het einde van het aardse leven van iedere mens aan. Hij verwijst met het goud naar de puurheid van de geest, met het geel van het goud verwijst hij echter naar de versterving van het vlees. Want de geelachtige kleur is immers de natuurlijke kleur van de lijdende geest en van de versterving van het vlees. Dus de rug van de zilverachtige duif zal van goudgeel zijn, terwijl de zuiverheid van de geest ende versterving van het vlees het einde van gelijk welke stervende zullen inhouden. Maar ook daarom is de gouden kleur op de rug van de duif toegevoegd aan de saffieren kleur, omdat de glorie van de toekomstige gelukzaligheid de ziel van iemand die mediteert op de voet zal volgen. Dus de gouden kleur op de rug wijst op het geschenk van de eeuwige beloning.

Caput 9. De ogen van de duif

Jouw ogen zijn als duiven. (Hoogl. 5,12)

De duif is het gewoon om boven het water te zitten, zodat, wanneer zij de schaduw van een overvliegende havik ziet, zij hem zou kunnen ontwijken door te vluchten. De Kerk verdedigt zich (zelf) echter met de Schrift, zodat zij de misleidingen van de Duivel die op de loer ligt kan ontwijken. Vandaar dat deze duif saffraankleurige ogen heeft, omdat de Kerk door rijp overleg aandachtig en vooruitziend is voor toekomstige ongelukken. En dus verwijst de saffraankleur in

de ogen naar het onderscheidingsvermogen van het rijp overleg. Terwijl iemand immers dat wat hij doet of dat wat hij denkt op een rijpe manier overweegt, is het alsof hij de spirituele ogen versiert met saffraan(geel). Saffraan is immers de kleur van rijp graan. Daarom is het saffraankleurige oog de rijpheid van het gezond verstand.

Caput 10. De kleur van de rest van het lichaam

De kleur van de rest van het lichaam bootst de kleur van de turbulente zee na. Meerazend op de deining van de golven, borrelt de zee op; terwijl het opborrelt met de beweging van de zinnen, gaat het lichaam hevig tekeer. De zee beweegt en tilt het zand op met haar woelen; het lichaam veroorzaakt door zijn pleziertjes de onstandvastigheid van de ziel. De zee gaat buiten haar oevers en ontmoet zoet water; het dartele lichaam hindert de zoete stroompjes van tranen. De zee belemmert de koers van de schepen door verschillende stormachtige draaikolken; het onstuimige lichaam stort de zeden van het rechte levenspad de dieperik in. Terwijl de zee verstoord wordt door zo'n grote stormen, wordt de aarde gemengd met de golven door de schok in de branding, en zo, door de botsing van zee en aarde, krijgt de zee haar gemengde kleur. Op dezelfde manier, terwijl het lichaam aanraadt en de geest afraadt, is het alsof een bepaalde kleur in het lichaam uit zwart en wit vervaardigd wordt. Deze kleur, die uit verschillende elementen bestaat, wordt 'onbeslist' genoemd. Dus verwijst de kleur van de zee op de borst van de duif naar de kwellung in de menselijke geest.

Caput 11. De verscheidene eigenschappen van de duif

Op verschillende plaatsen heb ik verscheidene eigenschappen van de duif gevonden, die ik voor jou van commentaar heb voorzien door ze in dit werk te integreren. De eerste karaktertrek van de duif is dat zij als gezang een zucht slaakt; ten tweede dat zij vrij is van gal; ten derde dat zij kusjes najaagt; ten vierde dat zij in een zwerm vliegt; ten vijfde dat zij niet leeft van de roof; ten zesde dat zij de beteregraansoorten verzamelt; ten zevende dat zij zich niet voedt met kadavers; ten achtste dat zij haar nest heeft in de nissen van de rotsen; als negende dat zij dicht bij stromen verblijft, zodat, wanneer zij de schaduw van een havik ziet, zij het naderende onheil kan ontwijken; ten tiende dat zij twee identieke jongen grootbrengt.

Als gezang slaakt de duif een zucht, omdat zij wat zij graag doet verzucht door te fladderen. Zij heeft geen gal, dat is verbittering door woede. Zij houdt van kusjes, want zij wordt bekoord door een overvloed van vrede. Zij vliegt in zwermen omdat zij graag in een menigte vertoeft. Zij leeft niet van roven, omdat zij niet steelt van haar naasten. Zij verzamelt het betere graan, dat zijn morele lessen. Zij voedt zich niet met kadavers, dat zijn de vleselijke lusten. Zij bouwt een nest in de nissen van rotsen, omdat zij haar hoop stelt in het lijden van Christus. Zij leeft bij een rivier, zodat zij, bij het zien van de schaduw van de havik, sneller de aanval

van de havik kan vermijden. Zij bestudeert immers de Schrift om de misleiding van de Duivel te (kunnen) vermijden. Zij brengt twee identieke jongen groot, namelijk de liefde voor de Heer en de liefde voor de naaste. Wie dus deze natuur heeft, laat hem de vleugels van bezinning aandoen, waarmee hij naar de hemel kan vliegen.

Caput 12. [De noordenwind 1]

De wind uit het noorden is een zeer koude wind. Men zegt: *Vanuit het noorden zal onheil worden uitgestort* (Jer.1,14). Daar is de troon van Satan, van daaruit begint het verval. De wind van het noorden is een ernstige verleiding. Het blazen van de noordenwind is de zeer grote verleiding. De koude is de verlammende achteloosheid. De noordenwind komt dus wanneer ernstige verleiding de geest van iemand binnendringt. De wind verdwijnt echter wanneer de verleiding zich terugtrekt uit de ziel. *Van het noorden, zegt men, en van de zee* (Ps. 106,3). De noorderwind is de verleiding, de zee is de wereld. Christus brengt dus zijn mensen uit de noordenwind en uit de zee samen, hij houdt niet alleen de rechtvaardigen, maar ook de zondaars af van de storm van de verleidingen.

Caput 13. [De noordenwind 2]

De profeet zegt: *Ik zal mijn plek plaatsen naar de noordenwind en ik zal gelijk zijn aan de Allerhoogste* (Jes. 14,13-14). Hij die door de vleugel van fierheid omhoog wordt getild, verlangt zijn stek naar de noordenwind toe te plaatsten. Hij die zich door zijn arrogante geest gelijk opstelt tegenover de persoon aan wie hij onderdanig zou moeten zijn, verlangt gelijk te zijn aan de Allerhoogste. Sterker nog: hij stelt zichzelf niet alleen gelijk met zijn meester, maar hij meent zelfs beter te zijn dan hem. De duivel viel toen hij zichzelf wilde verheffen. Een mens wordt vernederd wanneer hij zich verlangt te verheffen.

Caput 14. [De zuidenwind]

De wind uit het zuiden is zeer warm. Men zegt: *“God zal uit het zuiden komen.”* (Hab. 3,3) Daar is de troon van de Almachtige, daar is de vlam van de liefde, van daar komt de zuiverheid van de waarheid. De zuidenwind blaast vanuit een rustige streek, omdat God rust vindt in sereen menselijk gedrag. Daar voedt men zich, daar rust men. Daar is een rustige geest, daar is de verkwikking van de bezinning. De wind uit het zuiden wijst op de genade van de Heilige Geest. Het blazen van de wind uit het zuiden wijst op de goedhartigheid van de Heilige Geest, de hitte op zijn liefde. Dus komt de zuidenwind telkens als de genade van de Heilige Geest iemands geest warm maakt. Ze verdwijnt telkens de genade de geest verlaat.

Caput 15. [Winden uit het noorden en uit het zuiden]

Men zegt: “*God zal uit het zuiden komen.*” (Hab. 3,3) Vanuit het noorden de Duivel, vanuit het zuiden God. De ene vertoeft in de duisternis van onwetendheid, de andere houdt van de sereniteit van naastenliefde. De koude wind van het noorden trekt de poriën van het lichaam samen. De warmte vande zuidenwind ontsluit de gesloten poriën. Wat de kilheid van de hebzucht krampachtig tegenhoudt, reikt diepe liefde aan met open handen van weldaad. Als tenminste het oude verenkleeft zich in de hel stort, richt een nieuw [verenkleeft] zijn geest op om hemelse dingen te verlangen. Zonden belasten immers, terwijl deugden verlichten.

Caput 16. De zalige Gregorius over hoe de havik veren krijgt.

“Is het aan jouw wijsheid te danken dat de havik opstijgt en zijn vleugels spreidt om zuidwaarts terekken?” (Job 39,26)

Daarom zegt de zalige Gregorius: “Het is de gewoonte van de wilde haviken om wanneer de zuidenwind waait de vleugels uit te strekken. Zo worden hun ledematen door de milde warmte van de wind warm om het oude verenkleeft te kunnen kwijtraken. Wanneer de wind echter afwezig is, met hun vleugels uitgestrekt en slaande in de richting van de stralen van de zon, maken ze voor zichzelf een warm briesje en worden de poriën geopend, en ofwel vallen de oude veren uit, ofwel groeien de nieuwe! Wat is bij een havik het krijgen van veren in de zuidenwind anders dan dat elke heilige warm wordt, beroerd door het briesje van de Heilige Geest? Wat is het anders dan hij die de gebruiken van de oude omgang verwerpt en de gedaante van een nieuwe mens aanneemt?”

De apostel Paulus herinnert ons hieraan, wanneer hij zegt: “Trek de oude mens met zijn gedragingen uit, bekleedt u met de nieuwe mens.” (Kol. 3,9–10) En opnieuw: “Al gaan wij ook ten onder aan de uitwendige mens, de innerlijke mens vernieuwt zich van dag tot dag.” (2 Kor. 4,16) Het oude verenkleeft afdanken is de ouder geworden overgave aan bedrieglijke daden laten vallen en het nieuwe verenkleeft aannemen is het behouden van het zachte en eenvoudige gevoel voor het juiste leven. Want het verenkleeft van de oude omgang onderdrukt, waar het verenkleeft van de nieuwe verandering verlicht, zodat het [de mens] even lichter als nieuwer maakt om te vliegen.

En er wordt terecht gezegd: “*zijn vleugels uitspreidend in de zuidenwind*”. Immers, onze vleugels in de zuidenwind uitspreiden is door de komst van de Heilige Geest onze gedachten openen door te biechten, zodat wij nu niet moeten onderduiken door ons te verdedigen, maar [ons] openbaren door zelfkritiek. Dus dan krijgt de havik veren, wanneer hij zijn vleugels in de zuidenwind uitspreidt, omdat dan elke mens zich in veren van deugden kleedt wanneer hij zijn gedachten aan de Heilige Geest voorlegt door te biechten. Wie immers nooit de oude daden

onthult door te biechten, stelt in geen geval daden van het nieuwe leven. Wie niet weet hoe hij de lasten moet betreuren, die kan niet verlostraken: die eigenlijke macht van wroeging opent immers de poriën van het hart en spreidt de veren van deugden uit. Wanneer de geest vol overgave het luie leven afkeurt, wordt hij opnieuw jong met vurige nieuwigheid. Dus wordt aan de zalige Job gezegd: *“de havik wiekt op en vliegt naar het zuiden met brede slag, is dat een vondst van u?”* (Job 39,26) Dit betekent: Heb je ooit, wanneer de Heilige Geest de lucht beweegt, de kennis verstrekt aan om het even wie van de uitverkorenen, zodat hij de vleugels van inkeer zou kunnen uitspreiden?

Zo zou hij de lasten van de oude manier van leven kunnen afdanken en de veren van de deugd aannemen om een nieuwe vlucht uit te voeren. Zo kan hij voortaan duidelijk overwegen dat hij die op zichzelf niet de waakzaamheid van het begrijpen aan anderen kan voorzien, het ook op zichzelf niet bezit.

Caput 17. De tamme [en] de wilde havik

Er zijn twee soorten haviken, namelijk de tamme en de wilde. Niettemin zijn zij hetzelfde, maar soms kan de vogel wild zijn, en soms tam. De wilde is het gewoon te jagen op pluimvee, en de tamme havik op wilde vogels. De wilde eet onmiddellijk zijn prooi, waar de tamme de gevangen vogels bewaart om ze aan zijn meester over te laten. Daarna opent zijn meester de buik van de gevangen vogels om hun harten te nemen en biedt ze aan de haviken als voedsel. Hij gooit de ingewanden met uitwerpselen weg die, als deze in zijn binnenste zouden blijven, een stank van verrot vlees zouden geven. Allegorisch begrepen grijpt en eet de wilde havik de gevangen vogels, want gelijk welke dwaze persoon verstoort voortdurend de daden en gedachten van eenvoudige mensen.

De tamme havik is echter om het even welke spirituele vader, die telkens als hij de wilde vogels vangt, ook leken door prediking tot intrede in het klooster brengt. Hij doodt zijn prooien, terwijl hij het lekenleven dwingt te sterven voor de wereld door de versterving van het vlees. Maar zijn meester, namelijk de Almachtige God opent hun buiken, omdat hij de zwakheid van vleselijke mensen oplost door hen hard toe te spreken via de Schrift. Hij verwijdert hun harten, terwijl hij de gedachten van leken door de biecht openbaar maakt. Hij gooit de ingewanden met uitwerpselen weg, wanneer hij de herinnering aan een zonde van zich afwerpt. En zo komen de gevangen vogels tot de tafel van de Heer, omdat de zondaars, gekauwd door de tanden van de geleerden, zich bekeren tot het lichaam van de Kerk.

Caput 18. Hoe de havik veren moet krijgen

Veilige en warme nesten zijn nodig voor de tamme haviken, opdat ze beter nieuwe veren zouden kunnen laten groeien. De veilige plaats, waar de wilde havik wordt vastgehouden, is de afgesloten plek waar hij geplaatst wordt om

hem tam te maken. Daar trekt hij zijn oude vleugels uit en verwerft hij nieuwe, zoals gelijk welke monnik, wanneer hij van zijn vroegere ondeugden wordt beroofd, met de deugden van een nieuwe mens getooid wordt. Op die plaats wordt [de ondeugd] niet weggetrokken, tenzij de nieuwe vleugels door de eerder uitgetrokken oude vleugels verstevigd worden. Maar als hij stevig is geworden in het vliegen, wordt hij losgelaten en komt hij op de hand [van zijn eigenaar] zitten. Evenzo, als een of andere lekenbroeder uit het klooster gaat, is het noodzakelijk om “tot de hand” van het goede werk te naderen; en daarvandaan uitgezonden “te vliegen”, opdat hij zichzelf optilt met een grote krachtinspanning van de geest tot een verlangen naar het hemelse.

Caput 19. Dat de havik op de linkerhand wordt gedragen

De havik is gewoon in de linkerhand gedragen te worden, zodat hij wanneer hij uitgezonden wordt om te roven naar rechts vliegt. *Zijn linkerhand is onder mijn hoofd*, zegt de Bijbel, *en zijn rechterhand zal mij omhelzen* (Hoogl. 2,6). De tijdelijke goederen liggen links, maar de eeuwige rechts. Dus hij die het tijdelijk goed beschut zit op de linkerhand, maar hij die met alle liefde van zijn geest het eeuwige verlangt, vliegt weg van op de rechterhand. Daar zal de havik een duif grijpen, dit wil zeggen, om heteven wie verandert ten goede, ontvangt de genade van de Heilige Geest.

Caput 20. De stok van de havik

De stok van de havik toont ons de rechtlijnigheid van het kloosterleven. Die stok wordt hoog boven de aarde opgehangen, omdat dit [leven] zich ver houdt van wereldlijke verlangens. Wie standvastig de regels van het kloosterleven onderhoudt zit vastgebonden op deze stok. Men zegt dat de stok aan twee muren vast hangt, die de stok aan elke kant in evenwicht houden. De twee muren die de stok in evenwicht houden zijn het actieve en het contemplatieve leven, die de rechtlijnigheid ondersteunen van zij die vroom leven.

Caput 21. De schoenen van de havik

De havik is het gewoon om als het ware voetboeien rond zijn poten te hebben, om niet, als een of andere gelegenheid zich zou voordoen, te kunnen wegvliegen, wanneer hij dat wil.

Wie uit angst voor het Laatste Oordeel en voor de dreigende pijn van het oordeel de emoties van zijn geest onderdrukt bindt de poten van de valk met een soort van boeien. *Men knelde zijn voeten in kluisters*, wordt er gezegd (Ps. 104, 18). Wie, door de huidige ellende en de eeuwige straf in onze gedachten te brengen, zijn emoties beteugelt om ze niet te laten uitgroeien tot verlangens, knelt de voeten van Jozef in kluisters.

Caput 22. De schoenriemen van de havik

De schoenriem waarmee de havik op de stok gebonden wordt, is de versterving van het vlees, waardoor om het even welke lekenbroeder in het kloosterleven gehouden wordt. Want de schoenriem, gemaakt uit de huid van een dood dier, wijst op de versterving van het vlees. Die schoenriem wordt niet gebroken, maar losgemaakt wanneer de havik aangespoord wordt om op iets te jagen. Op gelijkaardige wijze wordt de (monastieke) levenswijze niet gebroken, als een of andere broeder uit het klooster gaat om enig tijdelijk gewin te doen, maar wanneer hij terugkeert, bindt hij zichzelf nog steviger met diezelfde riem als vroeger.

Hier eindigt het gedeelte over de duif en de havik.

Caput 23. Hier begint de tekst over de tortelduif en de mus

Na de zucht van de duif en de klacht van de havik, vraag jij, allerbeste, of ik niet langer zal uitweiden, maar dat ik jou zal schrijven over het luidkeels treuren van de tortelduif en het gekrijs van de mus. Ik zal niet alleen schrijven, maar ook schilderen hoe de tortelduif de afzondering van een onbewoonde streek verkiest en de *mus* zonder ophouden *eenzaam* krijst *op het dak* (Ps. 101,8). Hou je dus – naar het voorbeeld van de tortelduif – vast aan de reinheid van de kuisheid en bemin – naar het voorbeeld van de mus – de bescherming van de verstandige oplettendheid. Zo zal je kuis leven en voorzichtig wandelen door het leven.

Caput 24. De palm en de tortelduif. Dat de tortelduif doodgaat in zijn nest en zoals de palm zijndagen vermenigvuldigt

Als een palm zal ik mijn dagen vermenigvuldigen (Job 29,18).

De palmboom vermenigvuldigt zijn dagen omdat hij traag opschiet voor hij in de hoogte groeit. Op dezelfde wijze groeit de rechtvaardige traag voor hij datgene bereikt waarnaar hij streeft. Het is immers het verlangen van de rechtvaardige dat hij het rijk der hemelen bereikt. Maar de wereld bemoeilijkt dit verlangen zodat hij slechts traag zijn wensen kan bereiken. De palmboom vermenigvuldigt zijn dagen en toch verhinderen de koude van de winter of de zeer grote hitte van de zomer hem niet om altijd groen te zijn. Op dezelfde wijze is de rechtvaardige altijd krachtig. Hij wordt door niets tegengehouden om te blijven volharden in zijn voornemen tot goede daden. De koude van de winter is de loomheid of de verwaarlozing door de luie geest. De zeer grote hitte van de zomer is het branden van de lust of de vlam van de woede, of het vuur van het verlangen. Dus de palmboom verslapt noch door de koude, noch verdort hij door de enorme warmte van de zomer. Zo wordt ook de rechtvaardige niet onderdrukt door gelijk welke verleiding. Anders gezegd, de palmboom vermenigvuldigt zijn dagen omdat de rechtvaardige *de aloude dagen* tot herinneringen herleidt en *de eeuwige jaren* in zijn geest overdenkt (Ps. 76,6). Hij verkondigt voor zichzelf de geringheid

van zijn aantal dagen en langs de andere kant hoopt hij op een lengte van dagen in de toekomst. Wie dus overdeze dingen bij zichzelf nadenkt groeit, door de wereld te overwinnen, in de hoogte, zoals de palmboom door zijn dagen te vermenigvuldigen.

Caput 25. [de palmboom 2]

Je gestalte is als een palmboom (Hoogl. 7,7).

De gestalte van de Kerk of van om het even welke gelovige ziel wordt vergeleken met de palmboom. In de gestalte van om het even welke mens wordt de kleinheid of grootte in zijn ledematen aangeduid door de lijnen van zijn lichaam. De rechtvaardige heeft de gestalte van de palmboom. Als hij bij zichzelf ingetogen is, dan is hij bij God groots; als hij in zichzelf bescheiden is, dan is hij verheven bij God. Deze palmboom is Christus, waarmee de rechtvaardige vergeleken wordt. Omdat de rechtvaardige het lijden dat Christus onderging doorstaat, wordt hij vergeleken met de gestalte van de palmboom. Vandaar dat de Apostel zegt: Zij die immers deelnemen aan het lijden, zullen ook deelnemen aan de roem. Wie dus een deel van het lichaam is, moet ook voelen wat de delen van het hoofd zijn. Aldus groeit de palmboom in de hoogte. Welnu, zijn top reikt tot de hemel. Op de top van zijn kruin zijn de bladeren van zijn kruin, dat zijn de verheven bladeren van palmbomen. Dit betekent, ze zijn van de uitverkoren zielen. Bovendien wordt de stam met rimpelige schors, dat is de Kerk omgeven met de ruwheid van het lijden, vastgehecht in de aarde. En de takken, dat zijn de heiligen, ze schitteren in eeuwige vreugde.

Caput 26. [de palmboom 3]

De rechtvaardige zal bloeien als een palmboom (Ps. 91,13).

De rechtvaardige wordt geplant, bloeit en wordt een vrucht. Hij wordt geplant *in het huis van de Heer, in de voorhoven van het huis van onze God (Ps. 91,14)*. Het huis van onze God is het huis van de bekering. Maar de voorhof bevindt zich voor het huis, voor het huis van de bekering bevindt zich als het ware de voorhof van het verzaken. Wie immers afstand doet van de wereld plant in het voorhof van de Heer de palm van de overwinning waarmee hij de wereld overwint. Hij wordt dus geplant in het huis van de bekering, hij bloeit door het gerucht van de goede faam, hij draagt de vrucht van goede daden. Maar in welke richting hecht de wortel zich vast? Hoe groeit hij? Hoe wordt hij krachtig gemaakt? Hij is wortel geschoten door het geloof, groeit door hoop, wordt krachtig gemaakt door liefde. Het is wonderbaarlijk toch wat over de rechtvaardige wordt gezegd: *In het huis van de Heer geplant, zullen ze bloeien in de voorhoven van het huis van onze God (Ps. 91,14)*. Het is wonderbaarlijk dat zij worden geplant in het huis en bloeien in de voorhof. Maar misschien worden zij door hoop binnenin geplant, door het voorbeeld van goede daden bloeien zij buiten, en zo dringt door het

gerucht van een goede faam de geur van bloemen naar buiten. Of anders gezegd, ze worden geplant in huis, ze bloeien in de voorhoven omdat de rechtvaardigen geplant worden in de huidige Kerk en zullen bloeien in het eeuwige leven met een bloem die niet verwelkt. Daar ook zullen ze met de bloem een vrucht ontvangen, dat is, met reinheid van vlees en van ziel, zullen ze de prijs van een beloning in de toekomst ontvangen.

Caput 27. [De palmboom 4]

Ik zal op die palmboom klimmen en zijn vruchten grijpen (Hoogl. 7, 8)

Dicht bij de grond is de palmboom dun en ruw, naar de hemel gericht is hij groter en mooi. De palmboom is dus moeilijk te beklimmen maar zijn vrucht is zoet. De inspanning van de beklimming wordt minder zwaar wanneer men de geur ruikt. De zoetheid van de smaak neemt de moeilijkheid van het klimmen weg. De palm is Christus, de vrucht is onze redding. De psalm zegt: *Ik ben de hulp van het volk* (Ps. 34,3), *smaak en ziet dat de Heer goedertieren is* (Ps. 33,9). De hoop op redding ligt in het hout van het kruis. Dus beklim het kruis, wacht op de overwinning van het kruis, als je dus door de ladder tot de troon van de overwinning opstijgt. Jij ook! Draag je kruis en volg hem! Degene die zijn lichaam beproeft draagt het kruis. Het kruis versiert de hand van de overwinnaar en de rechtvaardige draagt het kruis van de overwinning in zijn hand door goede daden te doen. Men zegt dat er drie dingen zijn waarover de rechtvaardige de overwinning moet verkrijgen: de wereld, het vlees en de Duivel. De rechtvaardige overwint de wereld terwijl hij deze samen met de pleziertjes ervan veroordeelt. Hij overstijgt het vlees omdat hij het overwint door onthouding. Hij overheerst de Duivel en onderwerpt hem, door hem te verdrijven uit zijn gebied. Wie dus over die drie dingen triomfeert door goede daden te doen, draagt de palm in zijn hand.

Caput 28. De tortelduif

Het koeren van de tortelduif is te horen in ons land (Hoogl. 2, 12)

Het koeren van de tortelduif is de pijn van een gekwetste geest. Het koeren van de tortelduif wijst op de zucht van om het even welke ziel die boete doet. Het land waarover het dus gaat, is de ziel die wordt gestrikt door de zorgen over de broosheid van deze wereld. Maar er is ons land en er is het andere land. Het andere land is de geest onderworpen aan de heerschappij van de Duivel. Vandaar de psalm: *Vreemden zijn tegen mij opgestaan, geweldigen staan mij naar het leven* (Ps. 53,5). Het vreemde land is Babylonië, ons eigen land Jeruzalem. Babylonië interpreteert men als verwarring, Jeruzalem als het visioen van vrede. Vreemden verslinden ons land wanneer demonen onze geest verwoesten door hun verleidingen. In Babylonië worden wij gevangen gehouden, in Jeruzalem zijn we vrij. *Hoe kunnen wij een lied van de Heer zingen in een vreemd land?* (Ps. 136,4)

Er wordt gezegd dat het ons land is, terwijl niets in onze geest wordt teruggevonden dat van onszelf is. Wij zeggen dat het ons land is terwijl wij onze geest met onze leermeester en broeders bezitten. Zo kan de ziel gewijd aan God de broeders dienen door liefde, de naaste door medelijden, zichzelf door ingetogenheid. En zo kan [dit leven] gemeenschappelijk worden. In ons land hoort men dus het koeren van de tortelduif, terwijl men de zonde herkent in de kalme geest. Men hoort het koeren van de tortelduif, terwijl het innerlijk oor nederig wordt gebogen naar boetewerk.

Caput 29. Eveneens over de tortelduif

De tortelduif verkiest de eenzaamheid van een verlaten gebied. Toch daalt zij soms af naar de tuintjes van de armen en de velden van de boeren om graanzaadjes te verzamelen waarvan zij leeft. De tortelduif is de Kerk of elke mogelijke gelovige ziel, de afzondering van het verlaten gebied is de eenzaamheid van het klooster, de graanzaadjes zijn de opvattingen van de leermeesters, de tuintjes of de velden zijn de boeken van de meesters. Hierdoor is de geest verfrist, hierin huist het geestelijke leven. Zo wordt de geest immers tot leven gewekt en daarin zit het leven van mijn geest. Op de meest veilige en meest uitverkoren plaatsen bouwt de tortelduif voor zichzelf een nest waarin zij haarkleintjes legt. Tussen de takken van een dichtbegroeide boom bouwt zij een nest, legt zij haar eieren, die te zijner tijd worden uitgebroed. Onder 'boom' verstaan we het kruis, onder 'nest' de redding, onder 'ei' de hoop, onder 'kleintjes' de dubbele liefdadigheid, namelijk de liefde voor God en voor de naaste. Laten we daarom zoeken naar het nest van de tortelduif; laten we zoeken naar het ei in het nest, het nest in de boom, dat is, de hoop op redding in het kruishout.

Ik geloof dat het bij heel veel mensen bekend is dat de aard van de tortelduif zo is: als hij eenmaal zijn partner verliest, zal hij altijd zonder partner zijn. Christus is de bruidegom van de Kerk, of van om het even welke gelovige ziel. Christus klimt in de boom van het kruis en brengt de wereld van alle kanten samen: *Ik zal op die palmboom klimmen* (Hoogl., 7,8) zegt hij, en *Ik zal iedereen tot Mij laten komen* (Joh. 12,32). Christus is gestorven; de Kerk of om het even welke gelovige ziel wacht op Hem, totdat Hij terugkeert en ondertussen beschermt Hij de wet van de kuis gemeenschap. De tortelduif keert heel dikwijls terug naar haar boom, zij bezoekt dikwijls haar nest, zij ziet het uitstorten van het bloed, namelijk het teken van de dood, terwijl zij acht slaat op die dingen, rouwt zij. Op dezelfde wijze roept om het even welke gelovige ziel het mysterie van het kruis heel dikwijls op in zijn geheugen en richt hij zijn aandacht op de beloning van het bloed (van Christus). Terwijl hij aandachtig nadenkt over deze dingen, roept hij met meerdere zuchten zijn geest op tot klaagzangen.

Caput 30. De ceder en de mussen die hun nest maken in de taken van de ceder

De ceder en de Libanon worden dikwijls aangehaald voor hun goede eigenschappen zoals Salomonciteert in het Hooglied: *Zijn gedaante is als van de Libanon, hij is uitgelezen als de cederbomen.* (Hoogl. 5:15). De Libanon is een berg van Fenicië, de grens van Judea tegen het Noorden. De bomen overtreffen het hout van andere bossen qua hoogte, schoonheid en kracht. Wij kunnen in de berg van Libanon uiteraard het uitstekende van de deugdelijkheid zien. Het is de grens van Judea tegen het Noorden, opdat de Duivel door de verleiding niet binnendringt in de geest van de ware gelovigen. De bomen daar overtreffen de andere bomen in hoogte, schoonheid en kracht wanneer gelijk welke gelovige zielen de andere overtreffen in hoogte van verlangen, in schoonheid van reinheid en in kracht van volharding. Onder 'ceder' verstaan wij Christus. Dit is de grote ceder van de Libanon, gelijknamig aan de hysop, die, hoewel hij verheven was, nederig werd gemaakt;

Hierover is door de Profeet gezegd: *De bomen van de Heer worden verzadigd, ook de ceders van de Libanon, die Hij gepland heeft. Daar bouwen de mussen hun nesten* (Ps. 103, 16–17). De mussen zijn de predikanten. De kuikens zijn diegenen die zijn voortgekomen uit het woord van de prediking. Het nest is de plaats van de geestesrust. Zij die, door rustig te leven, de hoop niet opgeven op eeuwige gelukzaligheid, maken daarom een nest in deze ceder.

Er zijn ceders van de Libanon die de Heer plantte. De ceders van de Libanon zijn de rijken van deze wereld. De mussen zijn de kloosteroversten, de kuikens de leerlingen. Het nest is de werkplaats. De mussen maken hun nest in de ceders, omdat de meesters van de zielen de kloosters oprichten in de landgoederen van de rijken. Daar houden de mussen niet op met schreeuwen om voedsel te krijgen van God. Zij die verlangen vervuld te worden met de uitingen van goddelijke welsprekendheid, als met voedsel, vragen voedsel aan God. Dag en nacht schreeuwen zij, die voor hun weldoeners tot God smeken, met heel de kracht van hun geest. In het nest van de rustige geest koesteren ze de vereren van de beschouwing, waarmee ze zo vlug mogelijk proberen te vliegen naar de eerdergenoemde ceder. Ze vliegen rond de bossen van de Libanon, omdat ze het leven of de menselijke gewoontes wensen te kennen. Men leest dat Salomon uit de houten planken van de Libanon een draagbed heeft laten maken (Hoogl. 3,9), omdat de Kerk gebouwd is uit verheven en onvermoeibare mannen.

Caput 31 [De ceder 2]

Er zijn cederbomen die de Heer niet heeft gepland. Hij heeft ze niet uit eigen wil gepland, noch heeft hij ze volgens zijn wil laten groeien. Maar, *elke plant die niet door mijn hemelse Vader is gepland, zal met wortel en al worden uitgerukt* (Matth. 15,13). Deze cederbomen van de Libanon zijn hoogmoedige rijkelui. In deze

bomen maken giervalken en haviken, dit betekent ‘rovers’, hun nest. Ze bouwen nesten, omdat rovers versterking bouwen in de bezittingen van de rijken. De kippen zijn de medeplichtigen of helpers van de rovers. Deze vogels schuilen in de cederbomen om te roven, omdat de rovers door hun slechte heersers de macht hebben om schade toe te brengen aan anderen. Maar *de Heer breekt de ceders van de Libanon* (Ps. 28,5), dit betekent, de rijken van de wereld, enkele door boetedoening, enkele door wraak. Hij zal hen breken door boetedoening, zoals wanneer hij een kalf vernietigt: *Hij zal hen breken als een kalf van de Libanon*. (Ps. 28,6), in navolging van het leven van Christus, opdat een kalf kan klaargemaakt worden voor het offer. Zo laat iemand het vlees versterven en draagt hij het kruis met Christus. Anderen zal Hij door wraak in stukken breken, omdat ze bewaard moeten worden voor het eeuwige vuur.

De omgehakte cederboom is van groot nut, omdat Christus de wereld verlost door zijn dood. Immers: *als een graankorrel niet in de aarde valt en sterft, blijft hij alleen, maar wanneer hij sterft draagt hij veel vrucht* (Joh. 12,24-25) Dus de cederboom is omgehakt terwijl Christus stierf, zoals de dood van Christus voordeel schonk aan veel mensen. Hij daalde af naar de hel, opstaand uit de dood steeg hij op naar de hemel en gaf de hoop op herrijzenis aan de doden. Immers welk voordeel zou er zijn te leven, door elkaar geschud door het lijden, op het einde te sterven, als niet de hoop op herrijzenis zou volgen? En wat zou het baten opnieuw te verrijzen, tenzij het zou vaststaan dat de mens onsterfelijk blijft leven zonder foltering? Op gelijke wijze, wanneer de cederboom die de Heer heeft geplant is omgehakt, is hij van groot nut omdat hij is veranderd in een gebouw van eeuwige zaligheid. Als echter de cederboom die de Heer niet heeft geplant zou omgehakt worden, zal hij niet van het kleinste nut zijn: de boom die geen vruchten droeg op de Libanon, dit betekent, in de wereld, ondersteunt immers, **als** hij omgehakt is, het gewicht van het gebouw in de geestelijke tempel. Zo zeg ik dat het is, als je detrots van de cederboom omhakt door boetedoening; maar als je hem omhakt uit wraak, bewaar je hem om voor altijd te branden in de vlammen van de hel.

Caput 32: De mus

Ik vertrouw op de Heer. Wat zeggen jullie mij dan? Vlucht als een mus naar het gebergte? (Ps. 10,1).

Onder de naam ‘mus’ verstaan we de onstandvastigheid van de geest bij om het even welke mens. De mus is immers een onzekere en onstandvastige vogel, en daarom staat hij voor de beweeglijkheid van de geest. Verder, onder ‘het gebergte’ begrijpen we de hoogte van de trots. Wie zijn geest in trots opheft uit de vallei van de nederigheid, vlucht zoals de mus naar het gebergte.

Aan de andere kant kan men zeggen dat we onder ‘mus’ om het even welke ongelovige verstaan; en dat het eerder vermelde gebergte de opvallende

verschijning is van de ketterse gezindheid. Als iemand tegen dit gebergte stoot, lijdt hij schipbreuk. Wie dus door de nederigheid van de vleeswording van Christus op te geven, ontkent dat Christus God én mens is, vlucht zoals de mus naar het gebergte. Daarom zegt de Profeet [David], in een antwoord op de kettters die zich verzetten tegen het geloof, dat hij niet zal afwijken van zijn geloof omdat hij op de Heer vertrouwt (Ps. 10,1). Hij vertrouwt immers niet op zijn deugd, noch zoekt hij eer in de overvloed van zijn rijkdom.

Caput 33. Het nest van de mus

*...zelfs de mus vindt een plaats om te wonen (Ps. 83,4),
In het huis van mijn Vader zijn veel kamers (Joh. 14,2).*

De mus die van de ene naar de andere tak heeft leren vliegen, vliegt nu van de bossen naar een woonplaats. Velen die zich vastklampten aan verscheidene handelingen op aarde, tillen nu hun geest op naar een woonplaats die niet met de hand is gemaakt, die in de hemel is. De mus die gekleed was met lichte veren, dat wil zeggen, met wereldse zorgen, gaat nu voort in deugden en voorschriften. Hij stijgt op en bouwt een nest. God geeft echter datgene waaruit het nest gemaakt wordt. In zoverre het Woord van de Vader zich in het stro van het vlees heeft gehuld, zo plaatst hij ook zijn nest in de hoogte, omdat het menselijk schepsel boven dat van engelen wordt geplaatst. Hij bouwt zijn nest in deschachten van een rots, omdat hij hoop vindt in het lijden van Christus. *En die rots was Christus* (1 Kor. 10,4). Dit is de hoge ceder van de Libanon, gelijk aan de hysop. Daar zullen de mussen hun nest bouwen.

Caput 34. De sluwheid van de mus

Ik waak, en ben als een mus die eenzaam op het dak zit. (Ps. 101,8).

De mus vindt een plaats om te verblijven in het huis van het geloof en degene die vroeger onzeker was, is nu voortdurend waakzaam om niet gegrepen te worden door de havik. Zo gaat het bij om het even welke gelovige, om niet gegrepen te worden door de Duivel. Hij waakt over zichzelf door waakzaamheid en hij waakt over zijn buur door kennis. De mus woont op het dak zodat hij ver van aardse dingen verwijderd is. Wie de kracht van het geloof heeft en zijn ondergeschikten onderwijst vanop het dak van de deugden, woont in het huis en zit op het dak. Zie hoe de mus die vroeger gewoon was om naar de berg van trouweloosheid te verhuizen, nu roept vanuit de hoogte, terwijl hij waakt over de waarheid van het geloof. Daarom zegt men dat deze eenzaam is, omdat hij ver verwijderd is van de aardse verlangens.

Caput 35. De strik voor de mus

Onze ziel ontkwam als een mus uit de strik van de vogelvangens, de strik is gebroken en wij zijn ontkomen (Ps. 123,7)

De ziel lijkt op de mus, wanneer zij in de dingen die ze doet het voorbeeld volgt van [zijn] sluwheid. Want terwijl de ziel zichzelf heel vaak in vraag stelt, gebeurt het soms dat de ziel sluwder wordt door deoefening van onafgebroken nadenken. Zo vermijdt zij de strik die op haar pad is gezet. Er zijn echter drie strikken. De eerste strik van de jagers is de bedrieglijke raad van demonen, de tweede de subtileoplichterij van ketteren, de derde de zoete smaak van het leven naar het vlees. Deze strikken zijn geplaatst op het pad, op de weg en in het veld. Het pad is de nauwere weg, de weg is breed en het veld is ruim. Religieuzen wandelen langs de nauwe en moeilijke weg; gehuwden langs de brede en rechte weg; genotzoekers langs de uitgestrekte en afwijkende weg. De strik houdt de mus gevangen, wanneer de Duivel de geest bezit, of wanneer de zoetheid van het huidige leven behaagt, of wanneer de ketter de bedrogene met grote vleierij liefkoost. Maar de strik wordt verscheurd en de mus bevrijd als de ziel zich tot God wendt, nadat hij de vleselijke verlangens verworpen heeft. Dit gebeurt echter niet door onze kracht, maar door de genade. Immers: Onze hulp is in de naam van de Heer (Ps. 123,8)

Caput 36. De waarde van de mus

In de evangeliën lezen we: *Twee mussen kosten toch maar één stuiver* (Matth. 10,29) en *Vijf kosten er maar twee* (Luc. 12,6). Mussen zijn onstandvastige en rondzwerfende mensen. Een *stuiver* bestaat uit twee assen, elk van beide is slechts van kleine waarde. Mussen worden dus verkocht voor één of twee stuivers, terwijl zondaars voor voorbijgaande en vergankelijke zaken prijsgegeven worden aan de Duivel voor het eeuwige vuur van marteling. En toch zal geen enkele van deze ten overstaan van de Heer in vergetelheid raken, omdat het medelijden van de Verlosser altijd klaar staat voor zondaars. Hij zegt: *Wees dus niet bang, jullie zijn meer waard [dan een hele zwerm mussen]* (Matth. 10,31). Dit zei Hij over zijn leerlingen. Zij zijn van grotere waarde. Want terwijl de rechtvaardigen zichzelf en hun goederen in deze wereld uitdelen voor God, zullen ze in de toekomstige zaligheid in plaats van voorbijgaande en vergankelijke zaken eeuwige goederen bezitten.

Er zijn bepaalde schrijvers die de twee mussen nauwkeurig verstaan als ziel en lichaam, en die de vijf mussen in verband brengen met de vijf zintuigen van het lichaam. Eveneens: *Twee mussen kosten toch maar één stuiver. Maar er valt er niet één dood neer als jullie Vader het niet wil* (Matth. 10,29). Vandaar zegt Hiëronymus: Als kleine en onbeduidende dieren niet sterven zonder toedoen van God, moeten jullie, die eeuwig zijn, niet vrezen dat jullie zonder de goddelijke voorzienigheid moeten leven. Dus, *wees niet bang voor hen die wel het lichaam maar niet de ziel kunnen doden* (Matth. 10,28)

Caput 37. Het offeren van een mus

De stem van Mozes schreef voor dat als iemand zichzelf wou laten reinigen van lepra, hij tweemussen moet offeren ... één moet de priester doden in een aardenvat, boven levende wateren, maar de andere... zal hij dopen in het bloed van de gedode mus ... en hij zal hem in vrijlaten in het open veld .(Lev. 14,4-7).

De twee mussen zijn lichaam en geest, het aardenvat staat voor de broosheid van sterfelijk vlees, de levende wateren voor de kennis van de Heilige Schrift die ons spirituele drank en reiniging verschaffen. Wij offeren twee mussen wanneer we het lichaam en de ziel toewijden aan God. Dat er maar één mus werd geofferd, met de kop naar de veren gewend, opdat het bloed zou stromen zonder de kop van de nek los te rukken, betekent dat ons vlees door onthouding moet lijden, opdat niet alle leven er geheel zou uitgewist worden. Maar dat de andere mus toegestaan wordt vrij in het open veld te vliegen wordt allegorisch uitgelegd: Onze ziel moet immers naar de hemel opgetild worden op vleugels van bezinning, wanneer de vleselijke verlangens volledig bedwongen zijn.

Deel 2

Caput 38. De pelikaan

Ik ben als een pelikaan in de wildernis (Ps. 101,7)

De pelikaan is een Egyptische vogel, die in de woestijn bij de rivier de Nijl woont. Men zegt dat deze vogel haar jongen doodt met haar bek en gedurende drie dagen over hen weent. Na drie dagen doorboort zij zichzelf met haar bek, en besprenkelt haar jongen met haar bloed. En zo geneest zij met een opnieuw tot leven wekkende besprenkeling van bloed wie zij eerst gedood heeft. Op een spirituele manier staat de pelikaan voor Christus en Egypte voor de wereld. De pelikaan leeft in de wildernis omdat enkel Christus het zich verwaardigde geboren te worden uit een maagd zonder gemeenschap met een man. De wildernis waarin de pelikaan leeft betekent immers dat het leven van Christus vrij is van zonde.

Deze vogel doodt haar jongen met haar bek omdat zij met het woord van de prediking de ongelovigen bekeert. Zij houdt niet op te wenen over haar jongen, omdat Christus vol medelijden weende toen Hij Lazarus deed herleven (Joh. 11, 33,35). En zo doet zij haar jongen met haar bloed herleven na drie dagen, omdat Christus de verlostent redt met zijn eigen bloed. Allegorisch echter kunnen we onder de pelikaan niet om het even welke rechtvaardige verstaan, maar iemand die zich verhoudt van de vleselijke genoegens. Onder 'Egypte' verstaan we dat ons leven ongewild gehuld is in de duisternis van de onwetendheid, want Egypte wordt verklaard als "de duisternis" (Jes. 30,2). In Egypte brengen we daarom een wildernis tot stand terwijl we ver verwijderd zijn van zorgen en verlangens van de

wereld. En zo brengt de rechtvaardige een wildernis tot stand in de stad terwijl hij zichzelf vrijwaart van zonden, in zoverre de menselijke natuur dit toelaat.

De pelikaan doodt haar jongen met haar bek, omdat de rechtvaardige met zijn eigen mond de gedachten en daden, die hij slecht heeft gedaan, veroordeelt, en minacht, terwijl hij zegt: *Ik zal, tegen mijzelf, aan de Heer mijn onrechtvaardigheid belijden! En gij, gij hebt de boosheid van mijn zonde vergeven.* (Ps. 31, 5). De pelikaan weent drie dagen lang over haar jongen, omdat zij ons leert dat wat zij ook slecht deed in denken, spreken en doen met tranen uitgewist wordt. En zo maakt hij zijn jongentot leven door hen te besprenkelen met bloed, zoals de rechtvaardige de daden van vlees en bloed afzwakt en de spirituele handelingen bewaart door goed te leven.

Bovendien zegt men dat de natuur van deze vogel van die aard is dat hij altijd aangetast is door magerte en dat hij al wat hij opeet snel verteert, omdat zijn maag geen enkele opslagplaats heeft waarin hij het voedsel kan houden. Het voedsel doet zijn lichaam dus niet verdikken maar onderhoudt en versterkt het slechts. Moge in zoverre het leven van de kluisenaar gelijk zijn aan de pelikaan, die zich weinig voedt, noch zoekt om zijn buik te vullen, die niet leeft om te eten, maar eet om te leven.

Caput 39. De nachtuil

Ik ben geworden als een nachtuil in een vervallen gebouw (Ps. 101,7).

De nachtuil is een vogel die van de duisternis van de nacht houdt. Hij woont in muren omdat hij zich nestelt in ruïnes van omheiningen zonder dak. Hij mijdt het licht; al vliegend in de nacht zoekt hij voedsel. Mystiek gezien staat de nachtuil voor Christus, die houdt van de duisternis van de nacht, *want de dood van een zondaar wil Hij niet, wel dat hij zich bekeert en leeft* (Ez. 33,11). Want God de Vader had de wereld zo lief dat Hij zijn Zoon aan de dood heeft uitgeleverd voor de verlossing van de wereld (Joh. 3,16). Dat echter zondaars 'duisternis' genoemd worden, getuigt de Apostel, door te zeggen: *Eens was u duisternis, maar nu bent u licht door uw bestaan in de Heer* (, Ef. 5,8).

De nachtuil woont in ruïnes van muren omdat Christus ervoor koos geboren te worden uit het joodse volk. Hij zei: *Ik ben alleen gezonden naar de verloren schapen van het volk van Israël* (Matth. 15,24). Maar Christus wordt door de ruïnes verpletterd omdat Hij gedood wordt door de joden. Hij mijdt het licht omdat Hij ijdele roem verfoeit en haat. Toen hij immers een lepralijder genas – om ons een voorbeeld van zijn nederigheid te geven – zei Hij aan de lepralijder: *Denk erom dat u er met niemand over praat* (Matth. 8,4). Over dit licht wordt gezegd: *De goddelozen worden van hun licht beroofd* (Job 38,15), dit is de glorie van het aardse leven. Hijzelf echter is het onbereikbare licht dat iedere mens verlicht. Daarom mijdt het licht van Christus het licht, namelijk: de waarheid [mijdt] de zinloosheid van de wereldse glorie. Vliegend in de nacht zoekt [de

nachtuil] voedsel, omdat [Christus] de zondaars door te verkondigen bekeert tot het lichaam van de Kerk.

Aan de andere kant symboliseert de nachtuil voor ons allegorisch niet om het even welke rechtvaardige, maar hij die verblijvend tussen de mensen, zich zoveel mogelijk onttrekt aan de blik van mensen. Hij mijdt het licht omdat hij niet zit te wachten op de glorie van menselijke lofprijzing. Over dit licht wordt gezegd: *Zou het licht van de goddeloze niet uitgaan en zou de vlam van zijn vuur blijven blaken?* (Job 18,5) Men zegt dat het licht het succes van het huidige leven is. Maar het licht van de goddeloze wordt uitgedoofd omdat de voorspoed van het vluchtige leven met het leven zelf wordt beëindigd. En de vlam van zijn vuur zal niet schitteren. Men zegt dat de vlam de gloed is van de tijdelijke verlangens. Zijn vlam is de schoonheid of de uiterlijke kracht die voortvloeit uit het innerlijk branden hiervan. Maar die vlam zal niet schitteren, omdat op de dag van de dood elke uiterlijke schoonheid en kracht zullen vergaan.

[De nachtuil] brengt de nacht al wakend door, terwijl [de rechtvaardige], lettend op de duisternis van de zondaars, hun fouten vermijdt. Hij woont in de ruïnes van muren, terwijl hij het falen van de wereld overdenkt en wacht op de ondergang ervan. Hij zoekt voedsel in de nacht, omdat hij, terwijl hij het leven van zondaars overdenkt, zijn geest voedt met het voorbeeldig gedrag van rechtvaardigen.

Caput 40. De raaf

De raaf wordt in de Heilige Schrift op verschillende manieren beschreven, zodat onder 'raaf' soms de prediker, soms de zondaar, soms de Duivel begrepen wordt. In zijn *Boek van Etymologieën* zegt Isidorus [van Sevilla] dat de raaf eerst het oog in een lijk zoekt. De raaf is de Duivel, die eerst het oog in een lijk zoekt, omdat hij in de vleselijke mensen het inzicht van het onderscheidingsvermogen uitdooft, en zo langs het oog de hersenen uittrekt. Hij trekt de hersenen uit langs het oog omdat hij, nadat het inzicht van het onderscheidingsvermogen is vernietigd, het denkvermogen van de geest verwoest.

Aan de andere kant wordt onder 'raaf' om het even welke zondaar begrepen die als het ware gekleed is met het zwartmakende verenkleed van zonden. Er zijn bepaalde zondaars die wanhopen aan het medelijden van God. Maar er zijn ook anderen die nog steeds bidden om geholpen te worden door de gebeden van monniken. Over deze wordt gezegd dat de raven Elia gevoed hebben (3 Kon. 17,6). Onder 'raven' willen dus de zondaars verstaan worden, die de monniken met hun eigen wezen voeden, want Elia verwijst naar zij die verborgen worden door hun woonplaats en de monnikspij.

Er zijn echter anderen die wanhopen, die verlangen naar aardse goederen, die naar buiten kijken wanneer ze naar binnen gericht zouden moeten zijn. Over hen

zegt de Schrift dat de raaf niet teruggekeerd is naar de ark (Gen. 8,7), omdat hij misschien omkwam, onderschept door het water vande zondvloed. Of allicht was hij gaan zitten op de lijken die hij gevonden had. Evenzo houdt de zondaar die zich buiten verlustigt in vleselijke verlangens, zich bezig met uiterlijke zorgen zoals de raaf die niet naar de ark is teruggekeerd.

Maar de raaf wordt ook in een goede betekenis begrepen, zodat in de raaf ook gelijk welke geleerde prediker gezien wordt. Dus zegt de zalige Job: *Wie bereidt voor de raaf haar voedsel als haar jongen tot God roepen, ongestadig omdat zij geen voedsel hebben?* (Job 38:41). Zo zegt de zalige Gregorius: 'De raaf is elke geleerde prediker die met luide stem roept terwijl hij de herinnering aan zijn eigen zonden draagt, alsof het een bepaalde zwarte kleur betrof. Leerlingen komen hem trouw voor, maar kunnen misschien hun eigen zwakheid nog steeds niet beschouwen. Misschien houden ze hun geheugen af van vroegere zonden, en daardoor tonen niet zij het zwarte van de bescheidenheid die zij zouden moeten aannemen tegen de glorie van deze wereld.

'Zo openen [de leerlingen] hun mond om voedsel te ontvangen wanneer zij onderwezen willen worden in de hemelse mysteries, maar hun leerkracht verschaft hen zoveel minder voedsel van verheven preken, als hij weet dat zij minder waardig zouden treuren over hun vroegere zonden. Hij verwacht immers en vermaant dat zij eerst door hun klachten van berouw zwart moeten worden in plaats van deschittering van hun huidige leven, en dat zij dan tenslotte de gepaste voeding van uiterst fijngevoelige prediking mogen ontvangen. De raaf ziet bij de jongen de verlangende bekjes, maar wil voordien dat zij bedekt worden met zwarte veren, en de voorzichtige leraar verstrekt geen interne mysteriën aan de geest van hen van wie hij meent dat zij zich nog helemaal niet hebben afgesloten van deze wereld. En in de mate waarin zij zich niet onthouden van wereldlijke glorie, zoveel hongeren zij naar een spirituele heropleving. En in zijn mond brengt hij voedsel naar de hongerigen, terwijl hij met dat inzicht dat hij ontvangen heeft, door zijn uiteenzettingen de hongerige leerlingen voorziet van levensvoedsel. Met hoe meer vuur hij hen uit hun vroegere toestand haalt, des te echter merkt hij evolueren zij van de wereldse schittering naar het zwarte door de klacht van berouw. Terwijl echter de kuikens zich in hun zwart gekleurde veren steken, zijn zij zelfs in staat om te vliegen, omdat wanneer de leerlingen zich meer rekenschap geven van het overbodige in henzelf, en hoe meer zij, zichzelf verachtend, ontmoedigd zijn, des te meer hoop bieden zij om de toppen te bereiken. Vandaar ook dat de leraar met meer aandrang ervoor zorgt dat hij hen voedt van wie hij reeds op basis van enkele aanwijzingen oordeelt dat zij na zichzelf [ook] voor de anderen er zullen zijn.

Terwijl het inzicht van deze leer zorgvuldig in stand bewaakt wordt door de prediker, wordt aan hem van godswege een grotere rijkdom in zijn prediking gegeven. Terwijl hij immers door liefde weet hoe hij mee kan voelen met verdrietige leerlingen, terwijl hij door inzicht inziet welk tijdstip passend is voor

de lering, geniet hij zelf van het grotere geschenk van inzicht, niet alleen voor zichzelf, maar zelfs voordiegenen voor wie hij de inspanning van zijn werk opoffert. Daarom zegt men terecht: *Wie bereidt voor de raaf haar voedsel als haar jongen tot God roepen, ongestadig omdat zij geen voedsel hebben?* (Job 38:41). Wanneer immers de jongen roepen om gevoed te worden, wordt het voedsel voorzien door de raaf. Wanneer immers goede luisteraars hongeren naar het woord Gods, krijgen de leerkrachten het erg grote geschenk van inzicht om hen te verzadigen.

De jongen van de raaf, namelijk, de predikers die door hem zijn voortgebracht, stellen hun verwachtingen niet in zichzelf, maar in de grote kracht van hun Verlosser. Daarom zegt men terecht... *wanneer de jongen tot God schreeuwen*, welnu, dan weten ze immers dat ze niets kunnen door hun eigen kwaliteiten, en hoezeer ze met vrome kreten hongeren naar de beloningen voor de geest, toch hopen ze vurig dat deze dingen gebeuren door diegene die al het inwendige in zijn macht heeft. Door het ware geloof begrijpen ze immers, want *Noch hij die plant betekent iets, noch hij die begiet, maar alleen diegene die wasdom geeft.* (1 Kor. 3,7) Waar men zegt ... *ongestadig omdat zij geen voedsel hebben*, met dit 'ongestadig zijn' bedoelt men niets anders dan de wensen van hartstochtelijk bewogen predikers. Zij doen hun uiterste best om mensen in de schoot van de Kerk te ontvangen, ze zijn immers ontvlamd door een laaiend enthousiasme en blazen hun verlangen naar het verzamelen van mensen nu eens naar de ene, en dan weer naar de andere toe. Dat ongestadig zijn is inderdaad als het ware het hartstochtelijk bewogen zijn van het nadenken. En door de wil van de mensen te veranderen te hebben, gaan de predikers als het ware naar verschillende plaatsen, terwijl ze om de zielen te verenigen op ontelbare manieren, in verschillende richtingen uiteenrennen met een hongerige geest.

De autoriteit van de Schrift kan echter ook op een andere manier uitgelegd worden. Zo kunnen onder de raaf bepaalde prelaten van de kerken begrepen worden, die zwart zijn door het roet van de zondaars. Zij maken niet alleen hun eigen voedsel voor zichzelf klaar, maar ze maken het zelfs zo klaar dat ze meer luxueus leven dan de overige prelaten. Hun jongen zijn hun leerlingen, die schreeuwen tot God en toch mopperen omdat hun leerkrachten het betere voedsel opeten. De ongestadige leerlingen gaan weg uit het klooster en zo zoeken ze een overvloed van voedsel voor zichzelf. En er zijn ook grotere raven, groter dan andere door hun macht, verheven door hun waardigheid, die wanneer ze het volk in de kerken hebben verzameld, het vasten prediken. Zelf eten ze echter op vastendagen vlees en zo veroorzaken ze ergernis bij gewone mensen en kwetsen ze hen. Zo komt het dat mensen die ongestadig zijn in hun geest twifelen of prelaten, die les geven over het vasten, echt geloven dat dit mensen tot nut is. En dit mag nu wel volstaan over de raaf, totdat iemand hierover iets beter kan zeggen.

Caput 41. De haan

Van wie heeft de haan zijn inzicht gekregen? (Job 38,36).

Over de haan vraagt men zich af aan wie hij zijn inzicht te danken heeft. Maar deze vraag wordt snel opgelost als men de zalige Gregorius hoort spreken in de *Moralia*: “De haan,” zoals de zalige Gregorius zegt, “heeft zijn wijsheid gekregen opdat hij eerst de nachtelijke uren scheidt en dan tenslotte zijn luide stem laat klinken, omdat vanzelfsprekend elke heilige prediker eerst de kwaliteit van het leven van zijn luisteraars overweegt en dan tenslotte een gepaste stem vormt voor zijn preek om hen te onderrichten.”

Want het onderscheiden van de nachtelijke uren is immers in zekere zin oordelen over de verdiensten van zondaars. Het onderscheiden van de uren van de nachts is als de duisternis van daden berispen met een gepaste vermanende stem. Dus is de intelligentie daarover aan de haan toebedeeld vanuit de hemel, omdat de deugd van het onderscheiden op goddelijke wijze geregeld is voor de leermeester van de waarheid. Zo kan hij weten aan wie hij wat, wanneer of hoe moet schenken. Want niet één en dezelfde aansporing past voor iedereen, omdat een gelijke aard van zeden niet alle mensen bindt. Want vaak hindert voor de enen wat voordelig is voor de anderen. Want meestal ook zijn er kruiden die deze dieren verkwikken en andere doden; en een zacht gefluit kalmeert paarden, terwijl het jonge honden ophitst; en een geneesmiddel dat de ene ziekte afzwakt, maakt de andere sterker; en het brood dat het leven van de sterken versterkt, doodt het leven van de jongen. Dus moet de preek van de leraars gevormd worden naar de aard van de toehoorders, zodat hij past voor iedereen afzonderlijk tot zijn eigen belang en toch nooit afbreuk doet aan de kunst van het gezamenlijke onderricht. Want wat zijn de aandachtige geesten van de luisteraars meer dan de gespannen snaren op de citer? De muzikant slaat ze achtereenvolgens aan zodat ze uit zichzelf geen wanklanken voortbrengen en daarom geven de snaren een samenklinkende melodie weer, omdat ze wel door één plectrum, maar niet door één aanslag beroerd worden. Daarom moet elke leraar de harten van zijn toehoorders beroeren vanuit één leer, niet vanuit één en dezelfde aansporing, zodat hij iedereen in de ene deugd van naastenliefde onderricht.

“We hebben echter een ander punt dat we moeten overwegen over de intelligentie van deze haan, omdat hij het gewoon is in de diepere uren van de nacht een sterker en langer lied voort te brengen, maar wanneer het ochtenduur al nadert, vormt hij in alle omstandigheden zachtere en stillere tonen. In deze liederen toont de intelligentie van deze haan ons aan wat het al besproken onderscheidingsvermogen van predikers ons duidelijk maakt. Wanneer zij preken voor geesten die nog steeds vijandig zijn prenten ze hen met luide en heftige stemmen de angst in voor het eeuwige oordeel, omdat ze namelijk ook als het ware schreeuwen in de duisternis van de diepe nacht. Want ze worden inderdaad het licht van de waarheid gewaar in de harten van hun toehoorders. Ze

veranderen het hoge volume van hun roepen in een aangename lichtheid en ze openbaren niet zozeer de verschrikkingen van straffen als wel de verlokkingen van beloningen. En ze zingen met stille stemmen, omdat ze, bij het aanbreken van de morgen, met een zekere subtiliteit prediken over de mysteries, opdat hun volgelingen des te grotere nauwkeurigheden over de hemel zouden horen, hoe dichterbij het licht van de waarheid naderen.

“En de lange roep van de haan wekte diegenen die sliepen, en de verkorte roep verblijdde diegenen die wakker waren, voor zover het een tot inkeer gekomen zondaar, die eerst de problemen van het oordeel vreesde, vrijmaakte om in detail de zoetheid van het Koninkrijk te leren kennen.” Dit heeft Mozes goed weergegeven toen hij de trompetten opdroeg korter te klinken om het leger verder te leiden. Want er staat geschreven, *Maak twee bazuinen van zilver geslagen* (Num. 10,2). En een beetje daarna, wanneer *het geluid lang en gebroken doorklinkt, dan zal het leger opbreken* (Num. 10,5). Want het leger wordt geleid door twee bazuinen, omdat het volk door de twee voorschriften van de liefde opgeroepen wordt tot de strijd van het geloof. Daarom draagt men op om deze bazuinen van zilver te maken, zodat de woorden van de predikers duidelijk zouden zijn door een schittering van lichten ze de geest van de luisteraars niet in de war zouden brengen door enige duisternis hiervan. Daarom moeten ze ook van geslagen [zilver] zijn, omdat het nodig is dat zij die prediken over het toekomstig leven zouden groeien door de [hamer]slagen van het lijden van vandaag. Het is zelfs goed gezegd, wanneer *het geluid lang en gebroken doorklinkt, dan zal het leger opbreken* (Num. 10,5), omdat natuurlijk, wanneer de verkondiging van de prediker gedetailleerder en rustiger gehouden wordt, de harten van de luisteraars vuriger worden aangewakkerd tegen de aanvallen van bekoring.

Er is bovendien nog iets anders dat zorgvuldig moet geobserveerd worden in de haan, omdat, als hij zich klaarmaakt om zijn lied te kraaien, hij eerst zijn vleugels schudt en hij zichzelf oplettender maakt terwijl hij zichzelf slaat. Dit zien we duidelijk als we bedachtzaam het leven van de predikers bekijken. Wanneer ze inderdaad aanvangen met de woorden van een preek, wakkeren ze zichzelf eerst aan door heilige daden, opdat ze niet door zelf loom te zijn, anderen zouden stimuleren met hun stem. Maar voordien schudden ze zichzelf wakker door voortreffelijke daden, en dan maken ze anderen bezorgd om goed te handelen. Eerst slaan ze zichzelf met de vleugels van meditatie, omdat ze, wat onnodig loom is in zichzelf, ontdekken door nauwgezette opsporing en ze zetten dit recht door strikte opmerkzaamheid. Eerst zorgen ze er met tranen voor om hun eigen zonden te bestraffen, en dan verkondigen ze welke zonden van anderen bestraft moeten worden. Daarom slaan ze met hun vleugels vooraleer ze hun lied voortbrengen, omdat ze, voordat ze hun woorden van aansporing bekendmaken, door hun daden alles bekendmaken wat ze zullen zeggen. Als ze volmaakt waken overzichzelf, dan roepen ze ook de andere slapers op tot waakzaamheid. Maar

vanwaar [komt] deze grotewijsheid van de leraar dat hij volmaakt waakt over zichzelf en de slapers oproept tot waakzaamheid door langer te kraaien? [Vanwaar komt het] dat hij eerst zo behoedzaam de schaduwen van de zonden uiteendrijft, en daarna discreet het licht van de preek voorhoudt, zodat die – overeenkomstig de manier en omstandigheden – past voor iedereen afzonderlijk en hij tegelijk aan allen toont waarnaar ze moeten streven? Hoe wordt hij gestuurd naar zo'n grote verfijndheid tenzij hij innerlijk onderwezen werd door Hem door wie hij is geschapen? Dus, omdat de roem van zo'n intelligentie geen deugd is van de prediker, maar van de Schepper, is het juist gezegd door dezelfde Schepper: *Van wie heeft de haan zijn inzicht gekregen?* En Hij zou kunnen zeggen: 'Van niemand dan van Mij, die op wonderbaarlijke wijze de geesten van de leraars uit het niets heb geschapen. Ik heb hen op wonderbaarlijke wijze onderricht om de verborgen dingen te kunnen begrijpen.'

Er kan ook over de haan gezegd worden dat er bepaalde prelaten in de Kerk zijn aan wie door God wijsheid toebedeeld is, die toch niets kunnen tot stand brengen, overeenkomstig de intelligentie die hun door God gegeven is. Ze hitsen noch zichzelf op met hun vleugels, noch manen ze anderen aan om in actie te komen om goede daden te doen. Ze houden van zichzelf, en wijden zich aan nietsdoen en plezier. Ze verkondigen niet de uren van de nacht zoals de haan, omdat ze de fouten van misdadigers niet aanklagen. Ze schenken geen aandacht aan het verschil tussen de biecht en het berouw, maar ze besteden het inzicht dat ze van God gekregen hebben om vergankelijke dingen te verkrijgen. Ze weten hoe ze de beloningen voor de zielen kunnen verkrijgen, maar ze zoeken met heel hun verstand naar die dingen die leiden tot het plezier van het vlees.

Anderen zijn zowel te simpel als ongeletterd. Zoals een haan zitten ze op de stok van het bestuur, dat is, op de stoel van het kerkelijk gezag. Ze bezetten de plaats en toch kennen ze het ambt van de Goddelijke Wet niet. Ze zitten en zwijgen, ze voeden zich en ze leiden de kudde die hun is toevertrouwd niet naar de weiden van de eeuwige waarheid. En deze dus, aan wie intelligentie werd gegeven, predikt het Woord van God niet tot het volk. En de ander die zwijgt omdat hij niet weet wat hij moet zeggen.

Laat elk van beiden opletten dat hij niet zoals de haan van zijn stok valt. Eli berispte vaak zijn zonen (1Kon. 2,23–25) maar omdat hij geen straffende hand gebruikte, viel hij van zijn stoel met een gebroken nek. Voordat hij stierf, hoorde hij over de dood van zijn zonen en vernam hij dat de ark van de Heer door vreemdelingen was gestolen (1 Kon. 4,17–18)

Caput 42. De struisvogel

Het verenkleed van de struisvogel lijkt op de veren van de giervalk en de havik
(Job 39,13).

Wie zou niet weten hoezeer de valk of de havik andere vogels overtreft in de snelheid van zijnvliegen? Maar de struisvogel heeft veren die lijken op hun veren, maar zijn vlucht heeft niet hun snelheid. Want hij is niet in staat op te stijgen van de grond en zijn vleugels houdt hij opgericht alsof hijvliegt, maar toch kan hij nooit al vliegend van de grond opstijgen. Zo zijn zeker alle huichelaars: Hoewel ze een leven van goede daden nabootsen en een vroom gezicht opzetten, doen ze in werkelijkheid echter geen vrome daden. Ze hebben namelijk volgens hun uitzicht vleugels om te vliegen, maar met hun daden kruipen ze over de grond, en omdat ze hun vleugels uitstrekken in een vroom gebaar, maar erg verzwaaard zijn door de last van menselijke zorgen, komen ze geenszins van de grond. Want de Heer bekritiseerde het uiterlijk van de farizeeërs alsof Hij de vleugels van de struisvogel afkeurde. Omdat die vogel volgens zijn daden het ene doet en volgens zijn uitzicht het andere toont, zei de Heer: *Wee jullie schriftgeleerden en farizeeërs, huichelaars* (Matth. 23,15). Het lijkt alsof Hij zou zeggen: Het uitzicht van jullie vleugels lijkt jullie op te heffen maar het gewicht van hetleven drukt jullie neer in de diepten. Over dit gewicht zegt de profeet: Gij mensenkinderen! Hoe lang nog zult ge verstokt van hart zijn? (Ps. 4,3).

De Heer belooft dat de huichelarij van de struisvogel zal veranderen als door de profeet wordt gezegd:*De wilde dieren zullen Mij eer bewijzen, de draken en de struisvogels* (Jesaja 43,20). Wat anders immers wordt er met de naam ‘draken’ uitgedrukt dan de geesten die openlijk slecht zijn, die altijd over de aarde rondkruipen in de slechtste gedachten? Wat anders echter wordt met de naam ‘struisvogels’ aangeduid dan zij die doen alsof ze goede mensen zijn, die een leven van vroomheid handhaven, als het ware veren hebben om te vliegen, maar die het niet uitoefenen door hun daden. En zo verklaart deHeer dat Hij verheerlijkt wordt door de draak of door de struisvogel, omdat Hij meestal zowel de openlijk slechte mensen als de valselijk goede mensen met hun innerlijke gedachten bekeert tot gehoorzaamheid aan Hem.

‘Er is nog steeds iets dat we bij het beschouwen van deze struisvogel over de havik en de valk nauwkeuriger moeten afwegen. Het lijf van een havik en een valk is immers klein, maar wordt ondersteund door een dicht pak veren, en daardoor vliegen zij snel, omdat er aan hen weinig is dat hen verzwaart en veel dat hen lichter maakt. Maar daarentegen is de struisvogel met minder veren bedekt en wordt ze verzwaard door een enorm lijf, zodat, als zij toch zou willen vliegen, het kleine aantal veren het gewicht van zo’n lijf niet in de lucht kan dragen. Dus wijzen de valk en de havik wel degelijk op de uitverkorene die, zolang als hij leeft, niet kan leven zonder de besmetting van een zonde, hoe klein ook. Maar als iets lichts hen van binnen bedrukt, [dan] hebben zij de grote kwaliteit van een goede daad voorhanden, die hen er bovenop tilt. Maar de hypocriet daarentegen – ook al doethij een enkele keer wel eens iets dat verheft – blijft vele zaken doen die verzwaren. Het is immers niet dat de hypocriet geen goede daden stelt, maar hij begaat vele misstappen, waarmee hij die goede daden teniet doet. Dus tillen zijn

weinige veren het lijf van de struisvogel niet op, omdat een veelheid van wandaden het weinige goeds van de hypocriet verzwaren.

‘Ook vertoont deze veer zelf van de struisvogel een gelijkenis in kleur met de veren van de valk en de havik, maar naar kwaliteit is er geen gelijkenis. Hun veren zijn immers compact en sterker, en bij het vliegen kunnen zij de lucht wegduwen door de kracht van hun compactheid. Maar daarentegen kunnen de losse veren van de struisvogel om die reden geen vlucht opstarten, omdat zij de lucht die ze zouden moeten wegduwen doorlaten. Wat kunnen wij hier dus anders in lezen dan dat de solide kwaliteiten van de uitverkorenen opvliegen om de winden van de menselijke voorkeur te bewegen? De daden van de hypocrieten echter, hoe juist ze ook mogen lijken, volstaan niet om te vliegen, omdat dewind van de menselijke lof natuurlijk de veren van de zwakke deugd doorlaat.

‘Maar zie, wanneer wij één en dezelfde houding van het goede en het slechte bemerken, wanneer wij eenzelfde soort engagement bij de uitverkorenen en de ondeugdelijken zien, dan zien we hoe ons inzicht het toelaat door observatie de uitverkorenen van de ondeugdelijken, en de valse van de echten te onderscheiden. Dat herkennen we toch [nog] sneller als we onafgebroken in ons geheugen de woorden van onze Leraar oproepen die zei: *‘Aan hun vruchten zult gij ze kennen’* (Matth. 7:16). Want niet wat ze expliciet tonen moet overwogen worden, maar waar zij aan vasthouden bij hun daden.’

‘Nadat Hij de soort van deze struisvogel had aangebracht, voegde Hij er snel nog wat feiten aan toe, en zei: *‘Wie laat er haar eieren op aarde achter?’* (Job 39:14). Wat stellen de eieren immers anders voor dan een nog jonge kroost waar [nog] lange tijd voor gezorgd moet worden, zodat het tot een vliegend schepsel kan opgroeien? De eieren op zichzelf zijn ongevoelig, maar na opwarming veranderen ze toch in vliegende schepselen. Zo zijn jonge leerlingen en kinderen zeker: het staat vast dat zij koud en ongevoelig zouden blijven als zij niet opgewarmd werden door de bezorgde aansporing van hun leerkracht. Om te vermijden dat de verlatenen in hun ongevoeligheid nutteloos worden, moeten zij gevormd worden door de niet aflatende woorden van de leraren tot zij in staat zijn om zowel met inzicht te leven als in contemplatie te vliegen.

‘Omdat hypocrieten echter, hoezeer zij ook steeds misstappen begaan, toch niet ophouden juiste zaken te zeggen, brengen zij door hun welsprekendheid echter gelovige en bekeerde zonen voor, maar hen opvoeden door zelf een goed levensvoorbeeld te stellen kunnen zij niet. Het is juist wat er over deze struisvogel is gezegd, die *‘haar eieren op aarde achterlaat’* (Job 39,14). De hypocriet verwaarloost immers de zorg voor zijn zonen, omdat hij uit eigenliefde zichzelf onderwerpt aan externe zaken, waarbij hoe meer hij geprezen wordt, hoe minder hij lijdt onder het falen van zijn eigen kroost. Dus is het achterlaten van de eieren op de grond gelijk te stellen met de zonen geboren door bekeering volstrekt niet te onttrekken aan aardse zaken door een nest van aansporing te voorzien. Het op de

grond achterlaten van de eieren is geen enkel voorbeeld van een hemels leven aan de zonen voorschotelen. Want omdat de ingewanden van de hypocriet niet door zachtaardigheid zijn verwarmd, treuren zij helemaal niet over de zwakheid van hun voortgebrachte kroost, dat is, over de koude van hun eigen eieren. En hoezeer zij zelf zich in aardse zaken stortten, zo gebrekkig laten ze hen die ze voortgebracht hebben toe tot het aardse.

‘Maar omdat de hogere zorg de verlaten zonen van de hypocrieten niet in de steek laat, verwarmt zij immers vanuit haar enorme goedheid ook enkelen onder hen voorbestemd door een geheime verkiezing. Terecht vult de Bijbel aan: *‘Gij zult ze opwarmen in het stof’* (Job 39,14). En het is alsof Hij zou zeggen dat: “Ik ben het die hen in het stof opwarm, omdat Ik natuurlijk met het vuur van mijn liefdede zielen van de jongelingen die te midden de zondaars zijn geplaatst, aansteek.” De Heer verwarmt dus de eieren die in het stof zijn achtergelaten, omdat Hij met het vuur van zijn liefde de zielen van de jongelingen aansteekt, die verstoken van de zorg van hun predikers en zelfs te midden van de zondaars geplaatst zijn. Vandaar dat wij de meeste jongeren onder het volk zien leven en toch niet hetleven van het futloze volk zien leiden. Vandaar dat wij de meesten niet de massa’s van bedorvenen zien ontvluchten en toch zien schitteren van hemelse gloed. Vandaar dat wij de meesten het warm zien hebben op, om het zo te zeggen, een koude plaats. Daardoor branden immers sommigen, geplaatst tussen de futloze mensen op aarde, uit verlangen naar hemelse hoop. Waarom zijn zij anders aangestoken te midden van koude harten, tenzij omdat de almachtige God ook de in het stof achtergelaten eieren weet te verwarmen? En wanneer de ongevoeligheid van de vroegere koude is verdwenen, kan Hij [hen] bezielen door de kracht van de levende Geest, zodat de eieren helemaal nietfutloos op de grond liggen, maar, omgevormd tot vliegende schepselen, zich verheffen tot aan de hemel door contemplatie, dat is door te vliegen.

‘Het moet echter opgemerkt worden dat in deze woorden niet alleen het wangedrag van de hypocrieten op de korrel worden genomen, maar ook de trots van de goede leermeesters, als die toevallig is binnengeslopen, wordt onderzocht. Wanneer de Heer immers over zichzelf zegt dat Hij zelfde in het stof achtergelaten eieren verwarmt, dan toont Hij zeker duidelijk aan dat Hijzelf inwendig werkzaam is via de woorden van de leraar; en dat Hij ook zonder de woorden van enig mens diegenen die Hij wil verwarmt in de koude van het stof. En zo zegt Hij openlijk tegen de leraren: “Zo weten jullie dat Ik het ben die werkzaam is door jullie woorden: en zie, wanneer Ik wil, spreek Ik tot de harten van de mensen zelfs zonder jullie.” Bijgevolg is door de bescheiden reflectie van de leraren de onderrichting gericht op het definiëren van de hypocriet; en hoe dwaas hij is wanneer hij futloos is, wordt nog duidelijker door het gedrag van de struisvogel.

Er wordt immers gezegd dat *‘ze vergeet dat de voet erop trapt of het dier van het veld ze breekt’* (Job 39,15). Wat wordt er anders bedoeld met de voet dan het

verloop van een dagelijkse activiteit? Wat is het veld anders dan deze wereld? Daarover zegt de Heer in het evangelie: *'Het veld nu is de wereld'* (Matth.13,38). Wat is het dier anders dan de oude Vijand, omdat hij liggend in hinderlaag om deze wereld te plunderen, hij zich dagelijks verzadigt met de dood van mensen. Daarover zegt de Profeet, zoals de Heer belooft, *'Wilde dieren zullen er niet gaan.'* (Jes. 35,9). Dus vergeet de struisvogel die haar eieren verlaat dat de voet hen kan vertrappen, omdat de hypocrieten duidelijk hen in de steek laten die zij als bekeerde zonen voortbrengen en er helemaal niet om geven dat de voorbeelden van slechte daden hen, die zonder de zorg tot aansporing en zonder aandacht voor de discipline zijn, zullen bezoedelen. Als zij de eieren die ze leggen graag zouden zien, dan zouden zij allerminstmoeten vrezen dat iemand hen zou vermorzelen door hun verkeerde daden te openbaren. De struisvogel vergeet ook dat het beest van het veld de eieren kan breken, omdat zeker als de Duivel, razend door deze wereld, de zonen die voortgebracht zijn in goede bekering zou roven, de hypocrieter helemaal niet mee zou inzitten. Laat dus de echte leraars vanuit de deugd van de naastenliefde een diepe vrees voor hun eigen leerlingen koesteren. De hypocrieten echter vrezen verwijten aan hun adres des te minder als ze menen voor zichzelf te moeten bang zijn. En omdat zij leven met verharde harten, herkennen zij zelfs zonder enige tedere affectie hun zonen die ze voortbrengen niet.

'Vandaar dat de hypocriet nog steeds wordt voorgesteld als een soort struisvogel: hij is hardvochtig tegen zijn zonen als waren het niet de zijne. Wie immers niet door de gratie van de naastenliefde beroerd wordt, beziet zijn naaste als een vreemdeling, zelfs al bracht hij hem tot bij God. Dit typeert de hypocrieten volledig. En terwijl hun geesten natuurlijk steeds naar uiterlijkheden verlangen, zijn zij vanbinnen gevoelloos. En als zij in alles wat ze doen steeds hun eigen belangen zoeken, worden zij niet zachter uit enig medevoelen van naastenliefde voor de naaste die ze hebben aangegrepen. En aangezien ze geen affiniteit hebben met naastenliefde, zijn hun door het verlangen naar het aardse verzwakte geesten des te meer gericht op de uitwendigheden, als hun geest vanbinnen verhard is door eigenliefde. En in een verdoving van ongevoeligheid wordt hij vanbinnen koud, omdat hij door die fatale liefde naar buiten toe zwakker wordt. Hij is niet in staat om zelf die eigenliefde te beoordelen, omdat hij allerminst de moeite doet om over zichzelf na te denken. Hij kan niet over zichzelf nadenken omdat hij niet één is met zichzelf. Eén zijn met zichzelf dat kan hij niet, omdat hij evenzeer door hevige begeertes wordt gegrepen, als hij versnipperd is. Deze versnippering kan hij tegengaan en zo kan hij naar de top reiken.

'Vandaar dat de geest van de rechtvaardigen bijeengebracht van binnenuit vernieuwd is, omdat de zwakke door de aandacht voor de discipline van het verlangen naar al het zichtbare wordt afgehouden. En hij kan perfect zien hoe hij zich tegenover God en zijn naaste zou moeten gedragen, omdat hij naar buiten toe niets van zijn gedrag nalaat. En zoals de geest afgehouden van uiterlijkheden

beteugeld wordt, zo wordt ze in vuur en vlam gezet wanneer ze van binnenuit groeit. En hoe meer ze brandt, des te beter wordt ze verlicht om de zonden te bespeuren. Zo komt het immers dat heilige mannen, wanneer zij vanbinnen uit één stuk zijn, met een wonderbaarlijke en diepgaande scherpte zelfs de verborgen fouten van een ander waarnemen. Verder, *'wanneer de tijd zal aanbreken, slaat zij haar vleugels uit'* (Job 39,18). Wat moeten wij immers onder die vleugels van deze struisvogel anders verstaan dan de gedachten van de hypocriet, zo bekrompen als waren ze opgerold? Wanneer het moment daar is, spreidt [de struisvogel] de vleugels in de lucht, omdat ze kans grijpt om haar vleugels trots te tonen. De vleugels in de hoogte heffen is gelijk te stellen met het openbaren van de gedachten door een teugelloze hoogmoed. Als nu echter iemand een heilige wil nadoen, en wat hij denkt voor zich wil houden, dan is het alsof hij zijn vleugels tegen zijn lichaam drukt uit bescheidenheid. Laat dus de hypocriet gaan en zijn eigen lof nastreven, en laat hem daarna het leven van christenen verzwaren, en laat hem nu en dan spotten met zijn Schepper, zodat hij steeds overmoediger zaken bedenkt, en daardoor afstevent op des te strengere straffen.

'Daarom wordt er ook gezegd ' dat ze vergeet dat de voet erop trapt en het dier van het veld ze breekt' (Job 39,15). De voet vertrappelt de eieren en het dier van het veld breekt ze wanneer ze op de grond achtergelaten zijn, omdat natuurlijk als het mensenhart aardse zaken bedenkt, het altijd verlanglaagheden te doen. Om vernietigd te worden plaatsen zij zich voor het dier van het veld, dat is de Duivel, zodat wanneer zij na lange tijd zich verlaten op lage gedachten, zij soms verpletterd worden door het uitvoeren van nog ergere misdaden.

Verder, *'haar hart is liefdeloos alsof het niet haar kinderen zijn'* (Job 39,16). De hypocriet kijkt niet om naar zijn eigen kinderen, maar naar hen die anders leven dan hijzelf geleerd had,, en met verhardende wreedheid slaat hij hen met verschrikking, en houdt hij zich bezig met hen te folteren. En ontvlamd door de fakkels van afgunst tegenover diegenen waarvoor hij geen moeite deed opdat zij kunnen leven, spant hij zich in zodat zij moeten sterven.'

Dus de gewoonte van de hypocriet, die moet begrepen worden via de struisvogel, lijkt zodanig te zijn dat hij met niemand inzigt, maar zich wentelt in zijn eigen daden, en enkel aan zichzelf het goede wathij doet, toeschrijft in plaats van aan anderen.

Caput 43. De gier

De roofvogel kende het pad niet, ook zag hij de ogen van de gier niet. (Job 28,7).

Wie wordt met de naam van de vogel op deze plaats aangewezen dan Hij die het vleeselijk lichaam dat Hij had aangenomen bevrijdde door op te stijgen ten hemel? Hij wordt inderdaad gepast uitgedrukt met de naam van 'gier'. Want als een gier al vliegend een kadaver ziet liggen, dan stort hij zich naar beneden om het kadaver op te eten. En zo wordt hij meestal dodelijk gegrepen wanneer hij vanuit de hoogte naar het dode dier afdaalt. Dus zo wordt met de betekenis van 'gier' op

passende wijze de Bemiddelaar van God en onze Verlosser van mensen genoemd. Toen Hij in de hoogte van zijn goddelijkheid verbleef, als het ware in een zekere verheven vlucht, merkte hij in de diepte het kadaver van onze sterfelijkheid op en Hij daalde zelf van de hemelse sferen naar beneden. Omwille van ons immers verwaardigde Hij zich mens te worden, en terwijl het dode dier verging, vond Hij, die in zichzelf onsterfelijk was, de dood onder ons.

“Maar het oog van de gier was zijn voornemen om ons te doen verrijzen, omdat Hij zelf na drie dagen dood te zijn ons heeft bevrijd van de eeuwige dood. Dat verraderlijke joodse volk zag zijn sterven, maar dat Hij door zijn dood onze dood vernielde merkte het allerm minst op. Het joodse volk heeft wel de gier bemerkt, maar het heeft de ogen van de gier niet opgemerkt. Het wou immers de wegen van zijn vernedering niet opmerken waarmee Hij ons naar de hemel heeft opgetild, *de roofvogel kende het pad niet*. Het spande zich niet in om te bedenken dat zijn vernedering ons naar de hemel zou verheffen, noch dat zijn voornemen om te sterven ons levend zou maken. Dus, *de roofvogel kende het pad niet, ook zag hij de ogen van de gier niet*: [Het joodse volk] wilde immers niet zien hoeveel glorie voor ons leven voortkwam uit zijn dood, ook al zag het Hem, die het ter dood had gebracht. Daarom brandde [het] wegens de wreedheid van zijn vervolging, het weigerde de woorden van het leven te verstaan. Het minachtte de predikers van het Rijk der hemelen door hen te verbieden, door tegen hen te woeden en door hen te slaan. Zij die namelijk verdreven zijn hebben Judea, naar waar ze gezonden waren, verlaten en ze zijn verspreid geraakt over de gemeenschap van de heidenen.

Maar men zegt dat de aard van de gier zo is dat het schijnt dat onder ‘gier’ elke zondaar begrepen kan worden. In zoverre volgt een gier een leger om zich te verzadigen met de kadavers van de doden, omdat een zondaar slechteriken volgt die in het leger van de Duivel zijn om hun slechte gewoontes nate doen. Hij voedt zich met lijken van de doden, omdat hij plezier vindt in vleselijke verlangens die de dood veroorzaken.

De gier wandelt ook graag op zijn poten en daarom wordt hij door bepaalde een ‘voetstapper’ genoemd, want de zondaar houdt van aardse dingen en verlangt naar aardse dingen. Wanneer de gier bovendien naar de hoogte vliegt, is het omdat de zondaar zijn geest soms richt naar de hemel, maar een ander weet niet met welke intentie hij dat doet. Wie kijkt immers in de ogen van de gier, dat is de bedoeling van de gedachte? De Almachtige liet dit namelijk aan zichzelf over, omdat Hij alleende gedachten van de mensen kent. Bemerkt ook dat de gier, zoals Isidorus zegt, zo genoemd wordt door zijn trage vlucht. Hij verwijderd zich immers langzaam van de aarde wanneer hij begint te vliegen, omdat de zondaar ofwel nauwelijks ofwel nooit weggaat van aardse verlangens.

Caput 44. De kraanvogel

Wanneer kraanvogels zich op weg begeven “volgen ze één van hen in de structuur van een letter ... Ze proberen de hoogte te bereiken, waar ze makkelijker de landen zien die ze zoeken. Diegene die dezwerf samendrijft berispt de anderen met zijn krijsen. Maar als hij hees is, neemt een ander zijn plaats in. Verder verdelen ze 's nachts de wacht en ze maken een afwisselende volgorde van wachtbeurten. Intussen klemmen ze steentjes in hun zwevende klauwen om de slapers te verwittigen. Een krijs geeft aan dat er moet opgepast worden. “Hun kleur geeft hun leeftijd aan, want op hun oude dag worden ze zwart.”

Wanneer kraanvogels vliegen van de ene naar de andere plaats, bewaren ze tijdens het vliegen hun formatie. Verder symboliseren ze diegenen die zich erop toeleggen om te leven volgens de regels. Wanneer ze bovendien tijdens hun vlucht in formatie vliegen, vormen ze uit zichzelf letters in hun vlucht. Ze staan voor diegenen die door goed te leven in zichzelf de geboden van de Schrift vormen. Eén van hen gaat de anderen voor. Hij krijgt voortdurend, omdat een prelaat, die de eerste plaats heeft in het bestuur [van de Kerk], zijn volgelingen door zijn gewoonten en levenswijze moet voorafgaan. Zo roept hij zonder onderbreken en toont hij door zijn prediking aan zijn volgelingen de weg van het goede gedrag aan. Als de [vogel] die de anderen voorgaat echter hees wordt, dan neemt een ander zijn plaats in. Als een prelaat het Woord Gods niet zou verkondigen aan zijn onderdanen of niet kan verkondigen – omdat hij hees zou zijn – is het immers noodzakelijk dat een andere zijn plaats inneemt.

Als echter de nacht nadert, dan zoekt de [vogel] die vooropvliegt, terwijl hij neerstrijkt op aarde met de anderen, een rustplaats. Dan regelen ze allemaal samen de wacht om zichzelf te beschermen, zodat de overige vogels veiliger kunnen genieten van de rust van de slaap. Onder ‘wachters’ kunnen we om het even welke verstandige broeders verstaan, die in het belang van de gemeenschap in de vergankelijke zaken voorzien en geestelijk zorg dragen voor iedereen afzonderlijk. Zij waken voor zover zij kunnen over de gehoorzaamheid van hun medebroeders, zodat ze op verstandige wijze de aanval van demonen en de toeloop van leken van hen verdrijven. Inderdaad, kraanvogels die uitgekozen worden om over de anderen te waken klemmen in de poot die opgetrokken is boven de grond een steentje. Ze vrezen dat, als een van hen zou in slaap vallen, het steentje zou vallen, nadat het uit hun poot is gegleden. Als het echter valt, krijgt de vogel die wakker schiet het uit. De steen is Christus, de poot is de geestestoestand. Zoals iemand immers met zijn voeten vooruitgaat, zo streeft ook de geest met zijn emoties die als het ware voeten zijn naar haar verlangens. Als dus iemand zou waken ter bescherming van zichzelf of zijn medebroeders, dan moet hij een steentje in zijn voet, dit is Christus in zijn geest houden. Verder moet hij met uiterste inspanning erover waken dat hij niet, als hij in zonde in slaap valt, het steentje uit zijn voet, namelijk Christus uit zijn geest, laat verloren gaan. Maar als het zou vallen, dan moet hij het door de biecht uitschreeuwen, zodat hij de

slapers wekt, namelijk zijn medebroeders. Hij moet hen aansporen tot waakzame wijsheid, zowel voor zichzelf als voor hun fouten.

“Hun kleur geeft hun leeftijd aan, want op hun oude dag worden ze zwart.” Deze kleur past bij een grijsaard op hoge leeftijd, wanneer hij door luid te treuren zucht over al zijn zonden. Wanneer een grijsaard op hoge leeftijd zijn slechte daden in herinnering brengt, verandert hij van kleur. Hij verandert immers de liefde voor het plezier van vroeger in het verdriet van het berouw. Kijk hoe het leven van religieuzen kan aangeleerd worden uit de aard van vogels.

Caput 45. De wouw

“De wouw (*milvus*) is zwak (*mollis*) én in zijn krachten én in zijn vliegen, hij is als het ware een zwakke vogel, daarom wordt hij ook zo genoemd. Toch is hij zeer roofzuchtig en altijd bedreigt hij tamme vogels.” Zo leest men immers in het *Boek van Etymologieën* van Isidorus: de wouw wordt genoemd naar zijn zwakke manier van vliegen. De wouw is immers zwak in zijn krachten: de wouw staat voor degenen die door de zwakheid van het genot worden bekoord. De wouw voedt zich met kadavers, omdat wellustige mensen genoeg vinden in vleselijke verlangens. De wouw vliegt voortdurend rond keukens en marktjes om, als er wat rauw vlees van daar naar buiten gegooid wordt, het sneller te kunnen grijpen. Hierdoor toont de wouw ons immers die mensen aan, die de zorg voor hun maag bezorgd maakt. Dus, zij die van die soort zijn, zoeken genot, bezoeken vaak de marktjes en loeren naar de keukens.

De wouw is angstig in grote zaken, stoutmoedig in kleine zaken. Hij durft geen wilde vogels vangen, gewoonlijk lokt hij enkel tamme dieren in de val. Hij lokt kuikentjes in de val om ze te vangen en degene die hij kan pakken doodt hij nog sneller als ze niet opletten. Zo lokken zwakkelingen en wellustelingen jonge kuikens, omdat ze de simpelere en onverstandige mensen kneden naar hun gewoonten en hen meesleuren in perversiteiten. Door traag boven hen te vliegen misleiden de wouwen de onoplettende mensen, zoals [de zwakkelingen en wellustelingen] de [eenvoudigen en onverstandigen] misleiden, door hen te flatteren met vleiende praat. Kijk hoe de vogels, die de rede ontberen, door voorbeelden van verdorven gedrag onderricht geven aan opgeleide mensen die hun verstand gebruiken.

Caput 46. De gierzwaluw

De ooievaar, de tortelduif en de gierzwaluw kennen de tijd van hun trek, maar Israël kent niet hetoordeel van de Heer (Jer. 8,7).

We hebben al eerder gesproken over de tortelduif, maar er rest ons nog uiteen te zetten over de gierzwaluw en nadien over de ooievaar. Vandaar zegt Isidorus: “De gierzwaluw wordt zo genoemd omdat hij geen voedsel inneemt tijdens zijn rust, maar hij grijpt zijn voedsel en eet het op in de lucht. Het is een spraakzame vogel en hij vliegt zowel in draaiende cirkels als in golvende bogen, hij is erg bedreven

in het bouwen van nesten en het opvoeden van zijn jongen. De gierzwaluw heeft zelfs een zekere voorkennis om daken die zullen instorten te verlaten en te mijden. Hij wordt ook niet aangevallen door andere vogels, noch is hij ooit een prooi. Hij vlieg over de zeeën en hij blijft daar in de winter. Daarnaast houdt hij ook de tijd van zijn aankomst in het oog, hij weet zelfs wanneer hij moet aankomen en wanneer hij moet vertrekken. De plichtsbewuste vogel weet door het blijk van zijn aankomst het begin van de lente aan te kondigen.

Zoals het [bijbels] gezag getuigt, wordt onder 'gierzwaluw' soms de hoogmoed van de geest, soms hetverdriet van het gekwelde hart begrepen. In het boek Tobit wordt gezegd dat de gierzwaluw de hoogmoed symboliseert. *Wanneer hij zich tegen de muur van de binnenplaats te slapen legde, zegt Tobit, gebeurde het, dat er boven hem op de muur een zwaluwnest was. Hun nog warme uitwerpselen vielen in zijn ogen en vormden witte vliezen* (Tob. 2,10). Daarom zegt Beda over Tobit: "Door zijn lichte vlucht verbeeldt de zwaluw de hoogmoed en de wispelturigheid van het hart. Zijn uitwerpselen maken iemand ogenblikkelijk blind en ze staan niet toe iemand te laten zien wie hij daarvoor is geweest. Dat verder het verdriet van het hart begrepen moet worden onder 'gierzwaluw' toont de Profeet aan, door te zeggen: *Ik piep als een gierzwaluw* (Jes. 38,14), zo spreekt hij. We verstaan dus onder 'gierzwaluw' om het even welke verstandige leraar, onder 'het piepende kuiken van de gierzwaluw' de leerling, onder het 'piepen' het berouw van het geest. Het kuiken van de gierzwaluw piept, als [de leerling] het woord van de prediking vraagt aan de meester. Het kuiken van de gierzwaluw piept, als [de leerling] door de biecht aan zijn meester de emoties van zijn berouwvol hart duidelijk maakt. Als je het piepen kent van de gierzwaluw, dan symboliseert dit, tenzij ik me vergis, het geweeklaag van een ziel die boete doet.

De gierzwaluw neemt geen voedsel in wanneer hij rust, maar hij grijpt zijn voedsel en eet het op in de lucht, omdat wie het aardse niet [bemint], verwijderd van dit aardse verlangt naar het hemelse. Men zegt dat hij een spraakzame vogel is, omdat hij al te vaak plezier vindt in klagend getater. Hij vliegt in gebogen golvende bogen, zodat een onderdanig persoon zijn geest buigt naar verschillende voorschriften van gehoorzaamheid. Hij is erg bedreven in het bouwen van nesten en het opvoeden van zijn jongen. Hij bouwt zijn nest, omdat hij zijn hoop stevig stelt in het geloof in het lijden van Christus. Hij is bedreven in het grootbrengen van zijn jongen, namelijk in het onderwijzen van de broeders die onder zijn hoede staan. Hij heeft zelfs een zekere voorkennis om daken die op het punt staan in te storten te verlaten en te mijden. Bepaalde mensen, die echt boete doen, hebben immers een voorgevoel omdat ze de val van de huidige wereld ontvluchten en op zoek gaan naar wat zonder einde zal blijven bestaan. De gierzwaluw wordt niet aangevallen door andere vogels, noch is hij ooit een prooi. Inderdaad, roofvogels roven nooit een gierzwaluw, omdat mensen die berouwvol van hart zijn, nooit prooi worden van demonen. De gierzwaluw vliegt over de zeeën, omdat wie echt boete doetaan de bitterheid en het tumult van deze wereld verlangt te ontsnappen.

Daar verblijft hij tijdens de winter. Wanneer immers de winter ingaat en de koude nadert, dan gaat de rechtvaardige over naar de warmte van de naastenliefde. Daar wacht hij geduldig de koude af, totdat de koude van de bekoring weggaat van zijn geest. De plichtsbewuste vogel weet door het getuigenis van zijn aankomst het begin van de lente aan te kondigen. De gierzwaluw keert terug na de winterkou om het begin van de lente aan te kondigen.

Evenzo keert de rechtvaardige na de koude van een krachtige bekoring terug naar de gematigdheid van een beheerste geest. Diegene die aan de koude van de bekoring is ontsnapt kan zo, door de opgang in goede daden, rustig de zomer bereiken, namelijk het behagen van echte liefde. Zo is dus de aard van de gierzwaluw, dit is de aard van de ziel die boete doet en die altijd zoekt naar het begin van de lente omdat hij in alles de maat van verstand en gematigdheid bewaart.

Kijk hoe een eenvoudige vogel die mensen onderricht die de goddelijke Voorzienigheid vanaf het begin verstandig heeft gemaakt.

Caput 47. De ooievaar

“Ooievaars (*ciconia*) worden zo genoemd door het sjirpende geluid dat ze maken zoals krekels (*cicania*). Dat geluid wordt eerder door de snavel voortgebracht dan door de stem, omdat ze dat met het kleppen van de snavel doen. Deze boodschappers van de lente, vrienden van het gezelschap, vijanden van slangen, vliegen over zeeën en steken gegroepeerd in een zwerm door naar Azië. Kraaien gaan hen vooraf als leiders en zichzelf volgen als een leger. [Ooievaars] hebben een uitzonderlijk plichtsgevoel ten opzichte van hun kroost. Want meer [dan andere vogels] verwarmen ze hun nest: Zo trekken ze tijdens het onafgebroken broeden hun veren uit. En verder, zoveel tijd als ze spenderen in het opvoeden van hun kroost, zoveel worden ze zelf op hun beurt gevoed door hun jongen.”

Ooievaars maken, in plaats van met hun stem, een geluid met hun bek door het kleppen van de snavel. Meer nog, ze duiden met hun bek diegenen aan die door gewezen en het knarsen van de tanden kenbaar maken dat ze slecht gedaan hebben. Ze zijn de boodschappers van de lente, omdat ze de anderen de matiging van het verstand dat tot inkeer gekomen is tonen. Ze zijn vrienden van het gezelschap, omdat ze vrijwillig vertoeven onder de broeders.

Men zegt over de ooievaar dat hij de vijand is van de slangen. Slangen zijn slechte gedachten of slechte broeders die de ooievaar met zijn bek doorboort, zoals de rechtvaardige slechte gedachten onderdrukt of slechte broeders met kwetsende verwijten afkeurt.

“Ze vliegen over zeeën en in een zwerm vliegen ze door naar Azië.” Azië wordt geïnterpreteerd als ‘hoog’. Dus hij, die naar de hoogten reikt, steekt de zee over en gaat verder naar Azië, nadat hij grote rumoer van de wereld veracht heeft.

“[Ooievaars] hebben een uitzonderlijk plichtsgevoel tegenover hun kroost:” Zo trekken ze tijdens het onafgebroken broeden boven hen hun veren uit.

[Ooievaars] trekken hun veren uit tijdens het onafgebroken broeden boven hen, omdat wanneer prelaten hun ondergeschikten voeden, ze bij zichzelf de veren van overtolligheid en lichtzinnigheid uitrukken. Verder, zoveel tijd ze besteden aan het opvoeden van hun kroost, zo lang worden ze zelf op hun beurt gevoed door hun jongen. Hoe lang de jongen ook afhankelijk zijn van hen, zo lang moeten de ooievaars hen voeden, omdat hoe lang de leerlingen het nodig hebben, zolang ook de prelaten hen moeten voeden met het woord van het onderricht. Evenzo moeten ondergeschikten de prelaten koesteren met hun eigen inspanningen, zodat zij hen zouden kunnen voorzien in de benodigdheden die ze ontberen. Dus, de tortelduif, de zwaan en de ooievaar keuren diegenen af die niet geloven dat Christus vlees geworden is én die het toekomstige oordeel van God niet vrezen.

Caput 48. De merel

Isidorus zegt over de merel: “De merel (*merula*) werd in de oudheid ‘melodieuze maat’ (*medula*) genoemd, omdat hij een melodieuze maat zingt (*moduletur*). Anderen zeggen dat hij *merula* genoemd wordt omdat hij alleen vliegt, alsof hij onvermengd (*mera*) met anderen vliegt. Hoewel deze vogel in alle streken zwart is, toch is hij in Achaia wit.

De merel is een kleine maar zwarte vogel. Verder verwijst hij naar diegenen die de zwarteheid van de zonden bevekt. De merel beweegt met de zachtheid van zijn eigen stem de geest tot een staat van welbehagen. Verder geeft hij symbolisch diegenen weer die door de verleiding van vleselijke verlangens bekoord worden. Inderdaad schreef de zalige Gregorius in zijn *Boek der dialogen* hierover: “Zoals [de merel] de zalige Benedictus tegemoet vloog, zo werd zo’n groots man, na het vertrek vande vogel, op de proef gesteld door het vuur van de begeerte. Gregorius zegt namelijk: “Maar op een bepaalde dag, terwijl de zalige Benedictus alleen was, verscheen de Verleider. Want een kleine en zwarte vogel, die in de volksmond merel werd genoemd, begon rondom zijn gezicht te vliegen en brutaal zijn gelaat te bestoken, zodanig dat hij hem kon grijpen met de hand, als de heilige man deze had willen grijpen, maar door het kruisteken te maken vloog de vogel weer weg. Toen nu dezelfde vogel wegvloog, volgde zo’n grote vleselijke bekoring, die de heilige man nooit voordien had ervaren.”

Want ooit zag hij een bepaalde vrouw, die de kwade Geest voor zijn geestesoog had gebracht. En de Duivel ontstak de ziel van de dienaar van God in zo’n vuur, dat hij de vlam van de begeerte nauwelijks kon bevatten in zijn borst. Omdat hij overwonnen werd door wellust, overwoog hij zo al bijna om zijn kluizenaarsbestaan achter zich te laten. Toen plots, door de hemelse genade, zijn blik naar zichzelf werd gekeerd en terwijl hij rondom zich de struiken van netels en doornen welig zag tieren, trok hij het kleed uit, waarmee hij gekleed was, en hij wierp zichzelf naakt op die stekels van de doorns en op de brandende netels. En nadat hij daar lange tijd gerold had, kroop hij er terug uit, zijn hele lichaam gewond door deze planten. En door de wonden in zijn vlees dreef hij de

wonden van zijn geest uit zijn lichaam. Hij had zijn genot namelijk veranderd in pijn. De vliegende merel is dus de verleiding, diebekoort met genot. Daarom moeten dus diegenen die verlangen zich te ontdoen van de genotzucht van de merel, naar het voorbeeld van de zalige Benedictus overgaan tot de tuchtiging door de discipline: zo moeten ze het genot van de geest uitrukken door de pijniging van het vlees.

Zoals Isidorus getuigt, zijn er in de streken van Achaia witte merels. De witte merel verstaat men als de zuivere wil, Achaia echter als de werkende zuster. Er zijn twee zussen: Rachel en Lea, namelijk het actieve en het contemplatieve leven. Lea staat voor de werkster. Het actieve leven leert ons aalmoezen uit te delen, de onverstandigen te onderrichten, de reinheid van de kuisheid te hebben, met de eigen handen werken. Dit is de inspanning van het actieve leven. Dit is de werkende zuster. Dit is Achaia, namelijk het actieve leven. Diegenen die zuiver het actieve leven beleven, zijn dus als het ware de witte merels in Achaia.

Caput 49. De uil

Isidorus zegt over de uil: “De uil (*bubo*) heeft een naam die gevormd is door het geluid van zijn stem; het is een treurige vogel, hoewel hij versierd is met veren, is hij altijd ontsierd door een [ernstige] luiheid. Dag en nacht zit hij tussen de graven en altijd vertoeft hij in grotten.” Vandaar zegt Hrabanus: “De uil wijst op degenen die overgeleverd zijn aan de duisternis van de zonden en het licht van de gerechtigheid ontvluchten. Daarom wordt hij in Leviticus gerekend bij de onreine dieren (Lev. 11,16), daarom kunnen wij dankzij de uil om het even welke zondaar begrijpen.

De uil wordt genoemd naar het geluid van zijn stem, omdat zijn mond spreekt uit de rijkdom van zijn hart, want met zijn stem toont hij wat hij denkt met zijn geest. Men zegt dat de uil een smerige vogel is, omdat de plaats waar hij woont bezoedeld is met zijn mest, omdat de zondaar door het voorbeeld van zijn wangedrag schande brengt over degenen met wie hij samenwoont. Hij is een vogel, versierd met veren, dit is versierd met de overtolligheid van het vlees en de wispelturigheid van de geest, maar hij is wel ontsierd door enorme luiheid. Hij wordt in beslag genomen door traagheid en ernstige luiheid, omdat zondaars onbekwaam en lui zijn om goede daden te verrichten. Dag en nacht vertoeft hij tussengraven, want de zondaar schept genoeg in wat de stank is van menselijk vlees. Verder woont hij in grotten; de zondaar treedt ook niet naar buiten door de biecht, maar hij haat het licht van de waarheid. Wanneer andere vogels hem zien, wordt hij verraden door hun luid gekrijs; hij wordt ook geteisterd door vele aanvallen. Als de zondaar immers tot het licht van de kennis zou komen, zou hij een grote bron van spot bieden aan hen die zich goed gedragen. Als hij op heterdaad betrapt wordt op een zonde, hoort hij de afkeurende woorden van anderen. Zij plukken zijn veren uit en pikken hem met hun snavel, omdat degenen die zich goed gedragen de vleselijke daden van een zondaar afkeuren en

zijnbuitensporig gedrag veroordelen. Men zegt dus dat de uil ongelukkig is, omdat hij deze dingen uitvoert die wij hierboven hebben genoemd.

Caput 50. De kauw

Hrabanus zegt over de kauw: “De kauw is genoemd naar zijn praatzucht (*garrulitas*), niet zoals sommigen tot zijn verdediging willen zeggen, omdat ze vliegen in zwermen (*gregatim*); het is immers duidelijk dat ze genoemd worden naar hun geluid. Het is een heel babbelachtige soort en ruw in zijn krassen, wat ofwel het holle gepraat van filosofen, ofwel de schadelijke woorden van ketters kan beduiden.

Er kan ook nog iets anders gezegd worden over de aard van de kauw. De kauw wijst immers ook op debabbelaars en slokoppen. Degenen die zich overgeven aan gulzigheid verspreiden na de maaltijdgraag geruchten en lenen hun oren voor laster.

De kauw leeft in de wouden; hij gaat al krassend van de ene boom naar de andere, omdat een praatziek man niet ophoudt anderen te vertellen over degenen met wie hij samenleeft, zelfs gemene dingen die hij weet van hen. Wanneer de kauw iemand ziet voorbijgaan, krast hij, en wanneer hij [anderen] ontdekt die verborgen zijn, handelt hij evenzo, omdat een spraakziek mens niet alleen de leken belastert, maar ook degenen die het klooster tot schuilplaats dient.

De gevangen kauw wordt, eenmaal hij gekoooid is, zo opgesloten dat hij duidelijke woorden kan leren spreken. Op dezelfde wijze als een leek tot bekering komt, leert hij de taal van het religieuze leven. Zo kan de tong van de vogel de woorden van een mens spreken, zodat hij die gewoon was ongeordend te spreken in dezelfde mate zou kunnen wennen ordelijk te spreken. Toch gebeurt het soms dat de kauw ontsnapt uit opsluiting, en hij die vroeger al praatziek was, krast na zijn ontsnapping nóg meer. Op dezelfde wijze beteugelt een praatziek man wanneer hij een religieus leven aanvangt nauwelijks zijn tong, maar als hij bij toeval, na het afleggen van zijn habijt, naar buiten gaat, leidt hij het goede van het kloosterleven in een slechte richting door kwaadsprekerij, net zoals [de kauw] door te krassen.

Laat de natuur van de vogel een waarschuwing zijn wie men moet ontvangen in de religieuze gemeenschap. Wanneer de verstandige leraar iemand moet ontvangen, moet hij hem tenminste eerst testen door samen te leven. Van een zekere verstandige en godvruchtige man heb ik geleerd dat er sommige types mensen zijn die nauwelijks ordentelijk in een klooster kunnen blijven wonen. Als je nu vraagt wie ze zijn, opdat ze vermeden kunnen worden: Het zijn schilders, artsen, grappenmakers, en sommige anderen die gewend zijn rond te zwerven over verschillende gebieden; mensen van deze aard kunnen nauwelijks standvastig zijn.

De kunst van een schilder is heel aangenaam. Wanneer een schilder immers een kerk, een kapittelzaal, een eetzaal of andere plaatsen geschilderd heeft, gaat hij over naar een ander klooster, alshij daarvoor de toestemming krijgt, nadat hij

omwille van één of andere reden gevraagd is om te schilderen. Hij schildert de daden van Christus op de muur, maar kon hij maar deze raad in zijn gedachten houden: versierde hij ze maar met kleuren volgens zijn voorbeeld en karakter.

Maar de geneeskunst heeft veel dingen nodig, en zelden of nooit heeft zij middelen te kort. Wie deze beoefent moet een rijkelijke voorraad van geurstoffen en kruiden bezitten. Wanneer een of anderebuur van de kerk getroffen wordt door een ziekte, dan wordt de arts gevraagd om de zieke te bezoeken. Wanneer echter de abt niet zou toestaan dat hij gaat, dan loopt [de abt] zijn woede op. Soms ziet de arts iets wat hij volgens de regel niet mag zien, raakt hij iets aan wat een kloosterling niethoort aan te raken. Hij spreekt door zintuiglijke waarneming over onzekere dingen, maar omdat zintuiglijke waarneming bedrieglijk is, daarom vergist hij zich vaak. Maar het past die monnik niet dat hij iets zegt tenzij de waarheid. Hij belooft zijn kerk voordeel, als hij naar de zieke kan gaan, maar hijzwijgt over de ergernis en de schade aan zijn eigen ziel. Wellicht ken je het verhaal over de monnik enarts met de naam Justus – was hij maar rechtvaardig in zijn daden – die bij het uitoefenen van zijnpraktijk drie goudstukken verborgen had. Dit vertelt de zalige Gregorius over hem. Hoewel Gregorius hem in zijn ziekte ten dienst was, toch spaarde hij hem niet in zijn straf. Hij verbood zijn medebroeders vòòr zijn dood met hem te spreken en na zijn dood gaf hij het bevel hem te begraven in de mesthoop. Zo werd Justus verlost na zijn dood. *U zult in het verderf worden gestort, u met uw geld* (Hand., 8,20) Maar ook als grappenmakers die lichtzinnig waren vòòr hun bekering, tot inkeer komen in het klooster, treden ze zomaar [weer uit], omdat ze veel te vaak lichtzinnigheid beoefenden. Zeker, als zij die gewoon waren te reizen door verschillende streken, last krijgen van het eentonig bestaan van hetklooster, gaan ze nogal snel weg uit het klooster, omdat ze de verscheidenheid van het aardse levenkennen.

Caput 51. De gans

De gans “geeft de uren van de nacht aan door voortdurend te gakken. Verder ruikt geen enkel dier de geur van een mens zo goed als de gans. Daarom werd door zijn gakken de beklimming van het Capitool door de Galliërs ontdekt.” Vandaar [zegt] Hrabanus: Deze vogel kan voorzienige mensen betekenen en daarnaast diegenen die erg goed waken over hun eigen veiligheid. Er zijn twee soorten ganzen, tamme en wilde. Wilde ganzen vliegen hoog en in formatie, en ze beduiden diegenen die ver van het aardse de goede levensorde bewaren. Maar de tamme wonen samen in de dorpen. Ze schreeuwen veelvuldig; ze verscheuren zichzelf met hun snavels. Ze beduiden diegenen die, hoewel ze van het klooster houden, toch tijd hebben voor praatzucht en laster.

Alle wilde ganzen zijn askleurig, en niet één van hen heb ik gespikkeld of sneeuw wit gezien. Bij tamme ganzen vind je niet alleen de kleur van as, maar ook de gespikkelde of witte kleur. Bij wildevind je de kleur van as, dit wil zeggen,

bij diegenen die de wereld vaarwel gezegd hebben, de goedkope kleding voor boetedoening. Maar deze die in steden of dorpen wonen dragen kleren in een mooiere kleur.

De gans ruikt meer dan andere dieren de geur van een naderende mens, omdat een verstandig man de anderen ook van verre herkent aan hun goede of slechte reputatie. Dus wanneer een gans de geur van een naderende mens 's nachts ruikt, gakt hij voortdurend, omdat een verstandige broeder moet roepen, wanneer hij de onwetendheid van onkunde bij anderen ziet. Op het Capitool (*Capitolio*) was het gakkende van de gans ooit nuttig voor de Romeinen; en in het kapittel (*capitulum*) is het geroep van een verstandige broeder dagelijks nuttig, wanneer hij nalatigheid ziet. Het gakkende van de gans dreef de Gallische vijand weg van het Capitool, zoals het geroep van de broeder de oude Vijand verjaagt uit het kapittel. Het gakkende van de gans bewaarde de stad Rome ongedeerd voor de aanval van de vijanden; het geroep van een verstandig broeder waakt erover dat het kloosterleven niet wordt verstoord door slechte mensen. Misschien zou de goddelijke Voorzienigheid ons niet de aard van vogels tonen, tenzij zij zou willen dat dit op één of andere manier nuttig was voor ons.

Caput 52. De reiger

'De reiger (*ardea*) wordt zo genoemd, als het ware naar 'steile hoogtes' (*ardua*), vanwege zijn hoge vluchten. Hij vreest immers regenbuien en hij vliegt boven de wolken zodat hij stormachtige wolkenniet kan voelen. Maar als hij gevlogen heeft betekent dat storm. Deze vogel noemen vele mensen 'Tantalus'. Daarom [zegt] Hrabanus: "Deze vogel kan de zielen van de uitverkorenen betekenen. Zij vrezden de verwarring van deze wereld en om niet per toeval overrompeld te worden door de stormen van de vervolging op last van de Duivel, verheffen ze hun aandacht boven al het tijdelijke. Ze verheffen hun geesten tot het heldere weer van het hemelse vaderland, waar men voortdurend het gelaat van God aanschouwt."

Ook al zoekt de reiger zijn voedsel in het water, toch bouwt hij zijn nest in de bossen en in hoge bomen omdat de rechtvaardige die zichzelf hoedt voor wankele en vergankelijke zaken, zijn hoop plaatst in verheven mannen. En wiens vlees zich voedt met tijdelijke dingen, diens geest schept ook genoeg in het eeuwige. Met zijn bek doet de reiger zijn best om de jongen in zijn nest te beschermen opdat ze niet geroofd zouden worden door andere vogels. Op dezelfde wijze slaat de rechtvaardige door hevige te schelden die slechte mensen waarvan hij weet dat ze geneigd zijn tot bedrog.

Sommige [reigers] hebben een witte kleur, andere de kleur van as. Toch worden elk van beide kleurengezien als voordelig, indien zuiverheid wordt aangeduid door de witte kleur en boetedoening door de kleur van as. Immers zij die boete doen en zij die zuiver leven zijn van dezelfde soort. Zo geeft dus zowel de kleur van de reiger als zijn manier van leven aan kloosterlingen een heilzaam voorbeeld.

Caput 53. De caladrius

De Fysioloog zegt over de caladrius dat hij helemaal wit is. Het binnenste deel van zijn dijbeen neemt het zwart weg uit zijn ogen. Bovendien zegt men dat de aard van de caladrius zo is dat hij, als hij meermaals bij een zieke mens wordt gebracht, de omstanders zeker kan maken of de zieke moet sterven of leven. Want als hij kijkt naar het gelaat van de zieke mens en hij zijn ogen niet afwendt, maar aandachtig het gelaat van de zieke observeert, is het een teken dat de zieke man moet leven. Maar als hij zijn ogen afwendt van het gezicht van de zieke mens, is het een teken van de dood.

Onder de caladrius verstaan we Christus, die naar de wereld kwam om het mensengeslacht te redden. Men zegt dat hij van een witte kleur is omdat Hij vrij was van elke zonde.

Het binnenste deel van zijn dijbeen neemt het zwart weg uit zijn ogen. Onder 'dij' verstaat men de voortplanting van de soorten. Het binnenste deel van zijn dijbeen is dus de vleeswording van de Redder. Inderdaad was de vleeswording van de Redder meer naar binnen gelegen en geheim. Ze was zelfs verborgen voor de Duivel.

Christus kwam in de wereld om het mensengeslacht te redden. Hij wendde zijn gezicht af van de joden en keek om naar de heidenen; Hij ondersteunde onze moeilijkheden. En diegene die geen zonde had gedaan, droeg onze zonden op het kruishout. Maar dagelijks ziet de hierboven vermelde caladrius onze zwakheden. Hij observeert de geest door de biecht en Hij geneest diegenen die Hij de genade van boetedoening verschaft.

Maar Hij wendt zijn gezicht af van diegene waarvan Hij weet dat het hart geen berouw toont. Die laatste wijst Hij af, maar diegenen naar wie Hij zijn gezicht wendt maakt Hij gezond.

Caput 54. De feniks

“De feniks is een vogel uit Arabië, zo genoemd omdat hij purper (*pheniceum*) van kleur is, of omdat hijin heel de wereld de enige is en uniek in zijn soort. De Arabieren noemen een eenzame man immers een feniks. Hij leeft meer dan vijfhonderd jaar en wanneer hij ziet dat hij oud geworden is, verzamelthij takjes van geurige kruiden en bouwt voor zichzelf een brandstapel. Hij wendt zich naar de stralen van de zon en met het geklap van zijn vleugels steekt hij vrijwillig het vuur aan zichzelf. Zo rijst hij opnieuw op uit zijn eigen as.” Vandaar [zegt] Hrabanus: “De feniks kan de verrijzenis betekenen van de rechtvaardigen die na het verzamelen van de geurige kruiden van hun deugden zich voorbereiden op het herstel van hun vroegere kracht na de dood.”

De feniks is een vogel uit Arabië. Inderdaad, Arabië interpreteert men als “in de vlakte”. Het veld is deze wereld, Arabië is het lekenleven, de Arabieren zijn de leken. Arabieren noemen een eenzame man een feniks. Eender welke rechtvaardige is eenzaam, volledig verwijderd van de zorgen van de wereld.

Men gelooft dat de feniks vijfhonderd jaar lang leeft, zoals de Schrift getuigt. Inderdaad, het aantal van honderd jaar wijst symbolisch op de grens van de volmaaktheid. Het aantal van vijfhonderd jaar kan toegeschreven worden aan de vijf zintuigen van het lichaam. Wanneer immers het zicht in gebreke blijft, gaat het eerste aantal van honderd jaar voorbij. Wanneer het gehoor in gebreke blijft, gaat een tweede aantal van honderd jaar voorbij. Maar wanneer echter de drie overgebleven zintuigen, namelijk de smaak, geur- en tastzin, in gebreke blijven, dan zijn vijfhonderd jaar op symbolische wijze voorbij gegaan.

Maar wanneer de feniks zijn dood nadert, maakt hij verschillende specerijen van geurige kruiden klaar. De geurige kruiden zijn goede daden, de verschillende specerijen zijn de deugden van de ziel. Hij bouwt een stapel van geurende kruiden en hij plaatst zich in het midden van de specerijen van geurige kruiden. Deze dingen doet de rechtvaardige telkens als hij de hoeveelheid van goede daden in zijn herinnering oproept. In de richting van de stralen van de zon wekt de feniks met zijn vleugels een vrijwillig aangestoken vuur op. De rechtvaardige prikkelt immers met de vleugels van de contemplatie zijn geest die aangewakkerd is door de vlam van de Heilige Geest.

Zo wordt de feniks dus in brand gestoken, maar uit zijn as ontstaat de feniks opnieuw. Dus wanneer de feniks sterft en de feniks toch wedergeboren wordt uit zijn as, wordt met dit voorbeeld aangetoond dat iedereen moet geloven in de waarheid van de toekomstige verrijzenis. Het geloof in de toekomstige verrijzenis is dus geen groter wonder dan de verrijzenis van een feniks uit zijn as.

Kijk hoe de aard van vogels aan de eenvoudigen het bewijs voor de verrijzenis verschaft. En wat de Schrift verkondigt, bevestigt het werk van de natuur.

Caput 55. De patrijs

De patrijs schreeuwde en verzamelde eieren die ze niet gelegd had, zo vergaarde ze op onrechtvaardige wijze rijkdommen. In het midden van haar dagen zal het jong hen verlaten en op haarlevenseinde zal zij dwaas zijn. (Jer. 17,11 Vulgaat).

Daarom [zegt] Isidorus: De patrijs ontleent haar naam aan haar schreeuw. Het is een bedrieglijke vogel, zelfs zo bedrieglijk dat hij eieren van een ander steelt en uitbroedt. Maar deze misdaad werpt geen vruchten af, want wanneer de jongen de stem van hun eigen voedster horen, laten ze door een natuurlijk instinct de vogel die hen uitbroedt achter en keren terug naar diegene die hen verwekt heeft. Daarom [zegt] Hrabanus: “De Duivel bracht met behulp van de vorsten van ketters mensen bijeen die hij niet geschapen heeft en verenigde zichzelf met de massa van de bedrogenen. Later liet hij hen in de steek en het oordeel van alle mensen bevestigt dat hij zeer dom is.

Onder ‘patrijs’ kunnen we dus de Duivel verstaan, onder ‘ei’ de hoop. De [ene] patrijs, van wie de [andere] de eieren steelt, kan zonder enige twijfel begrepen worden als de Kerk. In de ene patrijs laat de Bijbel ons de Duivel kennen, die de eieren steelt van de andere patrijs, namelijk diegenen die hoopop redding hebben;

hij verwarmt ze en voedt ze. Hij steelt terwijl [de Duivel] hen de hoop op redding ontnemt. Hij verwarmt ze met luiheid, hij voedt ze met plezier. Hij verwarmt ze met aardse verlangens, hij voedt ze met de bekoring van het vlees. Maar wanneer de jongen de stem van de eigen voedster horen, herkennen ze haar met een zeker natuurlijk instinct. Evenzo, als iemand onderworpen is aan de Duivel en de stem van de kerkelijke prediking hoort, dan verlaat hij de Duivel en zoekt hij zijn toevlucht bij de Kerk als bij zijn eigen voedster, om tenslotte onder de bescherming van de heilige vleugels in vrede te leven.

Zie hoe de patrijs de eieren die zij steelt en verzamelt, verliest omdat het niet te verwonderen is dat de Duivel diegenen die hij ten kwade verzameld heeft, verliest bij het oordeel van de waarheid. In zijn laatste dagen zal de Duivel dus dwaas zijn, omdat hij op de Dag des Oordeels de eeuwige zegen zal ontberen, en dan zal de patrijs met de verdoemden, namelijk de Duivel met zijn onderdanen, horen: *Ga, Jullie zijn vervloekt, verdwijnt uit mijn ogen naar het eeuwige vuur dat bestemd is voor de duivel en zijn engelen.* (Matth. 25,41) Want zo loopt het af met zij die in dit leven ten onder gaan door de Duivel te dienen.

Caput 56. De kwartel

“Het staat vast dat kwartels genoemd zijn naar het geluid van hun stem. De Grieken noemen hen *ortygiae*, omdat ze het eerst gezien werden op het eiland Ortygia. Deze vogels hebben [vaste] tijden van aankomst, want wanneer de zomer voorbij is steken ze de zeeën over. Degene die de zwerm leidt noemt men de *ortygometra*; de havik ziet hem en grijpt hem wanneer hij de aarde nadert. En daarom is het de zorg voor heel de zwerm om een leider te zoeken van een andere soort, door wiens toedoen ze zich kunnen hoeden voor de eerste gevaren. Alleen deze vogel leidt zoals de mens aan devallende ziekte.”

Kwartels hebben [vaste] tijden van aankomst, want wanneer de zomer voorbij is steken ze de zeeën over. De warmte van de zomer is het vuur van de naastenliefde, de koude van de winter is de bekoring van een luie geest. Daarom gaat de rechtvaardige dus van de liefde voor zijn naaste, door de zee van deze wereld, naar de liefde voor God. Zo blijft hij altijd in een warme streek. Hij wordt altijd in zichzelf verteerd door de warmte van de liefde, om de koude van de winter te vermijden, namelijk de stormen en de winden van de onverwachte bekoring.

“De vogel die de zwerm leidt noemt men de *ortygometra*; de havik ziet hem en grijpt hem wanneer hij de aarde nadert. Aardse verlangens zijn de aarde, de gevaren van de wereld de zeeën. De havik die op de loer ligt is de Duivel die bekoort door verleiding. De havik ziet hem en grijpt hem dus wanneer hij de aarde nadert, omdat de Duivel diegenen die zoeken naar aardse dingen met zich mee sleurt. Dus laat de prelaat die de kudde voorgaat voorzichtig van te voren bedenken met welke bedoeling hij aardse dingen vraagt, of hij ze krijgt voor eigen gebruik dan wel of hij ze vraagt voor de noden van zijnbroeders, opdat de havik, namelijk de Duivel, niet hem zou grijpen die – na het negeren van spirituele zaken – voortdurend aast op wereldlijke dingen.

“Daarom is het de zorg voor heel de zwerm om een leider te zoeken van een andere soort, door wienstoeden ze zich kunnen hoeden voor de eerste gevaren.” Er zijn twee soorten mensen, namelijk goeden en kwaden. Verdorven mannen zijn van een andere soort. Dus stellen rechtvaardigen zich verdorven mannen voor, terwijl ze voorzichtig hun val en lot afwachten. Dus terwijl ze deze dingen aandachtig overwegen, vermijden ze de eerste gevaren van het zondigen door anderen waar te nemen.

Deze vogel lijdt zoals een mens aan vallende ziekte, want men vertelt dat zowel een spiritueel als een fysiek mens soms zondigen. Hoe vaak hij ook zondigt, toch sterft hij niet, want aan hem wordt de genade van de boetedoening niet geweigerd. Vandaar staat er geschreven: *zevenmaal struikelt de rechtvaardige* (Spr. 24,16), en toch houdt hij niet op rechtvaardig te zijn. Want hoe vaak een rechtvaardig man ook zondigt, telkens [valt hij] om terug op te staan.

Caput 57. De hop

De Grieken noemen deze vogel ‘hop’ omdat hij gaat zitten op menselijke uitwerpselen en zich verlustigt in stinkende mest. Het is een erg vuile vogel, bij wijze van helm draagt hij een grote opstekende kam, hij verblijft altijd bij graven en menselijke uitwerpselen. Daarom [zegt] Hrabanus: “Deze vogel staat voor misdadige zondaars, mensen die steevast plezier vinden in het vuil van zondaars.” Men zegt dat de hop houdt van rouw, omdat het verdriet van de wereld de dood van de geest veroorzaakt. Omwille daarvan moet diegene die houdt van God *altijd verheugd zijn, onophoudelijk bidden, God danken onder alle omstandigheden* (1 Tess. 5,16–18), omdat *vreugde de vrucht van de Geest is* (Gal. 5,22).

De Physioloog zegt zelfs over de hop dat wanneer hij ouder wordt en niet meer kan vliegen, zijn zonen naar hem komen en zijn stokoude veren uit zijn lichaam rukken. Ze zorgen voortdurend voor hem totdat er weer nieuwe veren groeien. Ze geven hem eten, zoals de Schrift zegt (Gen. 47,12), totdat hij met de verworven krachten kan vliegen zoals vroeger. Daarom geven ze een voorbeeld aan verdorven mensen die hun vaders uit hun eigen huizen verdrijven wanneer ze ouder worden: ze weigeren te zorgen voor hen die henzelf toen ze nog klein waren opgevoed hebben wanneer deze zwak geworden zijn. Een verstandig mens moet dus zien wat hij aan zijn vader of aan zijn moeder verschuldigd is, wanneer een wezen zonder verstand, wat we al gezegd hebben, zijn ouders in hun nood helpt, wanneer ze oud worden.

Caput 58. De zwaan

“De zwaan (*olor*) is een vogel die de Grieken ‘*cignus*’ noemen. Verder is de zwaan zo genoemd omdat hij een volledig wit verenkleed heeft; want niemand kan zich een zwarte zwaan herinneren. In het Grieks betekent ‘*holon*’ namelijk ‘helemaal’. De zwaan is genoemd naar zijn zang, omdat hij met melodieuze tonen een lieflijk lied voortbrengt. Daarom [vertelt men] dat hij lieflijk zingt omdat hij een lange

en gebogen nek heeft, en het is onvermijdelijk dat een stem die zich door een lange en gebogen

weg naar buiten worstelt verschillende melodieën voortbrengt. Men zegt dat zeer veel zwanen naar demusicerende citerspelers in de noordelijke streken vliegen en passend in de maat meezingen.”

De zwaan heeft een sneeuwwit verenkleed, maar een zwarte huid. Symbolisch gezien duidt de sneeuwwitte kleur van de veren op het resultaat van veinzerij, waardoor het zwarte vlees verhuld is, omdat de zonde van het vlees verbloemd is door veinzerij. Wanneer de zwaan in een rivier zwemt houdt hij de hals van zijn hoofd rechtop, omdat een hoogmoedig man die wordt aangetrokken door het bezit van wereldlijke dingen tegelijk ook pocht met het bezit van vergankelijke dingen.

“Men zegt dat zeer veel zwanen naar de musicerende citerspelers in de noordelijke streken vliegen en passend in de maat meezingen,” omdat al diegenen die verlangen naar genot in al hun verlangens lijken op genotzoekers. Het is precies alsof ze naar hen toe vliegen. Maar op het einde, wanneer de zwaan aan het sterven is, zegt men dat hij al stervend zeer zoet zingt. Evenzo, wanneer een hoogmoedig man sterft, roept hij in zijn geheugen de dingen op die hij verkeerd heeft gedaan.

Wanneer echter een zwaan ontdaan wordt van zijn witte verenkleed en aan een spit geregen is, wordt hij gebakken op een vuur. Ook wanneer een rijke, hoogmoedige man wordt ontdaan van zijn aardse glorie, wordt hij gestraft met kwellingen terwijl hij afdaalt in de vlammen van de hel. En hij die gewoon was eten te zoeken in de diepten, zal door af te dalen in de afgrond voedsel voor het vuur worden.

Caput 59. De pauw

De vloot van Salomo... ging eenmaal om de drie jaar over de zee naar Tharsis.

Van daar bracht hij goud en zilver, olifantentanden en apen en pauwen.

(3 Kon. 10,22)

Tharsis interpreteert men als ‘de zoektocht naar vreugde’. Er is echter een vreugde van deze tijd en een vreugde van de toekomst. De vreugde van het huidige leven is afgesloten door een limiet, maar de vreugde van de toekomst is door geen enkele limiet begrensd. Pijn en verdriet volgen op de vreugde van het huidige leven, maar de vreugde van de toekomst wordt noch door pijn, noch door verdriet beëindigd. De vreugde van het huidige leven bestaat erin verheven te worden door eerbewijzen, voor even van vergankelijke dingen te genieten, een overvloed aan verwanten te hebben en zich te verheugen bij hun aanwezigheid. Wanneer iemand eerbewijzen worden ontzegd, wanneer hij beroofd wordt van zijn bezit, wanneer één van zijn vrienden sterft, dan volgt verdriet. Deze vreugde is dus altijd vermengd met lijden.

Eenmaal om de drie jaar wordt de vloot van Salomo uitgestuurd naar Tharsis. De vloot van Salomo is de deugd van het biechten. In deze vloot worden we gevoerd door de zee van deze wereld, opdat we niet zouden verdrinken. Dus wordt de vloot naar Tharsis gestuurd, die, naar men zegt, van daar goud en zilver, olifantentanden, apen en pauwen meebrengt. Men zegt dat er goud en zilver is in Tharsis, namelijk mannen die beroemd zijn om hun wijsheid en bedreven in de welsprekendheid. Terwijl ze de vreugde van de wereld aanroepen, er naar op zoek gaan, terwijl ze zichzelf leren kennen en vanuit Tharsis naar Jeruzalem komen, worden ze door het biechten gezuiverd in de vrede van de Kerk. Van dat puurste goud vervaardigde koning Salomo gouden schilden. Gouden schilden zijn diegene die op zuivere wijze leven en die anderen verdedigen tegen de aanval van de Duivel. Uit het hierboven genoemde zilver worden zilveren bazuinen gemaakt, namelijk de leraren van de Kerk.

De vloot bracht ook apen en pauwen mee, namelijk spotters en zinnelijke mensen, opdat diegenen die in Tharsis spotters en zinnelijke mensen waren, nederig kunnen bestaan door de vrede van de bekering. De vloot van Salomo bracht ook olifantentanden mee, namelijk diegenen onder de hoogmoedigen die anderen kleineren. Want terwijl ze met hun woorden afbraak doen aan de goede daden van het eenvoudige volk, is het alsof ze knagen aan de botten van de eenvoudige mensen. Merk op dat olifantentanden bestaan uit ivoor, en dat de troon van Salomo ook gemaakt is uit ivoor. Diegenen die het immers gewoon waren om te leven van het roven, onderwierpen zich later als onderdanen aan Salomo.

Eenmaal om de drie jaar was de vloot van Salomo het gewoon om naar Tharsis te gaan. Het eerste jaar, symbolisch gezien, is het denkvermogen, het tweede is het spraakvermogen en het derde het handelen. Daarom, wanneer de belijdenis bestaat uit deze drie onderdelen, is het alsof de dienaren van Salomo eenmaal om de drie jaar naar Tharsis gaan. Zoals de [gewijde] Geschiedenis zegt: Maar *Josafat, koning van Juda, had een scheepsvloot in zee gemaakt, die om goud naar Ofir moesten varen. Maar zij konden de reis niet doen, want zij leden schipbreuk te Asiongaber.* (3 Kon. 22,49). Josafat interpreteert men als 'oordelend', Juda als 'belijdenis'. Verder zegt men dat Josafat koning van Juda is, omdat het oordeel regeert over de belijdenis. Want wanneer de zondaar over zichzelf oordeelt in de belijdenis, dan heerst koning Josafat in Judea. Maar Ofir interpreteert men als 'braakliggend'.

Een land dat door niemand wordt bewerkt, wordt een 'braakliggend' land genoemd, dat bedekt is met een overvloed van planten, zodat het een gemoedstoestand van genot teweegbrengt. De genieters zitten in dit gras, de luiaards liggen er. Maar de genieters zitten er in aanslepende verveling, de luiaards liggen er met een gebrek aan energie. Deze braakliggende vlakte is deze wereld, leeg en onvruchtbaar. Dus spant de vloot van Josafat zich in om naar Ofir te gaan om goud. Zo wordt de zuiverheid van geest verkregen terwijl de ondergang van de wereld verwacht wordt. Maar men zegt, wanneer dit gebeurt,

dat de vloot van Josafat in Asiongaber schipbreuk heeft geleden. [Gaber], zoals Hieronymus zegt, interpreteert men als 'jong' of 'sterk'. Dus dan is het geen wonder als de gedrevenheid van de jeugd de vloot van de belijdenis doet schipbreuk lijden.

Aangezien wij zeer veel over deze voorgaande feiten gezegd hebben, rest er ons nog iets te zeggen over de pauw, waarover wij van plan waren te vertellen. "De pauw", zoals Isidorus zegt, "kreeg zijn naam door het geluid van zijn stem." Want wanneer hij opeens begint te roepen, verwekt hij een plotse angst bij zijn toehoorders. Dus wordt de pauw (*pavo*) genoemd naar de angst (*pavor*), aangezien zijn stem angst zaait bij zij die hem horen. Terwijl de pauw in Tharsis leeft, beduidt hij de genietters, maar wanneer hij door de vloot naar Jeruzalem wordt gebracht, slaat hij op de stijlfiguren van leraren die preken. De pauw heeft vlees dat hard is en bestendig tegen bederf, en dat door de kok nauwelijks kan worden [bereid] op het vuur of verteerd in de maag door de warmte van de lever. Zo zijn de geesten van de leraren, die noch het vuur van de hartstocht verbrandt, noch de warmte van de lust aanwakkert.

De pauw heeft een angstaanjagende stem, een eenvoudige manier van lopen, de kop van een slang, een borst van saffier. Verder heeft hij op zijn vleugels ietwat rode veren. Hij heeft ook een lange staart en die, om zo te zeggen, als het ware rijkelijk voorzien is van ogen. De pauw heeft een huiveringwekkende stem wanneer de prediker de zondaars bedreigt met het onblusbare vuur van de hel. Hij stapt op een eenvoudige wijze, zo vaak als hij in zijn daden niet afwijkt van de nederigheid. Hij heeft de kop van een slang, terwijl zijn hoofd en geest worden bewaard met de behoedzaamheid van een berekende waakzaamheid. Maar de saffieren kleur op zijn borst duidt op het verlangen naar het hemelse in de menselijke geest. De roodachtige kleur van zijn veren toont de liefde voor innerlijke bezinning aan. De lengte van zijn staart wijst op de lengte van het toekomstige leven. Dat de pauw alshet ware ogen op zijn staart heeft, verwijst naar het feit dat iedere leraar voorziet welk gevaar uiteindelijk elk individu bedreigt. Er is een groene kleur op zijn staart, zodat het einde past bij het begin. Bijgevolg wijst de schakering van de kleuren op de diversiteit van de deugden.

Bemerk ook dat de pauw, wanneer hij wordt geprezen, zijn staart opricht, omdat eender welke prelaat door ijdele roem zijn geest opricht naar lofprijzingen van vleiers. Hij plaatst zijn veren op een ordelijke manier, omdat de leraar gelooft dat, wat hij ook doet, hij in orde was. Maar wanneer hij zijn staart opricht, wordt zijn achterste ontbloot, en zo wordt datgene dat wordt geprezen voor zijn daden, bespot in zijn hooghartigheid. Dus is het nodig dat de pauw zijn staart laat neerhangen, opdat wat de leraar doet met bescheidenheid wordt gedaan.

Caput. 6o. De adelaar

De adelaar (*aquila*) is genoemd naar de scherpte (*acumene*) van zijn ogen; men zegt immers dat hij zo'n scherp gezichtsvermogen heeft, dat hij, wanneer hij met onbeweeglijke vleugels boven de zee zweeft en onzichtbaar is voor menselijke blikken, van op zo'n hoogte visjes ziet zwemmen, afdaalt als een projectiel, de prooi met zijn vleugels rooft en naar de kust sleept.

“Men vertelt ook dat de adelaar zijn blik niet afwendt van de zonnestralen. Vandaar dat hij ook zijn jongen, hoog opgetild door een klauw, blootstelt aan de zonnestralen. En het jong dat volgens hem zijn blik onbeweeglijk houdt, spaart hij als waardig voor de soort. Maar als hij ziet dat ze hun blik afwenden, dan verstoot hij hen als het ware ontaard.” Daarom zei de zalige Gregorius: “met het woord *adelaar* worden in de Heilige Schrift soms boosaardige geesten aangeduid, rovers van zielen, soms machten van deze tijd, of soms de uiterst scherpzinnige inzichten van heiligen of de vleesgeworden Heer die snel over laagtes vliegt en vervolgens weer hoogtes opzoekt.

Met de naam ‘adelaars’ worden belagers van de geest weergegeven. Dat betuigt Jeremia, die zegt: *onze vervolgers kwamen sneller dan arenden uit de lucht*. Onze vervolgers zijn immers sneller dan de adelaars in de lucht, wanneer boosaardige mensen zo'n zaken tegen ons doen, dat ze deze heersers van de lucht zelf lijken te overtreffen in vondsten van kwaadaardigheid.

Door het woord ‘adelaar’ wordt aardse macht uitgedrukt. Vandaar wordt bij de profeet Ezechiël gezegd: Een grote arend met machtige vleugels, breed van vlucht, dik in de veren met bonte kleuren, kwam naar de Libanon en rukte de top van een ceder af. De bovenste scheut plukte hij eraf (Ez. 17,3-4). Want wie wordt natuurlijk anders aangeduid met de adelaar dan Nebukadnessar, koning van Babel, die wordt omschreven met de onmetelijkheid van grote vleugels wegens de onmetelijkheid van zijn leger, met breedte van vleugels wegens de langdurigheid van zijn leven, met dikte in veren wegens zijn grote rijkdom, met bonte kleuren wegens de ontelbare opeenhoping van aardse roem? De vogel kwam naar de Libanon en rukte de top van een ceder af. De bovenste scheut plukte hij eraf, aangezien [Nebukadnessar] bij zijn jacht op de heerlijkheid van Judea de adel van dat rijk wegruimde als waren ze het merg van een ceder. En toen hij het uiterste tere nageslacht van de vorsten van de hoogte van hun heerschappij wegnam door hen gevangen te nemen, was het alsof hij de bovenste scheut eraf plukte.

“Door het woord ‘adelaar’ wordt het scherpzinnige inzicht van de heiligen uitgedrukt. Daarom beschrijft diezelfde profeet zijn visioen van de vier evangelisten in de vorm van dieren (Ez. 1,5-10). Daarbij is de adelaar het vierde dier, dat Johannes voorstelt, die van de aarde is weggevlogen, omdat hij door zijn scherpzinnige inzicht is binnengedrongen tot de diepste mysteriën, door het Woord te begrijpen. Evenzo zoeken zij die bewust het aardse achterlaten, nog altijd als een adelaar samen met Johannes door beschouwing naar het hemelse. Op dezelfde wijze zegt de zalige Gregorius over de adelaar: “*Zoals een arend*

wegschiet naar zijn prooi.” Het is immers de gewoonte van de adelaar om met een vastberaden blik de zonnestralen te bekijken. Maar wanneer hij gekweld wordt door een behoefte aan verkwikking, richt hij dezelfde blik die hij op de zonnestralen had gevestigd, op het speuren naar een kadaver. En hoewel hij hoog opvliegt, zoekt hij toch de aarde op om vlees te vinden. Zo waren duidelijk ook de aloude vaders, die, voor zover de menselijke zwakheid toeliet, het licht van de Schepper met een opgerichte geest aanschouwden. Maar omdat ze vooraf wisten dat Hij op het einde van de wereld vlees zou worden, wendden ze hun ogen als het ware van de zonnestralen naar de aarde en kwamen als het ware vanuit hoge naar lage oorden. Intussen erkennen ze God boven alles en de Mens in alles. Terwijl ze inzien dat Hij zal lijden en sterven voor het mensengeslacht, een dood waardoor ze inderdaad zelf – zo weten ze – zullen vernieuwd en hervormd worden, zoeken ze – als het ware volgens de gewoonte van de adelaar – naar voedsel in een Lijk na het aanschouwen van de zonnestralen.

[Ook] op een andere wijze [gaat de vergelijking op, namelijk], *zoals een arend wegschiet naar zijn prooi*. De adelaar stijgt immers in een zeer hoge vlucht op en houdt zich met lichte inspanning in evenwicht in de lucht, maar door de begeerte van zijn buik zoekt hij de aarde op en stort hij zich plots vanuit de hoogte naar beneden. Zo stortte het mensengeslacht in de eerste Vader (Adam) vanuit de hoogte omlaag in de diepte, omdat zijn verheven staat balanceerde op de verhevenheid van de rede zoals in de vrije lucht. Maar aangezien hij tegen het gebod in door de begeerte van zijn buik het voedsel opat, kwam hij op aarde terecht; en hij voedt zich als na een vlucht met vlees, omdat hij die vrije briesjes van beschouwing verloren heeft en neerwaarts behagen schept in lichamelijke lusten.

Opnieuw over de adelaar. *Uw jeugd wordt vernieuwd als van een adelaar* (Ps. 102,5). Men zegt gewoonlijk over de arend: wanneer hij door ouderdom verzwakt, wordt zijn snavel zo krom dat hij niet meer kan eten maar verzwakt hij door magerte. Wanneer hij nu bij een rots komt, scherpt hij zijn bek en zo verjongt hij opnieuw door eten in te nemen. De rots is Christus, de adelaar iedere rechtvaardige die zijn ‘bek’ scherpt aan de rots, terwijl hij zichzelf door goed te handelen op gelijke wijze terug toevertrouwt aan Christus.

LITERATUURLIJST

Algemeen over het handschrift en voor de vertaling uit het Latijn

W.B. Clark, *The Medieval Book of Birds. Hugh of Fouilloy's Aviarium. Edition, translation and commentary*, Binghamton, New York, 1992 (Medieval & Renaissance Texts & Studies, LXXX).

A. Derolez, 'De wereld van het middeleeuwse boek: een codicologische benadering', in: L. Busine & L. Vandamme (red.), *Besloten wereld, Open boeken. Middeleeuwse handschriften in dialoog met actuele kunst*, Tielt, 2002, p. 109–125.

A. Derolez, 'Ten Duinen of Ter Doest? De herkomst van de handschriften in de Openbare Bibliotheek en het Grootseminarie te Brugge', in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 141 (2004), p. 219–277.

M. T. Isaac, *Les livres manuscrits de l'abbaye des Dunes d'après le catalogue du XVIIe siècle*, Aubel, 1984.

L. Vandamme & N. Geirnaert, 'Cisterciënzerbibliotheken in het middeleeuwse Vlaanderen: handschriften uit de abdijen Ten Duinen, Ter Doest en Clairmarais', in: L. Busine & L. Vandamme (red.), *Besloten wereld, Open boeken. Middeleeuwse handschriften in dialoog met actuele kunst*, Tielt, 2002, p. 57–76.

Bij de tekst over de auteur en zijn publiek

B.M. Kienzle (red.), *The sermon*, Turnhout, 2000 (Typologie des sources du moyen âge occidental, 81–83).

W.B. Clarck, M.T. Macmunn, *Beasts and birds of the Middle Ages: the bestiary and its legacy*, Philadelphia, 1989 (The Middle Ages Series).

W. Simons, 'Deux témoins du mouvement canonial au XIIe siècle. Les prieurés de Saint-Laurent-au-Bois et Saint-Nicolas de Regny et leurs démêlés avec l'abbaye de Corbie', in: *Sacris Erudiri*, 24 (1980), p. 203–244.

C. Dereine, 'Fouilloy, Hugues' de, in: *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, 17 (1971), kol. 1271–1278 en 25 (1995), kol. 230.

I. Gobry, 'Hugues de Fouilloy', in: *Dictionnaire de spiritualité ascétique et mystique*, 7 (1969), kol. 880–886.

Bij de tekst over klassiek en middeleeuws Latijn

M. Goulet & M. Parisse, *Apprendre le latin médiéval. Manuel pour grands commençants*, Parijs, 1996.

F.A.C. Mantello & A.G. Rigg, *Medieval Latin. An Introduction and Bibliographical Guide*, Washington, 1996.

J.F. Niermeyer & C. Van de Kieft, *Mediae Latinitatis lexicon minus*, Leiden, 2004.

M. Van Uytfanghe, 'De "vadertaal" Latijn in de dertiende eeuw', in: *Handelingen Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, 53 (1999), p. 23–53.

M. Van Uytfanghe, 'Le latin et les langues vernaculaires au moyen âge: un aperçu panoramique', in M. Goyens & W. Verbeke (red.), *The Dawn of the Written Vernacular in Western Europe*, Leuven, 2003, p. 1–38.

Bij de tekst over iconografie

M. Smeyers, *Vlaamse Miniaturen van de 8ste tot het midden van de 16de eeuw: de middeleeuwse wereld op perkament*, Leuven, 1998.

Bij de tekst over het moraliserend bestiarium

B. Van den Abeele, 'Quinze années de bibliographie sur les bestiaires médiévaux', in: B. Van den Abeele (red.), *Bestiaires médiévaux. Nouvelles perspectives sur les manuscrits et les traditions textuelles, actes du xve colloque de la Société Internationale Renardienne (Louvain-la-Neuve, 19–22, 8, 2003)* (Textes, Études, Congrès, 21), Louvain-la-Neuve, 2005, p. 283–300.

Bij de tekst over het schrift

A. Derolez, *The Palaeography of Gothic Manuscript Books, from the Twelfth to the Early Sixteenth Century* (Cambridge Studies in Palaeography and Codicology, 9), Cambridge, 2003.

B. Bischoff, *Latin Palaeography. Antiquity and the Middle Ages*, transl. by D. Ó Cróinin and D. Ganz, Cambridge, 1990.

E. Strubbe, *Grondbegrippen van de paleografie der middeleeuwen. Tweede herziene uitg.*, Gent, 1961.

Bij de tekst over de Bibliotheek Ten Duinen

L. Busine en L. Vandamme, *Besloten wereld, Open boeken: middeleeuwse handschriften in dialoog met actuele kunst*, Tielt, 2002.

A. Derolez, 'Ten Duinen of Ter Doest? De herkomst van de handschriften in de Openbare Bibliotheek en het Grootseminarie te Brugge', in: *Handelingen van het genootschap voor geschiedenis te Brugge*, 141 (2004), p. 219–277.

N. Geirnaert, 'Visch, Carolus de', in: *Nationaal Biografisch Woordenboek*, VI (1974), kol. 986–994.

N. Geirnaert, *Vlaamse cisterciënzers en Europese stadscultuur. Abt Johannes Crabbe en het cultureel leven in de Duinenabdij tijdens zijn bestuur (1457–1488)*, onuitgegeven proefschrift, KU Leuven.

L. Vandamme, 'Het intellectuele en artistieke leven in de Duinenabdij', in:
D. Vanclooster, *De Duinenabdij van Koksijde: cisterciënzers in de Lage Landen*,
Tielt, 2005, p. 154-167.

W. Le Loup e.a., *Vlaamse kunst op perkament: handschriften en miniaturen te
Brugge van de 12e tot de 16e eeuw*, Brugge, 1981.